

Känslomakaren

Populärkulturens makt och medborgarrollens förändring

Li Bennich-Björkman

Vad skall demokratin med kulturen till?

”Politik är ju inte bara prat eller program”, sa Olof Johansson den där eftermiddagen i oktober förra året. ”Det är också ansvar och handling, och handling ljuger inte”. Tydligare än Martinsson, tydligare än en dansbandstext, tydligare än Palme och Daléus tillsammans. Jag kunde inte sagt det bättre själv.

(Boije af Gennäs. 1998, 85)

Orden är Louise Boije af Gennäs, författare till något så ovanligt som en svensk samtidsroman med politiska förtecken. I *Rent Hus* står Siri, som städar riksdagshuset och en dag gör rent hus på riktigt, i centrum för en berättelse kring politikernas främlingskap inför det samhälle, de människor de är valda att representera.¹ Siri konstaterar att ”den som inte lidit kan inte förstå. Allt medkännande som inte grundas i upplevelser är tomma ord. Det enda som ger verklig kunskap är erfarenhet” (s. 217). Och så må det vara; men empati och förmåga till inlevelse kan också födas ur annat än erfarenhet och upplevelse, nämligen genom att komma andra människor nära på ”konstgjord” väg. Här kommer konst och kultur och populärkulturens olika uttryck in, och förlämnar därigenom kulturen en särdeles ställning i en modern demokrati. Genom kulturen kan medkänsla och inlevelse, tolerans och förståelse skapas – men också alienation, främlingskap och aggression. I en analys av ”kändispressens” positiva sidor konstaterar Marianne Östergren att ”vi ges möjlighet till identifikation. När någon, känd eller okänd, talar öppet om ett känsligt ämne, får vi en infallsvinkel till våra egna liv”.²

I synnerhet populärkulturen står idag mer än någonsin förr fri från statsmakten, både finansiellt och när det gäller kontrollen över utbud och innehåll. Den tekniska utvecklingen har på kort tid möjliggjort framväxten av medier för masskonsumtion t.o.m. på global nivå. Filmen, serie- och veckotidningar, den gigantiska musikindustrin och inte minst tv har skapat en från statsmakten helt oberoende och mycket inflytelserik påverkansfär som med all säkerhet spelar en betydande roll i formandet av en samhällelig mentalitet. I en pluralistisk demokrati som den svenska utgör den uppenbarligen en oberoende maktkälla. Samtidigt som få idag skulle förespråka någon slags kontroll över kulturen, så är en central fråga, med tanke på populärkulturens genomslag inte minst i de yngre generationerna, hur de värderingar och avsiktliga liksom oavsiktliga budskap som den förmedlar förhåller sig till det som är, eller i varje fall varit, demokratins grundvalar; livskraftiga politiska institutioner och en vital medborgarkultur?

Vad jag sagt ovan innebär att populärkultur, musiken, filmen, tv-såpor och shower och veckopress, som når väldigt många, har kommit att utgöra en källa till reflektion, socialisation och normbildning. Den speglar på ett ofta ganska direkt sätt samtidens livsmönster, väcker känslor och ger insikter i hur andra tänker och lever. Den fångar också och gestaltar, ger liv och kraft åt drömmar, längtan och förhoppningar hos i synnerhet unga men också äldre. Samtidigt framstår empati, inlevelseförmåga och medkänsla – tillsammans med ett kollektivt minne – som centrala känslor som måste vägleda demokratisk mentalitet. För demokratiteori blir det då viktigt att fråga sig om sådana avgörande känslor framförallt grundläggs genom den fristående kraft som kulturen utgör och hur de bilder, de intryck, den 'moralitet' som förmedlas i populärkulturen – som definitivt är en kollektiv arena – hänger samman med rollen som demokratisk medborgare?

Det är uppenbart för den som intresserar sig det allra minsta för i synnerhet ungdomars och yngres levnadsmönster att populärkulturella uttryck spelar en mycket framträdande, för att inte säga avgörande roll under centrala skeden i uppväxten och att denna roll i takt med att de tekniska möjligheterna till massspridning hela tiden faktiskt har ökat. Därigenom är det högst befogat att hävda att kulturens makt i samhället också har ökat, samtidigt som det blir än mer angeläget att – från demokratiteoretisk synvinkel – kraftigt öka kunskaperna om *vad* populärkulturen innehållsmässigt förmedlar och att diskutera dessa insikter i förhållande till vad den representativa demokratin idealt kräver av medborgarkultur och

medborgaranda. Slutsatsen att populärkulturen tillsammans med andra socialisationskällor aktivt bidrar till att forma samhället och i synnerhet bidrar till samhälles emotionella tillstånd leder till att ett fokus på just populärkulturens *innehåll och fokus* är nödvändigt för att kunna säga något ytterligare om dess relation till den demokratiska medborgarrollen. Vilka teman kretsar populärkulturen kring idag jämfört med tidigare? Förekommer det normativa, alltså föreskrivande, budskap i tv-såpor, veckotidningar eller i filmen? Hur tecknas i populärkulturella sammanhang den privata individen respektive den samhälleliga, den offentliga? Finns det vidare idag något kulturellt alternativ till populärkulturen som formare av framförallt barn- och ungdomars känslor och världsbilder och där betoningen snarare ligger på en präglning för ingående i ett offentligt sammanhang än i ett rent privat, en uppgift som bildningsrörelsen under många decennier fullgjorde?

När vi talar om makt och maktindelning i en demokrati går tankarna ofta till mäktiga institutioner, formella men även informella. För att demokratin skall fungera i praktiken och inte utvecklas till sin motsats krävs ett slags maktens arbetsfördelning, där ett antal av varandra oberoende professioner specialiserar sig på de uppgifter man utför allra bäst. Därigenom – som genom en osynlig hand – kontrollerar och balanserar dessa professionella institutioner samtidigt varandra. En sådan maktens arbetsfördelning, som den här uppfattas, förutsätter starka och väl sammansvetsade professioner som förmår fylla de mäktiga institutionerna med den specifika kompetens som krävs. Jurister, ämbetsmän, journalister och vetenskapsmän befolkar institutionerna och förser dem med makten att göra något: att administrera, granska, forska eller skipa rättvisa.

En uppgift, som alltsedan 1800-talet ofta tillskrivits kulturen, har varit att granska och kritiskt ifrågasätta makten och etablissemangen, vilket i takt med att maktcentrum som kyrkan och militären förlorat i betydelse alltmer kommit att bli liktydigt med att granska den politiska makten; staten och dess företrädare. I icke-demokratier, vilket många vittnesbörd återkommer till, uppfattas detta oftast som kulturens *raison d'être*. Det förekommer belägg för det; vittnesbörd från författare, konstnärer och andra i det forna Sovjetunionen eller i Sydafrika³, liksom i det fördemokratiska Sverige. Men demokratin genombrott och stabilisering förändrar ju, på gott och ont, förutsättningarna och motivationen för en sådan politisk kritik.

Det finns goda skäl att anta, att den i vid mening politiska funktion som kulturlivet i ett demokratiskt samhälle, och i synnerhet i

ett stabilt sådant, ter sig ganska annorlunda men därför inte mindre viktig än vad som är fallet i en totalitär eller auktoritär statsbildning. Kulturlivet i en stabil demokrati, förutom att 'reta' makthavare och ifrågasätta, en uppgift som givetvis kvarstår,⁴ måste också erbjuda en 'arena' för känslomässig terapi, bearbetning av egna livserfarenheter och identifikationsmöjligheter med andra människor, och det måste bli möjligt att genom kulturen komma andra nära och därigenom öka förståelse och empati.

Konsten har alltså makt att hjälpa demokratins medborgare *att verkligen se de andra*, inte enbart betrakta medmänniskorna som principer i en rättighetsförklaring eller i en deklARATION utan, åtminstone för ett ögonblick, känna med dem och känna att man delar villkoren som människa. "Jag läser för att veta att jag inte är ensam", svarar litteraturprofessorn C S Lewis's student i filmen *Shadowlands*. Maktforskning har tidigare identifierat makten över resurser, makten över dagordningen och makten över tanken⁵. Till dessa maktrelationer skall alltså läggas också makten över känslan.

Betydelsen av en demokratisk politisk kultur

Samtida forskning om demokratisk stabilitet och livskraft tenderar att betona två fundamentala element, varav de politiska institutionerna är det ena. Det andra fundamentet är den politiska kulturen, med andra ord de grundläggande värderingar och föreställningar medborgarna och politikerna hyser när det gäller mellanmänskliga relationer, de offentliga institutionerna, det kollektiva minnet och självet, livsmeningen. Politik och samhällsliv handlar om medborgarnas och politikernas mentala kartor, om beteendet i körer och fotbollsklubbar⁶ om det sätt på vilket man skapar sammanhang och mening i sitt liv, och om hur – genom skolor, dagis, kamratgrupper och genom kulturlivet – de nya generationer fostras som i sin tur skall forma demokratins institutioner på nytt.

Den kritik som i dag riktas mot det sätt på vilket den svenska demokratin fungerar tar sikte framförallt på två fundamentala brister. Vissa hävdar, företrädesvis hämtade från de äldre generationerna, att de nya medborgarna generellt sett tar för litet ansvar för det gemensamma samhällslivet, och att de genomsyras av för litet medborgaranda. Färre och färre väljer att vara med i politiska partier och rekryteringen till politiska förtroendeuppdrag går allt trögare. Andra framhåller, och då framförallt individer ur de yngre

generationerna, att politiken är alldeles för litet handlingsinriktad, det tar för långt tid att uppnå resultat och det finns för litet utrymme för eget agerande. De äldres kritik riktar sig i första hand mot det sätt på vilket medborgarrollen och synen på vad demokratin kräver kommit att utvecklas, medan de yngre främst lyfter fram de etablerade politiska institutionernas brist på anpassning som boven i dramat. Vilka skall vi tro på? Eller för att omformulera frågan; vilken kritik är mest fruktbar att ta fasta på? Utan att förringa den tröghet och brist på innovationsförmåga som kännetecknar både politiska partier och beslutsinstitutioner, vilket framgår ovan, skall jag ändå i denna uppsats analysera den representativa demokratins problem framför allt som en fråga om en kraftigt förändrad medborgarkultur där just ifrågasättandet riktas mot representation som sådan.

Ett "bekymmer" som kommit att stå på en akademisk såväl som på en mer "populär" dagordning handlar om medborgarnas "kvalitet" och karaktär. För i takt med att liberalismens ideal om en autonom och självständig individ och medborgare mer och mer blivit en realitet i de högt industrialiserade västdemokratierna, genom höjd utbildningsnivå och en tidigare icke skådad period av materiellt överflöd, har nämligen de välorienterade yngre generationerna, och det är framförallt i generationstermer som denna utveckling förstås bäst, i ökande utsträckning kommit att vända ryggen till det som tidigare utgjorde det gemensamma samhällslivet och dess kollektiva uttryck, partier och föreningsliv. Siffrorna talar sitt tydliga språk. 1970 hade de politiska ungdomsförbunden 199 000 medlemmar, medan motsvarande siffra år 1996 inte var högre än 48 100, vilket innebär en minskning med i reda tal 150 000 på 25 år.⁷ Den nedåtgående utvecklingen inom just ungdomsförbunden tog framför allt fart i mitten av 1980-talet, men ända sedan slutet av 1960-talet har det skett en accelererande avtrappning, från 1950-talets "guldålder" med en stark medlemstillströmning.

En snabb historisk tillbakablick visar att det för knappt 100 år sedan, i 1900-talets början, inte minst var ungdomarna som bar upp det alltmer blomstrande föreningslivet, och många minns, skriver etnologen Johan Wennhall, föreningserfarenheterna som en central del av ungdomstiden.⁸ "Vid sidan av det ideologiska innehållet poängteras särskilt kamratskapet och den kunskap man fick om möteskultur och mötesformalia. Denna kunskap kunde många ta med sig vidare ut i livet".⁹ I den amerikanska debatten har röster länge höjts som mer eller mindre starkt varnat för en pågående nedgång för vad som ibland kallas de "republikanska" dygderna eller

medborgardygdena.¹⁰ Det har hävdats att det saknas ett medborgerligt ansvar, en känsla för det gemensamma, en vilja att ta del i det kollektiva och att det mellanmänniska förtroendet är på nedgång.¹¹ I högsta grad är denna diskussion och den oro som där ges uttryck för något som inte berör enbart USA, utan hela den västliga industrialiserade världen inklusive Sverige – och detta oavsett om vi väljer att tala om medborgardygder eller socialt kapital. Men hur skall man då tolka de mönster som framstår som mer eller mindre universiella, inte minst det minskande deltagandet i traditionella former för politisk påverkan? Är det ett järtecken som förebådar demokratis nedgång och fall¹² eftersom medborgarnas kultur inte längre befinner sig i samklang med de politiska institutionerna, eller är det snarare en nödvändig och livsbefrämjande omvandling?

Ronald Inglehart, en framstående samhällsvetare, drar slutsatsen att det inte är någon nedgång för det gemensamma som har ägt rum i västvärlden i takt med att det materiella överflödet har säkrats, utan snarare en omstrukturering och en förändring när det gäller vilka former detta engagemang tar sig. De medborgerliga dygdena lever och har hälsan, man måste bara leta på andra ställen än förut för att se dem omsatta i praktisk handling. Den utveckling i riktning mot vardagsengagemang i den ”lilla” demokratin¹³ – i brukarorgan, skolråd, föräldrakooperativ och bostadsrättsföreningar – kan utgöra ett exempel på sådana ”nya” deltagandeformer.¹⁴ Även om, menar Inglehart, dessa beteendeförändringar i grunden utmanar och skakar om de existerande politiska institutionerna, liksom partier och organisationer, så är hans bedömning betydligt mer optimistisk än Putnams: ”Sammanfattningsvis är dessa förändringar befrämjande för en expansion av demokratin”¹⁵.

På vad beror den tilltagande oviljan att engagera sig kollektivt, partipolitiskt eller i det organiserade föreningsliv som tidigare bar upp den politiska offentligheten? I amerikansk diskussion har tv:s intåg och passiviserande karaktär framhållits.¹⁶ Jag har i ett annat sammanhang¹⁷ pekat på ytterligare en tänkbar förklaring, nämligen den kraftfulla förändringen i synen på den mänskliga naturen som slår igenom i barnuppfostransidealen under 1940- och 1950-talen. Tidigare hade disciplinering och självbehärskning varit ledstjärnor, nu tog stället lust och glädje, en vilja att expandera den egna personligheten överhanden – en expressiv individualism för att låna ett uttryck från sociologen Robert Bellah¹⁸. Detta har bidragit till att forma individer med en stark strävan efter att ”vara sanna mot sig själva”, och till gemensamma normer som föreskriver genuinitet.¹⁹ I förhållande till den representativa demokratin och de politiska

institutionerna har utvecklingen resulterat i en strävan efter att själva ha långtgående kontroll över sitt engagemang, en betoning av konkretion, och en påfallande önskan om ”snabba” resultat, att handla i nuet snarare än att arbeta långsiktigt. En alternativ förklaring som också framförts tar sikte på att ”hälsan tiger still”. Många medborgare är idag relativt nöjda med sina livsvillkor, och ser därför inga bjudande skäl att engagera sig.

Frågan här är emellertid hur de ”budskap” – avsiktliga såväl som oavsiktliga – som utgår från en central skapare av föreställningar, emotioner och tankemönster, nämligen populärkulturen, rimmer med en demokratisk medborgarkultur. Hur förhåller sig populärkulturens ”bilder” till demokratin?

Den diskussion om medborgarnas värderingar och beteenden, som ibland går under beteckningen ”politisk kultur” i statskunskap²⁰, tangerar också tydligt frågan om hur moral, karaktärsdanning och etiska riktlinjer har påverkats av framväxten av vad vi skulle kunna kalla ett massamhälle, både politiskt, socialt och kulturellt.²¹ Förutsätter demokratin, som styrelseskick betraktat, ett visst mått av värdegemenskap kring normer och beteende?²² Vad fordras för att det demokratiska samhället ska fungera väl? Vilka slags medborgare, vilka slags människor, bygger ett starkt demokratiskt samhälle egentligen på? I statsvetenskaplig forskning har demokratin politiska kultur – de värderingar och synsätt som i en demokrati ansetts nödvändiga – identifierats som bland annat tolerans, mellanmänsklig tillit, intresse och ansvar för det gemensamma.²³ Vad som emellertid stått i centrum i betydligt mindre utsträckning är att demokratin inte endast bygger på kognitiva föreställningar utan i lika hög utsträckning bygger på ett känslomässigt engagemang; känslor för medmänniskorna och för det gemensamma. Det är i varje fall farligt om ett sådant passionerat förhållningssätt omfattas av alltför få. Endast ett intellektuellt förhållningssätt leder knappast till det engagemang som fordras för att demokratin ”kultur” ska växa sig stark.

Medkänsla, inlevelseförmåga och empati är alltså, tror jag, vid sidan av de redan nämnda ”egenskaperna” i medborgarkulturen som tillit, ansvarstagande och liknande, centrala känslomässiga nycklar i en demokratisk medborgarmentalitet. Utan förmågan att känna med andra människor, och att kunna känna det som om det vore jag själv som gladdes, led eller var ilsken, och utan att den förmågan då och då aktiveras, dras grunden åtminstone delvis undan för samhällelig etik och moral och därmed för demokratin politik. Rättvisa och solidaritet, mäktiga principer på vilka stora delar av det

demokratiska projektets legitimitet vilar, är för flertalet starka framförallt när de vilar på känslomässig grund.

Medkänsla

Kulturella upplevelser ger upphov till känslореaktioner som ibland kan vara livsavgörande just för att de förmår gestalta något omedelbart och utan ”filter”. Filmen *Frankie and Johnny* avslutas med en scen som levt länge i mitt minne. Huvudpersonen, den tilltufsade och av livet hårt åtgångna servitrisen Frankie, sitter i sitt New York-fönster och borstar intensivt tänderna medan hon låter sin rädsla för kärleken till Johnny långsamt förflyktigas till tonerna av Debussy's *Clair de lune*. Gryningsljuset strilar långsamt ned mellan skyskraporna och in till de sovande värnlösa och utlämnade människorna i Frankies närhet. Försiktigt skimrar det, för ett kort ögonblick, över dem, och Frankie betraktar lyckligt dem alla. Det ljus Frankie just då ser sina medmänniskor i, är försoningens; de är vanliga, felbara och just därför människor, i behov av att omslutas av medkänsla, ömhet och respekt.

Det får mig att tänka på nåd, säger Frankie när Debussys pianospel strömmar ut i det enkla hyresrummet.

För att en demokrati skall vara livskraftig fordras det att medborgarna och politikerna då och då genomfars av den nåd vilken Frankie känner i gryningen i New York; att de låter sig uppfyllas av det försoningens ljus i vilket de ofullständiga, vardagliga och ofta tröttsamma medmänniskorna för några ögonblick träder fram för ens ögon med den högtidlighet och den värdighet som de besitter just i egenskap av att vara människor. Frågan är om inte den nåden framförallt förmedlas via kulturella upplevelser?

När arbetsmarknadsministern från talarstolen uppmanar till kamp emot arbetslösheten och dess förödande konsekvenser befinner sig verkligheten fortfarande på avstånd. 1 och 1/2 timme med den fantastiska *Brassed Off* – en brittisk film om kolgruvesamhället ställt inför den oundvikliga nedläggningen: livskraften som ändå spirar bland männen i gruvans mässingsorkester, kampen för överlevnad och för den avgörande värdighet som framförallt hotas när arbetslösheten blir ett faktum - kommer människorna in på livet. Den medkänsla och den vilja att förändra som väcks är exempel på kulturens unika förmåga att skapa omedelbar inlevelse och att lägga en känslomässig grund för handling.

Skolverket och socialstyrelsen går då och då ut med information och upplysningar kring mobbing i skolorna; en information som riktar sig lika mycket till lärarna som till eleverna. Men myndigheternas språk bidrar ofta inte till att skapa ett emotionellt kraftfält, och klarar mycket sällan av att väcka medkänsla i sina läsares hjärtan. Reaktionen stannar på det intellektuella planet; det är ”ett problem” som skall ”åtgärdas” och därmed lösas. Men några känslor för de drabbade uppstår inte.

Sådana känslor drabbar emellertid med full, och förödande kraft, när man läser Barbro Lindgrens barnbok *Sagan om den lilla farbrorn*. En liten farbror, som är så ensam att han sätter upp ett plakat med en önskan om en vän. Eftersom han är ensam, blir han också föremål för de starkares spott och spe; de sätter krokben för honom när han är ute och går, de låter sina hundar förfölja honom. Ungdomsfilmen *Sanning eller konsekvens*, skildring av den mobbingens faktiska gestaltning och den kusliga grymhet med vilken den 12-åriga och utstötta Karin tvingas förnedra sig föder samma sorgsenhet och medkänsla men också insikten: det kunde varit jag. ”Du skall inte fråga för vem klockan klämtar, den klämtar för dig”.

– Det finurliga med konsten och litteraturen, med teatern och filmen, är att de tillåter oss att identifiera oss med människor som vi i förstone inte trodde att vi hade något gemensamt med”, säger en av svensk kulturs stora, Jonas Gardell.²⁴

Empati, och identifikation med andra som är oss lika men också med dem som är annorlunda och kanske svagare, är centrala för att ett gott samhälle skall bli förverkligat. De som är svagare inte kan föra sin egen talan, måste bli ”igenkända” av dem som har kanaler till sitt förfogande, de som dragit vinstlotterna. ”Denna förmåga - att förstå vad andra känner - kommer till användning på många områden i livet, i allt från säljarbete och företagsledning till kärleksförhållanden, barnuppfostran, medkänsla och politiskt engagemang”²⁵ skriver författaren till den uppmärksammade boken *Känslans intelligens*, och pekar på hur väsentlig denna kapacitet faktiskt är för mänsklig samlevnad och samhällsliv.

Denna makt, makten över medkänslan, ligger vill jag hävda främst hos kulturen och konsten, när den inte har sin grund i direkta erfarenheter. Då blir det också ett problem för demokratis institutioner att, som Anders Johnson konstaterar, Sverige har utvecklats till en demokrati där ”ingen förväntar sig kulturellt engagerade politiker”.²⁶ Johnson diskuterar framförallt den

minskande läsningen och bokliga bildningen. Han citerar emellertid en ”avvikare”, politikern som konstaterar att:

Man måste läsa skönlitteratur om man är landstingsråd. Det är ett sätt att bygga bilder i huvudet som appellerar till kreativiteten. Efter klockan 22 läser jag inga tjänstepapper.²⁷

Kulturen, framförallt populärkulturen, formar och reflekterar föreställningar, tolkar förändrade förutsättningar och föder känslor. Finns det skäl att vara orolig för att den nödvändiga känslomässiga ”bas” som utgör en central del av demokratins fundament har förändrats eller är på väg att vittra sönder? Historiska förändringar är kroniskt svårbelagda, ty en utgångspunkt om att det var bättre ”förr” är ofta båda osann, ohistorisk och därtill ofta omöjlig att belägga. Men vi måste försöka förstå samtiden för att också bli i stånd att säga något om framtiden, och om den riktning i vilken utvecklingen går. Den alarmerade diskussion som idag förs kring behovet av att höja den emotionella intelligensen – framförallt i form av empati, medkänsla och ökad självinsikt²⁸ – hos de alltmer självmedvetna yngre generationerna pekar i riktning mot att något i varje fall uppfattas som problematiskt. Är det troligt att det är så? Eller är det en tillbakablickande nostalgisk hållning, där det ligger sanningen närmare att anta att de högt industrialiserade västländerna präglas av uppväxande generationer som aldrig tidigare kännetecknats av ett sådant fokus på relationer; både när det gäller relationen till sig själv och till andra, vilket torde främja en medmännisklighetens kultur?

Sociologen Robert Bellah beskriver emellertid det moderna samhället som kännetecknat av 'moralisk kyla'²⁹. Vad han då syftar på är förmodligen 'kyla' i bemärkelsen en tilltagande avsaknad av just en gemensam etik snarare än enbart som kyla som en brist på empati. Tolerans inför skilda livsstilar och en ökad ”likgiltighet” inför hur människor väljer att gestalta sina liv blir istället mer och mer utmärkande. I författaren Jonas Gardells tolkning i en radiointervju³⁰ är problemet för den 1960-talsgeneration som han själv tillhör att den aldrig kom till skott med det gemensamma, med medkänslan och solidariteten. Istället stannar det vid det individuella, det personliga.

I sin senaste roman *Så går en dag från våra liv och kommer aldrig åter* fångar Gardell på ett lysande sätt en välfärdsgeneration vars tillvaro saknar gemensamt mål eller mening, någon riktning utöver de privata relationerna som också de är trygga säkra och opassionerade³¹.

Samtidigt som det intuitivt förefaller som om Gardell har rätt, ligger det något paradoxalt i denna iakttagelse. Ty är det verkligen medkänsla och solidaritet som saknas? Eller rättare sagt; hur kan medkänsla saknas i ett samhälle, där självinsikten är så långt gången: självinsikt som enligt befintliga analyser utgör just en nödvändig grund för empati?³² I motsats till tidigare generationer, uppväxta under andra och mer påvra ekonomiska och kanske också mentala förhållanden, borde åtminstone de 'nya' generationerna vara oerhört socialt kompetenta, både när det gäller självinsikt och inlevelseförmåga. I boken *Den bästa generationen?* talas också följaktligen, i motsats till Gardells analys, om solidariska individualister: ”Ingenting tyder på att människor skulle ha blivit mindre solidariska med sina medmänniskor. Pettersson och Geyer konstaterar att de nya individualisterna varken vill öka löneskillnaderna, anser att fattiga får skylla sig själva eller betraktar sina medmänniskor med mindre tillit”.³³ Men hur går detta ihop? Kan det vara så att denna inlevelseförmåga, denna empati, är alltför begränsad till dem man ser och har erfarenhet av, till de 'egna', och att självinsikten framförallt radikalt förbättrats när det gäller personliga relationsproblem som upptar en så omfattande del av medelklassens vardag, ett fokus som förstärks av populärkulturens budskap? Frågan om den ökade självinsiktens relation till medkänsla och empati, och om, hur och var empatin mobiliseras, fordrar ytterligare diskussion.

... och kollektiva minnen

Förr i tiden i skogen är skriven av barnboksförfattaren Thomas Tidholm och är en bok om Sverige som det var för inte så länge sedan. Den handlar om Nathan, som är farfars far till bokens berättare och som lever med sin pappa och sina morbröder i en liten stuga i skogen. Det är mestadels Nathan som lagar maten, trots att han bara är sju år, och följer med pappa på jakt i skogen. I soffan ligger också en moster som blivit litet knasig. En dag kommer en man på en häst ridande och har med sig ett papper som säger att Nathan skall gå i skolan. Pappan vill inte, men så blir det. Nathan går den långa vägen genom skogen till skolan, där fröken och de andra sex eller sju barnen finns. Vägen är lång och ibland får Nathan sova över hos fröken i skolan. En ny värld öppnar sig nu, med A Apa och O Orm som ledsagare in i paradiset. Men på Lucia-morgonen när Nathan närmar sig genom skogen står skolhuset i ljusan låga. Skolan, och fröken flyttar tillfälligt hem till Nathan, och till

och med morbröderna och pappa lyssnar ibland. Så kommer sommaren och fröken beger sig hemåt till Kalmar, därifrån hon kommer. Sedan blir det aldrig mer någon skola för Nathan, paradiset portar slår igen. För Nathans barnbarn och barnbarnsbarn som växer upp i det välmående Sverige är skolgång för precis alla en självklarhet, vilken öppnar dörrarna till den rikedom som kunskap, att kunna läsa och skriva, att kunna förstå hur naturen hänger ihop och hur olika människor kan utforma sina samhällen och sina liv, innebär.

Boken om Nathan återskapar en del av vårt kollektiva minne. Genom att i bilderbokens form fånga en glimt av villkoren så som de tedde sig för bara 100 år sedan ger Tidholm liv åt det förflutna – och skänker relief till det som är nu, till de framsteg som faktiskt åstadkommit.

Författaren Per-Anders Fogelström dog nyligen och hyllades i vederbörlig ordning som den stora författaren han faktiskt var. Genom sina litterära verk, i synnerhet Stad-serien, skapade han inte enbart litterära upplevelser. Han bidrog också till samhällsminnet, till bilderna av hur det förgångna Sverige omvandlades till den moderna post-industriella nation som den i dag är. Detta är en annan del av kulturens makt; att hjälpa till att bygga minnen och skapa ”communities of memories”, på svenska minnesgemenskaper.³⁴ Det är, menar Bellah et al, minnesgemenskaper i betydelsen medvetenheten om ett gemensamt förflutet och inte bara en delad nutid, som skapar den hållbara samhällsstrukturen – vad jag vill kalla känslan av att dela ett ’gemensamt öde’.³⁵

Här finns också skäl att anknyta till ett resonemang som fördes av den amerikanske historikern Christopher Lasch i den inflytelserika *Den narcissistiska kulturen* (1979). Där framhöll han som karakteristiskt för det narcissistiska samhället han såg växa fram redan i slutet av 1970-talet ett uttalat ointresse för historien, både den gemensamma samhällshistorien, såväl som den egna, individuella. Individerna har istället blivit helt inneslutna i sin egen nutid, och avsaknaden av ett förflutet och oförmågan att integrera goda minnen leder, enligt Lasch, till en ständig rastlöshet.³⁶ ”Vår kulturs likgiltighet för det förflutna – som lätt övergår till aktiv fientlighet och avvisande – tillhandahåller det starkaste beviset för denna kulturs bankrutt”³⁷, skriver Lasch och understryker samtidigt att detta förakt är ett tecken på svårigheten att gå framtiden till mötes. En liknande beskrivning flimrar förbi, om än i mycket lös form, när ungdomarna i en nyligen publicerad undersökning om såpor beskriver samhället som ”utan historia, det styrs inte av någon påverkbar

makt och tycks inte vara på väg någonstans, i varje fall inte mot något bättre”.³⁸ Det är en mycket intressant tanke att betydelsen av historia och av minnen - att aktivt minnas – är ett centralt element i reproduktionen av en aktiv medborgarkultur.

Demokrati föds i vardagen

Många undersökningar pekar i riktning mot att demokratin föds i vardagen. Demokratins medborgare socialiseras och präglas i vardagsmiljöer som har mycket litet eller inget alls att göra med politik; i hemmet när det fattas beslut om veckopengar och städscheman, i skolan där man möter jämnåriga från olika sociala miljöer eller hänvisas till att enbart umgås med sina ”likar”, i föreningsliv och på arbetsplatser.³⁹ Alla de erfarenheter som man gör, hur man blir behandlad och vilka grundläggande värderingar som därmed utvecklas över tiden bidrar till att forma ett mentalt förhållningssätt till sig själv och till andra som också kan översättas i medborgerlig handling. Här, i den socialisationsprocess som vissa menar avslutas genom övergången till tillvaron som vuxen⁴⁰ och andra hävdar pågår mer eller mindre utpräglat över hela livsloppet⁴¹, kommer också konsten och kulturlivet in som en mycket viktig källa till värderingar, världsbilder och emotioner: konsten har således en makt både över tanken och över känslan.

Mycket pekar i riktning mot att populärkulturens genomslagskraft idag är svåröverträffad. Ett intelligent och roligt exempel som väl illustrerar detta påstående ger filmen *Wag the dog*, där den amerikanske presidentens snedsprång med en flickvolontär mitt under pågående valkampanj snabbt måste fås att falla i glömska hos de amerikanska väljarna genom att något ”större” griper tag i media och allmänhet. Staben engagerar för ändamålet Robert de Niro, en blandning av konsult och trollkonstnär, som efter litet funderande föreslår att ett krig med Albanien (!) är den bästa lösningen. Sagt och gjort, Hollywood-magnaten Motts engageras för att producera och regissera föreställningen. När CIA-chefen kommer bluffen på spåren: ”men det pågår ju inget krig, det finns inga trupprörelser” blir svaret helt enkelt ”klart det gör. Det pågår ett på TV”. Snart klingar också känsloladdade sånger med hyllningar till den amerikanska demokratin och den i fiendeland kvarlämnade William Schumann, ”Good old shoe” ut över landet. Gamla skor ses hänga överallt, symbolen för att USA står enat bakom kraven på att den icke-existerande Schumann skall släppas ur albansk fångenskap; allt

regisserat in i minsta detalj av den genomskicklige Motts. Detta är en fantastisk belysande film för den makt som populärkulturen, inklusive tv som medium, fått i ett samhälle som trängtar efter ett gemensamt ”öde” och kollektiva känslouttryck; de skor som dinglar i träd och lyktstolpar i centrala New York blir det närmaste man kommer den Durkheimiska kollektiva ”extasen”.

Tv-såporna utgör numera, enligt två medieforskare, den för ungdomar kanske allra viktigaste gemensamma referensramen inom alla samhällsklasser: ”Det tycks ständigt finnas nya infallsvinklar på såporna. De finns alltid inom räckhåll om ett samtal börjar lida brist på ämnen, och fungerar alltså som en gemensam referensram för ungdomarna. (...) Att känna till serier, karaktärer och skådespelare, som ungdomarna gör, ger ingen högre status eller anseende av traditionella institutioner utanför kamratgruppen”.⁴²

I en analys av den hyllade serien *thirtysomething*, en serie som introducerades i slutet av 1980-talet och kretsade kring ett antal kvinnors sätt att förhålla sig till de motstridiga kraven på moderskap och yrkeskarriär, konstaterar författaren att:

Television not only is able to draw on social crises and anxieties, it has become one of the primary resources that individuals rely on to help them make sense of the world and of their activities in the world.⁴³

Tv-serier och såpor är inte enbart ett sätt att bli underhållen på eller ’fly verkligheten’. De är också viktiga hjälpmedel i att söka förstå verkligheten, sin egen och andras, att förse med gemensamt stoff till resonemang och reflexion och att visa värden och förebilder.

– Min yngste bror som är tio år tittar inte på barnprogram, utan på såpor. Såporna verkar ha ersatt barnprogrammen, och jag tror att många barn och ungdomar hämtar en stor del av sin föreställning om verkligheten därifrån.⁴⁴

Nanna Gillberg, som analyserat hur kvinnliga chefer porträtteras i svenska såpor – och bland annat konstaterar att framgång och godhet sällan går hand i hand – gör denna iakttagelse vilket också motiverar att innehållet skärskådas. Att såpornas behållning ligger mycket i att de speglar den nära verkligheten var också något som framkom i studien om svenska ungdomars såpartittande. ”Ofta talar ungdomarna om bra serier som realistiska, att de handlar om näraliggande vardagsproblem. Att kunna känna igen sig och få delar av sin egen livssituation gestaltad och därmed förtydligad är en av de viktigaste dimensionerna av intresset för såpor”.⁴⁵

De fiktiva såporna har på senare tid fått konkurrens av den s.k. ”dokusåpan”, med andra ord serier som bygger på riktiga människors vardagsliv, som man som tittare följer genom dokumentära inspelningar. ”Charter” och ”Singelliv” är exempel på sådana dokusåpor liksom statstelevisionens ”Karavan”: ”– Att vi valde de rosa bussarna till vår första dokusåpa beror på att de bjuder på en automatisk framåtrörelse och att det skapas naturliga kontakter och konflikter mellan deltagarna genom att de lever och färdas så nära varandra under lång tid”. I dokumentärsåporna fångas ytterligare en intressant tendens inom kulturen upp, nämligen sammanblandningen mellan privat och offentligt. Offentligheten kretsar kring privata relationer, och det privata blir kanske i någon mening mer verkligt när det ’spelas upp’ inför offentligheten. Sverige ligger här långt efter ett land som England i utvecklingen: där förekommer redan 44 verklighetssåpor.⁴⁶

Ett annat inslag i tv-kulturen av stort intresse i relation till medborgarnas mentalitet är den växande flora av dokumentära pratshower som tar upp privata relationsproblem som sex, kärlek, svartsjuka, incest och svek med vanliga människor i huvudrollerna. *Jerry Springer Show*, *Jenny Jones* eller *Ricki Lake* attraherar varje dag miljontals tv-tittare i USA⁴⁷, och de svenska motsvarigheterna som *Alice Bah*, och *Birgitte Söndergaard*, drar också stora skaror och skapar genom sin genomslagskraft en ny slags offentlighet, där diskussionerna inte längre kretsar kring vare sig abstrakta idéer eller principer utan kring det privata, kärlek, erotik och tvåsamhet.

Tv-showerna tar steget över från fiktion till verklighet; det är verkligheten som är dramat och dramatiken utspelar sig på relationsplanet: otrohet, svartsjuka, incest, udda kärleksrelationer utgör dessa pratshows stoff liksom samlevnad och barnuppfostran. ”Pratshow med livet som insats” är *Svenska Dagbladets* presentation av Jenny Jones’s show: ”Jenny Jones blir ibland lätt moralistisk, som i programmet där hon tog upp sexuellt aktiva tonåringar. Mammorna kom in och var helt apatiska och fick som tack en präktig moral-kaka”.⁴⁸ Här är det ”vanliga människors” mest privata liv som ventileras offentligt. Showerna innehåller utöver det ’sensationella’ emellertid en sensmoral; här är inte allt acceptabelt och showerna erbjuder ett offentligt forum för att ’diskutera’ privat etik och moral, låt vara i underhållningens form. Publiken deltar aktivt och fördömer, håller med, utser ”boven” och ”hjälten” och showerna avslutas ofta med en kort etisk betraktelse från programledaren kring kvällens tema: ”det är förkastligt att bo ihop med två kvinnor” ”otrohet orsakar mycket smärta” etc. Det är kring hur vi betar oss i

privata relationer som det gemensamma 'ödet' mestadels formeras. Det allra mest iögonenfallande exemplet på pratshowernas genomslag utgör givetvis den färgade amerikanska tv-stjärnan Oprah Winfrey, idag kanske världens mest förmögna kvinna, med enorma tittarskaror världen över. Det inflytande Oprah Winfrey har över tv-publiken är närmast kusligt.

Så utsågs hon också nyligen till USA:s mest inflytelserika person alla kategorier, hästlängder före såväl Clinton som Hillary. 33 miljoner människor i 133 länder, från USA till Folkrepubliken Kina, ser varje vecka hennes tv-show. Sedan starten för över tolv år sedan har den gått från tämligen slaskig sensationsprägel till new age-influerade moralpredikningar.⁴⁹

Även filmen har alltid haft, som Blomgren konstaterar, en stor genomslagskraft i de breda folklagren (och skall tilläggas inte minst bland ungdomar) och "under 1900-talet har filmen varit den, efter musiken, mest utbredda formen av kulturell fritidssysselsättning".⁵⁰ En annan väsentlig del av det populärkulturella utbudet utgörs av det skrivna ordet, veckopressen. Veckopressen, likaväl som andra kulturformer, vänder sig inte enbart till ungdomar utan den är kanske den kulturform som är minst åldersrelaterad. Målgrupperna för olika tidningar skiljer sig givetvis åt; det förekommer såväl familjetidningar som *Året Runt*, *Allas* eller *Allers*,⁵¹ tidningar som vänder sig till yngre flickor och tonåringar som *Frida* och *Vecko-Revyn*, damtidningar och under senare tid vad som skulle kunna kallas machomagasin av typen *Café*, *Slitz*, *Hemingway*. Listan kan göras lång, men veckopressen har liksom tv och film en stadig förankring i folkdjupen och med tanke på det ständiga växelspel mellan publik och producent som så påfallande strukturerar populärkulturens tillblivelse kan inte innehållet ligga alltför långt ifrån en existerande verklighet. Precis som när det gäller tv-såporna måste de föreställningar och synsätt som tas upp finnas latent närvarande och de måste för att fylla funktionen att locka läsare till tidningen i hög grad representera läsarinornas syn på sina möjligheter och de krav som ställs på dem. Därför är även veckopressen intressant att fokusera i relation till den politiska offentligheten och medborgarrollens förändring. Familjetidningen *Året Runt* beräknas t.ex. varje vecka under 1995 haft 752 000 läsare, vilka "var och en ägnade sammanlagt 1 timma och 20 minuter åt läsning av tidningen"⁵². Gullan Sköld, som analyserat innehållet i *Året Runt* under fem decennier, kommenterar också den betydelse som tidningen haft för hur "en stor grupp av svenska kvinnor skaffat sig självbilder".⁵³

Den alltmer centrala relationen mellan demokratin, här i bemärkelsen utvecklandet och vidmakthållandet av en vital medborgarkultur bestående av ett antal olika komponenter, och den folkliga kulturen förtjänar uppmärksamhet. I demokratidebatten har hitintills förhållandet mellan populärkulturens funktion och fokus och den politiska offentlighetens, inklusive medborgarrollens, omvandling inte varit särskilt framträdande. Till undantagen hör Richard Merelmans *Partial Visions* (1991), som diskuterar hur populärkulturens gestaltning, förstådd som tv-serier, företagskrifter, tidningsannonser och textböcker, i tre etablerade demokratier, USA, Canada och Storbritannien, reflekterar eller möjligen reflekteras i konfliktlösning i politiken. Kulturens roll för politiken har alltid, menar Merelman, tilldragit sig intresse, alltifrån Platons påbud att köra ut författarna från sin tänkta republik. ”But, despite Plato, today’s poets – the wordsmiths and image makers of popular culture – occupy positions of great power in democratic societies”, skriver Merelman och framhåller samtidigt att denna populärkultur till viss del genom sitt innehåll, förhindrar att demokratin förverkligas helt, genom att det medborgarna möter genom populärkulturen bara är ”delvisioner” snarare än helheter.⁵⁴

Privata relationer står i fokus

Frågan är om inte ett av kulturens och konstens väsentligaste funktioner, och detta gäller såväl mer folklig kultur som den smalare, är att erbjuda möjligheter till ”tillfällig distansering” från de egna livet och de omedelbara livsvillkoren genom att via romanen, filmen, tv-såpan, eller musiken⁵⁵ för en stund träda ut ur det egna och in i en imaginär värld där samtidigt egna erfarenheter får proportioner, tilldelas en innebörd eller t.o.m. mening och sätts in i ett sammanhang som gör det möjligt att ”återinträda” i det egna igen.⁵⁶ Såpa-författaren Michael Hancock formulerar det som att det finns ett starkt behov av terapi:

Livet är meningslöst och vi människor behöver få oss itutat att det ändå har ett sammanhang. Vi behöver stöd och tröst och bra historier. Gud och religion är lysande historier till exempel.⁵⁷

Just för att kulturupplevelser hjälper till att upprätthålla möjligheten att också vara närvarande i det egna och skänker relief åt detta, är det som många pekar på viktigt att det man tar del av inte ligger *alltför långt* från en själv eller den egna livssituationen, då det lätt

uppfattas som ointressant och icke-relevant. Små barns kulturutbud, där distinktionerna mellan dröm och verklighet, mellan övernaturligt och verkligt och mellan djur och människor fortfarande är upphävda, är det allra mest imaginära och i vuxnas ögon ”fantasifulla” men talar – precis som *Vita Lögner* och *Skilda Världar* reflekterar tonåringars tillvaro – till den inre verklighet som barnen upplever.

Svenska ungdomar kommenterar också de tv-såpor som flertalet faktiskt tittar på med att ”⁵⁸det är vardagslivet fast de spär på mycke mer känslor och händelser” och att det är viktigt att såporna just efterliknar verkligheten. Samtidigt är det viktigt att tv-såporna på åtminstone en väsentlig punkt skiljer sig från verkligheten; -är det viktigt med vackra människor i serien, lyder frågan och svaret: ”Anki: Nej, man vill, man vill att det ska vara snygga människor, det vill man faktiskt. Typ som på *Melrose Place*. Det finns ingen som är ful där ju”.⁵⁹

Det som framförallt framstår som populärkulturens kännetecken, vilket redan till viss del torde ha framgått, är den allt starkare koncentrationen på *relationer* och *relationsproblem* som präglar inte enbart tv-såpor och shower, utan också veckotidningarnas reportage, filmen och litteraturen. Det är den ”lilla världen” intimsfären som porträtteras: ”såpan skildrar nästan uteslutande intimsfären eller den lilla världen, och helst ska den också utspela sig i en igenkännbar social och fysisk miljö”.⁶⁰ Dessa relationer inte bara ”är” utan diskuteras, ifrågasätts, och står i fokus för handlingen. Även i de fall där andra aspekter av tillvaron skildras, yrkeslivet först och främst, sker det ofta genom att det speglas i termer av relationer såsom i *thirtysomething*. Litet tillspetsat skulle man kunna säga, att individerna tecknas i första hand i sin ’privata’ roll; som potentiella svikna, övergivna eller övergivande kärlekspartners; den andra väsentliga rollen är just yrkesrollen – och det blir mer distinkt och tydlig i de populärkulturella uttryck vars målgrupper är äldre. Medan ’privatrollen’ är oerhört accentuerad i ungdomsserier som *Vita Lögner* och *Skilda Världar* där få andra identiteter på allvar tillåts konkurrera om uppmärksamheten, är identiteterna i *thirtysomething* mer flerdimensionella. Framförallt är det kärleks- och erotiska relationer som är föremål för intresset, och påfallande är t.ex. hur homosexualitet – både kvinnlig och manlig – blivit ett normalt och vanligt inslag både i tv och på filmduken. Däremot finns det ingen värld utanför vad man skulle kunna kalla ”det egna livet”; offentligheten lyser med sin frånvaro inom stora delar av populärkulturen och även om ett medborgerligt engagemang inte är

särskilt tacksamt att porträttera så kan man undra vad frånvaron av en ”medborgarroll” får för konsekvenser.

Michael Hancock, själv såpaförfattare, kategoriserar såporna i två fack; maktsåpan och relationssäpan. Maktsåpan, serier jag själv på 1970-och 80-talet tittade på som *Dallas*, *Dynastin*, *Modedockorna*, och i dag *Rederiet*, är i en viktig aspekt relationssäpanns motsats. Båda är konflikt drivna, men ”utmärkande för konflikter i en relationssäpa är att de kan lösas genom kompromisser. Maktsåpor däremot är nollsummespel där den enes död är den andres bröd”. Även om maktsåporna fortfarande har en marknad, är skillnaden mellan 1970-och 80-talens tv-serier och det slutande 1990-talets betydande; och också Hancock drar slutsatsen att även maktintrigerna tenderar att gestaltas mer och mer i de privata relationerna. Det blir ändå tydligt att i den viktiga del av populärkulturen som tv-såpor och tv-shower utgör är individen främst skildrad som emotionell varelse i relation till andra. Bilden är givetvis inte entydig; det finns hela tiden motkrafter och andra utvecklingslinjer, och inom filmen är detta tror jag allra mest accentuerat, men att tendensen går i denna riktning förefaller obestridligt; det är den ’terapeutiska’ människan som står i centrum och det finns knappast någonting riktigt verkligt eller betydelsefullt utanför eller utöver de sociala relationerna. I detta avseende har världen krympt, horisonterna blivit mindre.

Respekt för olikheter

Förekommer det då, kan man fråga, något avläsbart ”budskap” av etisk eller moralisk karaktär som kan vara av vikt i relation till demokratins ideal? För det blir ju uppenbart att t ex såporna fyller en funktion när det gäller självreflexion och reflexion kring tillvaron, som även om avsikten inte är att socialisera, att lära, så är det ändå så som kulturen delvis kommer att fungera. ”I nöjet finns ett allvar, ett sökande efter sammanhang och begriplighet”.⁶¹ Uppenbarligen är det man ”lärt” sig framförallt, som redan påpekats, livskunskap som har att göra med sociala relationer, och relationskonflikter. Tidigt, såpatittandet börjar alltså redan i 7-8-års åldern för många barn, stiftar man bekantskap med olika erotiska konstellationer, både mellan yngre och äldre individer; heterosexualitet, bisexualitet och homosexualitet existerar sida vid sida och relationsproblemen ter sig relativt likartade oavsett vem det är frågan om; de är ”eviga” i någon mån: otrohet och attraktion till andra, att återknyta, svartsjuka, svek, förälskelse, att skiljas åt. Tillvarons centrum,

för en 10-åring som följer med i ett antal ungdomssåpor, torde framförallt vara knutet till de nära relationerna.

Något som framhålls när det gäller såporna, är deras fokus på konflikter, att de som Hancock uttrycker det, är konflikt drivna. Magnus Abrahamsson, som författat manus till ungdomssåpan *Skilda Världar*: ”– Men en enda konflikt räcker inte. Den stora konflikten måste leda till andra konflikter, sprida sig som ringar på vattnet”.⁶²

Mänskliga konflikter, och hur dessa löses – ofta då i relations-såporna genom kompromisser, är således något som man får en orientering om genom tv-såpor – och till viss del också genom pratshowerna. Konsekvensen av att konflikter sätts i fokus är kanske att det blir mindre dramatiskt och mindre traumatiskt för de yngre generationerna, att mänsklig samlevnad i stor – eller åtminstone viss utsträckning – utvecklar sig kring konflikter och kring delvis motstridiga intressen, och att detta är något naturligt som det går att jämkas sig samman kring. Konflikt och kompromiss är således ett av de normativa inslag som förekommer inom populärkulturen och främst i såporna.

Ovan nämnde jag hur homosexualiteten kommit att bli ett betydande tema, både i svenska såpor som *Vita Lögnen* men också i Hollywood-filmen, där Tom Hanks rolltolkning i filmen *Philadelphia* 1993 markerade det verkliga genombrottet för homosexuella skildringar på vita duken. Det intressanta och ur etisk synvinkel betydelsefulla, är emellertid att dessa skildringar inte sker med några större åthävor; i ungdomsseriernas värld förefaller det lika naturligt att vara gay eller lesbisk som att vara hetero, ja det är t.o.m. litet trendigt:

Emma: ...alla ska komma fram med att de är lesbiska eller homosexuella.

Anki: Ja, men det är inne att vara det ju.⁶³

Tolerans och respekt för mänskliga olikheter är med andra ord ytterligare påfallande inslag inom populärkulturen idag, utan att detta görs till ett medvetet huvudbudskap; de moraliska pekpinarna är få. Ett exempel: I *Vita Lögnen* förekommer en kvinnlig präst, Elsa, som dessutom är lesbisk. I en sekvens blir hon besatt av tanken på att få barn, och närmar sig en av seriens manliga huvudpersoner, Patrick, för att fråga om han kan ”ställa upp”- utan andra förpliktelser givetvis. Hennes beteende leder dock till komplikationer för Patrick, vars (ena) tjej Tessan får reda på vad som utspelat sig. En märklig skildring, kan tyckas, men Elsa är långtifrån framställd som någon moraliskt förkastlig person, utan porträtteras tämligen

neutralt – varken bättre eller sämre än någon av de andra rollfigurerna. Såpaförfattaren Hancock konstaterar emellertid med anspelning på etiska och normativa budskap, att vad som helst ändå inte får hända i en relationssåpa; det måste finnas en moral även om det är en ”pissig moral”, säger han, och exemplifierar med kvinnan som söker förnyelse men där mannen motsätter sig detta.

I det här läget kan inte kvinnan rycka på axlarna åt sin tröge man och göra som hon vill. Nej, här finns enligt Hancock en strikt moralkodex, som han är litet trött på: om kvinnan ska lämna sin man, måste han vara ett svin först och bedra henne.

– Jag skulle vilja ha en mer mänskligt förlåtande såpa, något som ligger närmare verkligheten.⁶⁴

Samtidigt är rollfigurerna sällan tecknade med tydliga moraliska förtecken, det vill säga i entydigt svart och vitt; åtminstone inte om man jämför med serier från tidigare decennier. Istället får man uppleva dem manövrera sig genom livets svårigheter, otroheter, partnerbyten, misshandel, fiendskap; livet *pågår*, utan början och utan slut.

I ett annat sammanhang⁶⁵ har jag analyserat inslag i en annan av populärkulturens främsta medium, veckopressen, som direkt riktar sig till publiken, nämligen ”testa- dig-själv” från 1960- till 1990-tal.⁶⁶ Det är intressant att ställa frågan om de etiska eller normativa budskap som där kommer till uttryck överensstämmer med de som såporna förmedlar, eller om de är korsande influenser? Vad som händer under denna period, som för kvinnornas del innebar dels utträde på arbetsmarknaden och p-pillrets tillkomst, är att de budskap som testerna förmedlar faktiskt ändrar innehåll. Ett liknande fördragsamt förhållningssätt till individuell variation och mänskligt beteende som såporna – om än med vissa begränsningar – uppvisar återfinns nämligen också i 1990-talets tester, vilket kraftigt skiljer dem från 1960-talets. Medan 1960-talets tester många gånger bjöd på pejorativa eller allmänt nedsättande omdömen om det icke önskvärda: ”*stackars lilla vän*”, ”nej, min *fröken*”, ”*sömntuta där*”, så är den typen av åthutningar sällsynt förekommande i någon av 1980-talets eller 1990-talets tester. Dessa signalerar istället en mer vidsträckt acceptans för individuella variation och en förståelse även för det ”icke-önskvärda” beteendet. Det fina i kråksången, så kan nog med fog budskapet åtminstone i vissa av de senare årens tester tolkas, är inte att uppträda enligt en för alla given mall, utan att intressera sig i så hög utsträckning för sig själv och sin person att man kommer till insikt om vem man är. Utan tvekan är det alltså ett mer individualistiskt ideal som framskymtar i 1980- och 1990-talets tester, i motsats

till 1960-talet då ett äldre samhälle med krav på uppträdande enligt vissa givna regler ännu kastade sin skugga över vardagstillvaron och följaktligen också över populärpressens budskap.⁶⁷ Det är, för att återknyta till Bellah, den *expressiva individualismen* som artikuleras. Den har föga att göra med ett egoistiskt eller utilitaristiskt synsätt.

Att på detta sätt söka tolka om de normativa budskap som förmedlas genom populärkulturen har förändrats *över tid* är givetvis inte okomplicerat. Men möjligen finns det fog för att hävda att det normativa budskapet också blivit mer 'rationalistiskt', i bemärkelsen att det sker en starkare betoning av att individen – inte minst gäller detta kvinnorna – kan och bör göra aktiva val och väga olika handlingsalternativ mot varandra. I de tester som rör relationen mellan kvinnor och män har jämfört med 1960-talet en påfallande förändring skett. I 1990-talets tester återfinns nämligen mycket litet, om ens något, av det betraktelsesätt där männen väljer och kvinnor blir valda som var klart framträdande i 1960-talets tester. Då gällde det för flickorna att tilldra sig pojkarnas intresse genom att uppträda riktigt och förstå männens behov av att till exempel behärska situationen. På 1990-talet är budskapet i flera av testerna snarare det motsatta: att flickorna (precis som pojkarna får man anta) väljer och fattar medvetna beslut. Testernas uppmaning till sin unga kvinnliga publik är att ställa krav, kvalitativa krav på pojkarna. Alla duger inte, här gäller det att vara medveten om sitt eget värde och att veta vad man letar efter!⁶⁸

Den betoning av rationalitet⁶⁹ – här definierat som övervägda val – i relation till det motsatta könet, till pojkarna, som framträder under 1990-talet överensstämmer med en mer allmän bild av beteendevvecklingen hos de yngre generationerna. Jag vill hävda att det bland de yngre generationerna – för vilka den "lust-etik" som betonats i barnuppfostran varit tongivande – är mer socialt accepterat att bete sig mål-medel relaterat än tidigare, att betrakta andra människor och institutioner som instrumentella i förhållande till målet: "att vara sann mot sig själv", att veta vem man själv är och lära känna sig själv. Det är på grund av ett förändrat socialisationsmönster och den minskade sociala kontroll som urbaniseringen inneburit som målinriktat mänskligt beteende blivit vanligare. Framväxten av en individ som styrs av "rationalitet" istället för tradition, kultur eller religion – modernismens och upplysningens stora projekt – förverkligades knappast fullt ut under industrialismen, men kanske har den blivit mer av en realitet under just post-industrialismen.

Ytterligare belägg för att veckopressens, men här riktat till mognare kvinnor, budskap förändrats över tid ger Sköld i sin analys av *Året Runt*. 1995 porträtteras betydligt fler yrkeskvinnor än tidigare och – om jag tolkar henne rätt – också med betydligt mindre ambivalens. Samtidigt är det intressant, hur kontinuiteten med den modersroll som dominerade på 1950-talet, ändå fortlever in i 1990-talet. En viktig förklaring är, att en familjetidning som *Året Runt* riktar sig till en målgrupp utanför storstäderna; främst till lågutbildade kvinnor på landsbygden, där förändrade livsmönster tar längre tid att slå rot och förändra efterfrågan.⁷⁰

Sammanfattningsvis så menar jag att de ofta oavsiktliga budskap som grovt sett kan utläsas ur det populärkulturella utbudet ser *nära relationer* som tillvarons kärna, relationer som ofta är konfliktfyllda till sin natur, men där konflikt är en naturlig del av den privata tillvaron och där möjligheter till lösningar finns som inte pekar ut vinnare och förlorare. Vidare är det möjligt att dra slutsatsen att det i relationssammanhang blivit mer normativt riktigt att uppträda rationellt i bemärkelsen att överväga alternativ och att välja, även när det gäller människor: man tar själv ansvar för sitt eget ”öde” och den rationaliteten är det närmaste en norm man kommer. De relationer man ser i t.ex. såporna kan man också identifiera sig med; det är alltså förhållandevis begränsade miljöer som man som tittare får del av; gärna vackra människor, relativt framgångsrika och socialt anpassade. Människor som faktiskt har det svårt materiellt – som Börje i *Svenska Hjärtan* som är arbetslös, blir övergiven och är ekonomiskt svag samt äldre – förekommer ganska sällan (men oftare, ska tilläggas, i serier som vänder sig till en äldre publik, vilket återigen pekar på samspelet mellan populärkulturen och publikens livserfarenheter).

Ytterligare ett tydligt ”budskap”, av stor relevans för den demokratiska kulturen, är att människor när det gäller nära relationer har skilda behov. Sexuell tolerans, med andra ord. Variation är regel snarare än undantag när det gäller mänskligt beteende på relationsplanet. Det leder också till att populärkulturens 1990-tals budskap kännetecknas av en ökad ovilja till att föreskriva någon bestämd etik innehållsmässigt; det är i relation till det egna jaget som det etiska avgörs: att svika sig själv och inte vara sann mot sin natur är oetiskt och moraliskt förkastligt *och*, skall tilläggas, att genom att bejaka sin expressionism, skada andra. Det senare är givetvis ett mycket viktigt tillägg.

Att kontrollera de kulturella uttrycken

Hur gestaltar sig då relationen mellan statsmakten och den mäktiga populärkulturen? I de etablerade och mogna demokratier till vilka Sverige hör har statsmakten i dag föga möjligheter att längre – även om den politiska viljan finnes vilket den knappast gör⁷¹ – skaffa sig effektiv kontroll över det kulturella utbud som riktar sig till en masspublik. För det finns vare sig medborgligt stöd ens bland de grupper som tidigare hörde till ”moralens väktare” och heller inte tekniska möjligheter. De kulturyttringar som framförallt intresserar en begränsad, ofta högutbildad och välbeställd, grupp i samhället – museerna, teatrar, Operan, konsertmusiken och den s.k. seriösa litteraturen – fortlever ju på den lilla marknad som Sverige utgör framförallt tack vare statliga pengar och är därför teoretiskt sett fortfarande möjliga att styra innehållsmässigt. Samtidigt är det knappast den delen av kulturutbudet som har tillerkänts avgörande betydelse för medborgarkulturens förändring. Det är istället om och hur populärkulturens innehåll bidrar till en upplösning eller en omvandling av den politiska och samhällliga offentligheten som har stått i fokus för såväl politik som diskussion.

Det är emellertid fascinerande att betrakta med vilken energi populärkulturella uttryck bekämpats historiskt. Kastar man nämligen en blick över axeln, bakåt i historien, så har samhällseliterna, vilket mycken kulturhistorisk forskning visar, med olika medel intensivt strävat efter att kontrollera och ställa den känslö- och tankemakt som den folkliga kulturen utgjort i sin egen tjänst. Åtminstone har man sökt förhindra den från att undergräva den rådande ordningen. Genom förbud, censur eller genom patronage har konsten – känslomakaren – försökt att hållas i schack. Framförallt har detta givetvis gällt konstformer som nått ut till en större publik – under några sekler teatern⁷², litteraturen, tidningarna och under 1900-talet filmen.⁷³ Teatern under tidigare sekler, inte minst då de kringresande teatersällskapen och landsortsteatrarna var en tidig förelöpare till filmen eller tv och väckte gensvar och intresse i folkdjupet, var det framförallt kyrkan som med benäget bistånd av statsmakten ställde sig kritisk och pläderade för förbud, mot bakgrund av den omoral och det fördärv som skådespelen kunde ge upphov till, främst hos ungdomen. ”Från komedianernas fördärvliga inflytande skulle dock den studerande ungdomen skyddas. 1759 beslöt Rådet att i rikets universitets- och gymnasiestäder förbjuda skådespel, såsom ledande till ’den därstädes befintliga studerande ungdomens skada och utgift’”.⁷⁴ Några decennier senare, efter en

period av ovanlig liberalisering, infördes 1785 under Gustaf III teatercensur i Sverige, framförallt som flera betraktare påpekar mot bakgrund av den ökade politiska spänningen i landet och utanför (franska revolutionen närmade sig med stormsteg). Censorernas uppgift preciserades till

at noga tilse, det ingen ting införes som strider emot Religion, Regerings-sättet, Konungens höghet, Adelens anseende, de öfrige Ståndens och Ämbetens tilbörliche agtning, eller skulle kunna bidra till dem i något af alt detta hos en lätt förvillad Almänhet förringa, likasom icke (h)eller något oanständigt, stridande emot goda Seder och enskilde Personers heder och goda rygte: At språkets renhet på alt möyeligt sätt befrämjas.⁷⁵

Av citatet framgår att censuren framförallt motiverades av politiska skäl. Kritik eller snarare ringaktning inför samhällets herrar fick inte förekomma från en teaterscen eftersom dess genomslag kunde få oanade samhällseffekter, också av politisk natur. Litteraturvetaren Skuncke pekar på att förbudet 1796 mot pjäsen *Arlequin Kejsare* i *Månan* mycket väl kan ha tillkommit på grund av dess demokratiska tendens.⁷⁶

I en rad böcker och artiklar har kulturhistorikern Robert Darnton tecknat framförallt 1700-talets populärkulturella förutsättningar; produktionsvillkor, distribution, och kampen mot myndigheter och överhet. Inte minst har Darnton ägnat sina framställningar åt populärlitteraturen, de böcker och skrifter som inte släpptes in i salongerna utan i stället distribuerades och såldes illegalt. Därav titeln på en av hans mest kända böcker, *Boken i rännstenen*.⁷⁷ Även det skrivna ordet betraktades alltså som ett potentiellt hot mot det rådande systemet, och den 'underjordiska' eller illegala litteraturen var särskilt betydelsefull under 1700-talet "when censorship, the police, and a monopolistic guild of booksellers attempted to contain the printed word within limits set by the official orthodoxies".⁷⁸ Darntons forskning är fascinerande läsning⁷⁹, som tydligt visar på livskraften och betydelsen av den illegalt utgivna litteraturen både som underhållning, men där just underhållningens innehåll med tanke på statsmakternas restriktioner, förmedlar synsätt, nyfikenhet och uppväcker känslor som kan rasera förhärskande normsystem. För den franska illegala litteraturen som ofta kort och gott kallades "livres philosophiques", bestod av såväl mer filosofiska betraktelser som Rousseaus *Emile*, böcker med mer pornografiskt innehåll som Thérèse philosophe eller *Ankedoter om Madame du comtesse du Barry*⁸⁰ men framförallt hade dessa

”filosofiska böcker” ett politiskt innehåll, innebärande kritik av hovet, adelns privilegier och idéer om mer jämlikhet och – demokrati.⁸¹

Att litteraturen, till skillnad vill jag hävda mot vad som är fallet idag, tidigare tilldelades och uppenbarligen spelade, en väsentlig roll i socialisationsprocessen ger en undersökning av utgivningen och synen på brittiska barnböcker drygt 100 år efter ”livres philosophiques” glansdagar, belägg för.⁸² Det offentliga intresset från de etablerade eliterna i 1800-talets slut för barn- och ungdomars läsvanor var, menar Gretchen Galbraith, påfallande och det gällde såväl medelklassens som så småningom också arbetarklassens barn och ledde följaktligen till diskussioner om statens förhållningssätt till litteraturen. ”This concern with children’s reading habits”, skriver hon vidare, ”grew out of an understanding of reading as a consumption: you were what you read. It was fueled by a sense of cultural crisis related to a perceived jump in mass literacy at a time when cheap literature was more abundant than ever”.⁸³ För övrigt är det värt att notera att de farhågor om en annalkande eller pågående kris som idag präglar diskussionerna om demokratins utveckling uppenbarligen knappast är nya; förändrade livsvillkor, upplöst ”moral” och brist på adekvat prägling via skola och kultur var påtagliga bekymmer såväl i 1800-talets Storbritannien som i Sverige.

Statsvetaren Roger Blomgren skriver apropå filmcensuren införande i Sverige 1911:

Några år in på 1900-talet började dock röster höjas för att staten skulle ingripa. Det var när spelfilmerna började spridas som också ”omoralen” kom in i filmen i form av våld och sexualitet. De tidigaste protesterna kom redan 1905. Då hölls det första opinionsmötet mot kinematografins urartning och barnens besök på kinematograferna. I spetsen för protesterna stod lärare och föräldrar.⁸⁴

Motiveringarna bakom filmcensuren, att detta medium och dess innehåll bidrar till moralisk upplösning och förändrade (och fördärvade) seder, påminner om dem som ofta förts fram även när det gällt andra typer av mer populära kulturyttringar eller förströelser. Av en brittisk forskare har denna reaktion givits beteckning ”moralpanik” vilket kan tjäna som en lämplig beteckning.⁸⁵

Kampen mot dans under 1930-talets slut och i början av 1940-talet som kom att drivas under mottot ”dansbaneeländet” är ytterligare ett exempel på ett moralpanik-utbrott⁸⁶ liksom 1950-talets högljudda protester mot de alltmer populära serietidningarna för

barn och ungdom, där det ställdes krav på att "serieeländet" skulle bli föremål för politiska ingrepp av typen förbud eller censur.⁸⁷

Motpolen till populärkulturen finner man främst i idén om folkbildningen. För den bildningsrörelse som till stora delar bar fram den svenska demokratin, var avsikten att utveckla och höja individens, och främst då arbetarklassens, andliga resurser och personlighet med sikte på att denna klass på ett bättre sätt skulle kunna delta i det kollektiva, i samhällslivet. Bildningen var därigenom ett medel för att nå målet om ett mer jämlikt samhälle, där fler ur tidigare underprivilegierade klasser kunde vara med i det offentliga livet. Personlighetsutvecklingens mål var inte – som i 1990-talets post-moderna generation – enbart inriktat mot att öka självinsikten och sträva efter ett sant jag utan också mot att öka skaran av dugliga beslutsfattare för samhällets positioner och uppdrag. Individens utveckling kunde tjäna kollektivet, helt enkelt. Idéhistorikern Ronny Ambjörnsson skriver apropå bildningsrörelsen att: "En frikyrkoman, Axel Andersson, noterar i början av 1900-talet att hela väckelserörelsen blivit, som han uttrycker det, 'en hävstång i bildningens tjänst'. Beviset är, menar han, att så många medlemmar nått framstående positioner inom kommunalpolitiken".⁸⁸ Bland de politiskt verksamma, fortsätter Ambjörnsson, var också i 1900-talets början många hemmahörande i bildningsrörelsens olika grenar, som arbetar- nykterhets eller frikyrkorna.

Samtidigt ligger det klassiska folkbildningsidealet i vissa aspekter mycket nära den idé om personlighetsutveckling och genuinitet som tidigare framhållits som alltmer tongivande för efterkrigstidens västvärld. Oscar Olsson, en av de verkliga förgrundsgestalterna inom den svenska folkbildningen⁸⁹ formulerade målet med bildningen att tillägna sig ett förhållningssätt som medförde ett kritiskt reflekterande över livsvillkor och auktoriteter och att människan var just ett utvecklingsprojekt, eller som Ambjörnsson uttrycker det, människa var man inte man blev det.⁹⁰ Detta förefaller på ytan bedrägligt likt den hållning som präglar det sena 1900-talets individer. Men bara förefaller. Ty tillägget är ytterst väsentligt; att denna ökade bildning, denna utveckling av personligheten, ställs i samhällets tjänst, för dess utveckling och framåtskridande. Det yttersta syftet med den kulturella fostran var att en ny och bättre människa skulle framträda, en människa ämnad att fostra ett samhälle präglat av kollektivism, samverkan och solidaritet.⁹¹

Om folkbildningen under 1900-talet har utgjort en av relationerna som upprätthållits mellan politiken och kulturen så har alltså populärkulturen utgjort den andra. Dessa båda relationer har

egentligen utgjort varandras motsatser, vilket också förklarar antagonismen dem emellan. Medan bildningsrörelsen uppfattar människan ”som ett civilisationsprojekt, vars mål är medvetenhet och impuls kontroll (och) premierar förnuft framför känsla, reflexion framför spontanitet”⁹², så är mycket i populärkulturens form och innehåll – pocketlitteraturen, filmen, dansbanorna, serie- och veckotidningarna, musiken och tv-såporna – inriktad på motsatta värden. I stället för disciplinering är det frågan om att låta sig ledas av lusten och glädjen och att därigenom sätta mycket mer av känslor och känsloutlevelse i högsätet. Bildningsrörelsen föds av ett samhälle där den mänskliga naturen fortfarande betraktas som ”ond” och i behov av ständig tuktan, fostran och disciplinering för att ”höjas” till sin optimala nivå. Den populärkulturella revolutionen, om jag får kalla den så, är i stället frukten av ett samhälle där den mänskliga naturen betraktas som i grunden ”god” och där disciplinering och tuktan som gör våld på känslor och spontanitet snarast leder till en brist på personlighetsutveckling.⁹³

Sett i retrospekt är det bildningstanken som befunnit sig på den förlorande sidan; idag kan man nog säga att den huvudsakliga relation som existerar mellan kultur och politik har populärkulturella förtecken snarare än personlighetsutveckling i riktning mot samhällsansvar.

Kan kulturen skapa ett gemensamt rum?

Ett samhälle, och inte minst det demokratiska samhället, bygger på att medborgarna uppfattar vad som utgör ”det gemensamma” någorlunda samstämt. Det finns data som pekar i riktning mot att den mentala föreställningen om vad som konstituerar samhället eller ”det gemensamma” har genomgått en klar förändring. Det gemensamma, som man både känner ett ansvar för och *tar* ett ansvar för, har både krympt ihop – och expanderat, förefaller det. Det ”gemensamma” ligger antingen mycket nära eller mycket långt borta. Det är samtidigt barnens dagis och global miljöförstöring, skolgården och mänskliga rättigheter. Om samhället och det ”gemensamma” tidigare betraktades som den egna staden, byn eller kommunen – vid sällsynta tillfällen kanske hela landet – sträcker sig det gemensamma inte långt utanför de egna vardagserfarenheterna. Men, och det skall man komma ihåg, för dessa känner många ett ansvar⁹⁴ och definitivt är det så att man uppfattar sig ha skyldigheter gentemot andra; en skyldighet att inte ”veta bäst”, och att inte föreskriva andras

livsbanor. Skulle man hårdra det en aning så kan man säga att en postmodern medborgarskylighet följaktligen är att *inte* bedriva politik, i bemärkelsen föreslå lösningar på andras problem. Den uppfattade skyldigheten bedömer jag som mycket betydelsefull i den moderna medborgarkulturen. Men likväl; det gemensamma är det påtagliga, det konkreta medan det "samhälle" om vilket de politiska partierna talar är ett tomt skal, ett abstrakt begrepp utan innehåll. En god medborgare är följaktligen en individ som uppträder gentemot andra enligt de toleransprinciper jag tidigare talade om i sina relationer, i likhet med den "toleranskultur" som förmedlas inom populärkulturen. Medborgarrollen har därmed sammanmält, eller möjligen har den delvis upphävts, med rollen som privatperson. Hur har den utvecklingen blivit möjlig? Utan att här kunna empiriskt belägga ett sådant samband, är det onekligen intressant att peka på det dominerande fokus på privata relationer, gestaltade i en intimsfär med föga eller ingen hänvisning till en värld därutanför, som förmedlas i den moderna populärkulturen.

Vad blir då de framtida konsekvenserna för medborgarkulturen av dessa strömningar? Såge vi populärkulturen som den enda källan till effektiv prägling – vilket den naturligtvis långtifrån är – hur skulle de individer kunna se ut som får sig dessa "budskap" till livs? "Fostrar" detta till medborgare eller enbart till privatpersoner? Även när det gäller denna, för demokratin, centrala frågan är det möjligt att peka på motstridiga tendenser. Den långtgående tolerans för skilda livsstilar, för variation och tolerans och beteenden som jag hävdar kan utläsas även om de inte alltid är avsiktliga, borde från demokratisk utgångspunkt vara en stark positiv kraft: att hysa respekt för andra människors val av partner eller livsstil är grundläggande i ett samhälle som bygger på samarbete och harmoni. Genom populärkulturen förmedlas således knappast bilden av att en livsstil är den "rätta"- mångfald är i stället accepterat, olika synsätt och perspektiv kan faktiskt finnas som förändrar bilden. Samtidigt som detta alltså borde bidra till att skapa positiva länkar till en demokratisk medborgarkultur, så är det också möjligt att den ökade öppenhet och den ökade vetskapen om att den egna livslösningen bara är en av många tänkbara, sätta käppar i hjulet för politik som hittills byggt på att renodla, på ideologisk grund, en lösning och ett slags tolkning som i strid med andra tolkningar (ideologier) den "rätta" för hela samhället. Öppenheten och toleransen som norm komplicerar verkligheten i så hög utsträckning, att *partipolitik* med ideologiska förtecken förefaller ointressant och alltför förenklat; ja nästan som ett övergrepp gentemot de annorlunda individer som – i

toleransens tecken – måste respekteras för sina lösningar. Efterkrigstiden har visserligen, som jag tidigare antytt, sett födelsen av en betydligt mer självmedveten individ som anser sig kompetent att själv kontrollera sitt eget liv. Men detta leder alls inte över till en vilja att styra andras, eller en övertygelse om att det ens är möjligt; en grund på vilken politik delvis måste vila.

Men om det förekommer inslag i populärkulturen som stryker demokratis idé medhårs, så finns det också inslag som är mer problematiska. Framförallt skulle jag vilja hävda att det alltmer dominerande fokuset på privatrollen, och på privata relationer utgör ett sådant inslag. Tillvaron upptas inom populärkulturen på ett mycket entydigt sätt av kärlek, erotik, vänskap, svek och föräldrabarnrelationer; privatlivet försiggår knappast längre i relation ens till någon offentlighet. Samhälle utanför det privata är svårförnimbart och diffust; även arbetslivet spelar en underordnad och undflyende roll.

Den grund, det kitt som mentalt håller samman ett samhälle, är det som jag här försökt förstå i relation till en viktig formare av mentala föreställningar och emotioner, nämligen kulturen. Detta kitt kan man givetvis också likställa med en moral eller en gemensam etik; hur bör man leva, privat och i samhället? Sociologen Emile Durkheim pekade tidigt på betydelsen av ett kollektivt *emotionellt* engagemang – det kollektiva medvetandet - som på samhällsnivå framförallt utvecklas genom kollektiva upplevelser för att vidmakthålla samhället som värdegemenskap. ”The point here is not” skriver Durkheim i en analys av moralisk fostran, ”to enrich the mind with some theoretical notion, a speculative conception; but to give it a principle of action, which we must make as effective as necessary and possible. In other words, the representation must have something emotional; it must have the characterstic of a sentiment more than of a conception”.⁹⁵

Religionen fyllde tidigare, och gör så kanske än idag i de delar av världen där sekulariseringen inte framskridit så långt som i väst, två för samhället mycket centrala behov. Den ena uppgift religionen fyllde var att fungera som en arena för kollektiv normbildning, normförmedling och reflexion. I alla samhällen finns behov av att reflektera över de villkor som individerna ställs inför, om det så sker i fiktiv form eller på annat sätt. Den reflektionen kan också ge upphov till etiska livsregler; hur vill vi att dessa villkor skall gestalta sig, hur bör vi bete oss?

Den andra uppgiften som religionen tidigare fyllde var att bidra med ett känslomässigt kitt, genom den emotionella utlevelse, extas,

som religionen tillät och där ritualer, symboler och kollektiva handlingar bidrog till att befästa dessa emotioner. Som Durkheim själv påpekade, så är det just den grund det religiösa livet och engagemanget hade i känslan som gjorde dess makt så stark. ”Already in Suicide he had argued that religion as it becomes more rational loses its power to constrain individual consciences, and he gives Protestantism as an example. In the lectures on moral education he recognizes the inadequacy of purely theoretical ideas to gain sufficient influence in the life of the child”.⁹⁶

Sverige är idag det mest sekulariserade landet i världen.⁹⁷ Kyrkan har helt tappat sitt känslomässiga och intellektuella grepp om samhället, törs man nog konstatera. Men om vi nu förutsätter att de funktioner som religionen fyllde är tidlösa och sprungna ur det kollektiva livets egen logik, finns det då något i det moderna samhället som ersatt religionen som reflexion, etik och källa till kollektiv extas? Kultur och konst, först och främst då populärkulturen som film, tv-såpor och veckotidningar, tror jag är svaret när det gäller reflexion och spegling i någon slags offentlighet över individuella och samhälliga villkor⁹⁸ som verkligen berör flertalet medborgare. Just genom sin unika kraft att få människor att reagera känslomässigt kan populärkulturen också föda etiska och moraliska ställningstaganden; dessa är dock som regel betydligt mindre föreskrivna och självklara än det etiska system som tidigare var förhärskande.

Moralpanik var frukten av ett samhälle där ’moral’ och ett påstått vaktslående om goda seder och normer, synen på rätt och fel, anständighet och fördärv fortfarande ingick som en naturlig del att diskutera i den gemensamma offentligheten. Vad som är påfallande under 1990-talet – och en liknande trend tycks präglade även ett samhälle som USA⁹⁹ – är att paternalistiska tongångar och tendenser till moralpanik knappast alls förekommer. Istället förefaller devisen ”var och en blir salig på sin fason” att präglade mer och mer av kulturdebatten i takt med att de generationer som fostrats till att dela en samhällsmoral såväl som en privatmoral sakteliga ersätts i befolkningen av de generationer där de enda (?) riktigt gemensamma moralprinciperna kan formuleras som att vara genuin som människa – vara sann – utan att det samtidigt skadar eller griper in på någon annan individs rätt att förverkliga *sin* sanna natur.¹⁰⁰

Beträffande populärkulturens möjligheter att kanalisera kollektiv extas och ge utlopp för kollektiva känslomässiga upplevelser, är jag mer tveksam. Snarare kännetecknas det post-moderna samhället av att extas och längtan helt riktas mot de allra mest privata

relationerna, mot den erotiska kärleken, som är den enda sfär där det för den "rationella" individen är socialt tillåtet att släppa kontrollen och låta sig helt styras av just emotioner.¹⁰¹ Men kvarstår behovet av kollektiva känslomässiga upplevelser för att återupprätta en gemenskap utanför det alldeles egna? Kanske är den nya offentlighet, dokumentärsåpan och pratshowerna, som speglar de privata relationerna en väg att skapa denna, för samhället, nödvändiga upplevelse- och värdegemenskapen, där utrymme ges för gemensam normbildning. Samtidigt innebär det att en "offentlighet" där fokus riktar sig mot andra aspekter än det privata mer och mer upphör att existera; verkligheten kanske i framtiden är ifatt populärkulturens bild av den emotionella individen som världens centrum.

Noter

¹ Till skillnad från Boije af Gennäs, och också hennes tidigare romaner som framförallt haft ett 'relationsfokus', kretsar många av de främsta samtidsförfattarnas prosa kring relationer och relationsproblematik som t.ex. hos Carina Rydberg, Anna-Karin Palm, Majgull Axelsson eller Agneta Klingspor.

² Thunberg, 1999.

³ Brink, 1983, Kleberg, 1969.

⁴ Ett gott exempel på hur modern populärkultur förmår sätta 'skräck' i politiska beslutsfattare och skapa opinion är den nyligen avlidne regissören Stanley Kubrick's *Dr Strangelove* eller *Hur jag lärde mig att älska bomben*. På ledande amerikanskt håll var man oerhört uppskärnad över den effekt filmen kunde få på vitala amerikanska intressen.

⁵ Petersson, 1987, 7-27.

⁶ Jfr Putnam, 1993.

⁷ Möller & Gilljam, 1996.

⁸ Wennhall, 1994, 91f.

⁹ Wennhall, 1994, 92. Kunskap om möteskultur är dock förmodligen inte lika väsentligt i dagens samhälle, medan däremot en annan kunskap som föreningslivet delvis förmedlar, 'social' kompetens och erfarenhet av mänskliga relationer, idag och på framtidens arbetsmarknad är ytterst gångbart och nödvändigt.

¹⁰ Etzioni, 1994, Lasch, 1978, 1995, Fukuyama, 1997.

¹¹ Se bland andra Putnam, 1995, Petersson et al, 1998.

¹² Jämför två av de möjliga scenarior som Nordfors och Levin, 1998, tecknar.

¹³ För distinktionen mellan den ”lilla” och den ”stora”demokratin, se Petersson et al, 1998.

¹⁴ Se Lindbom, 1995, Montin, 1998, Sörensen & Bang, 1998 för resonemang och uppgifter kring brukarmedverkan och nya former för samhällsdeltagande.

¹⁵ Inglehart, 1997, 327, min översättning.

¹⁶ Putnam, 1995.

¹⁷ Bennich-Björkman, 1999.

¹⁸ Bellah et al., 1985. Bellahs bok, *Habits of the heart*. Individualism and Commitment in America är en banbrytande studie som skickligt fångar upp den övergång som sker och skett i rikning bort från ett mer ’absolut’ och till stora delar gemensamt värde- och normsystem till ett mer relativistiskt synsätt där handlingar och val utvärderas i relation till vad de bidrar med till den egna ’nyttan’, en ’nytta’ som dock inte endast, t.o.m. sällan, är av materiell natur. Nyttan kan mycket väl bestå i att ett visst alternativ är personlighetsutvecklande, därav den viktiga distinktion som görs mellan utilitaristisk och expressiv individualism.

¹⁹ Jfr Taylor 1991, Bellah et al 1985.

²⁰ Se bland andra Almond & Verba, 1963.

²¹ För begreppet massamhälle se Kornhauser, 1960.

²² Ett sådant synsätt, att ett fungerande samhälle förutsätter hög grad av värdegemenskap, är karakteristiskt för den idéströmning som under senare år gått under beteckning kommittärer. En framstående företrädare är amerikanen Amitai Etzioni som bland annat skrivit *The Spirit of Community* (1993).

²³ Almond & Verba, 1963, Putnam, 1993, Eckstein, 1996.

²⁴ Thunberg, 1999; intervju med Jonas Gardell

²⁵ Coleman, 1995, 129.

²⁶ Johnson, 1998, 57.

²⁷ Johnson, 1998, 58.

²⁸ Se Coleman, 1995, Gottman, 1997.

²⁹ Bellah, 1973, i en introduktion till Durkheims sociologi. Vad Durkheim, och även Bellah frågar sig, är vad som ersätter religionen som grunden för ett gemensamt samhällsligt medvetande när väl religionen övergått till att bli alltför rationalistisk. Bellah kommentar att Durkheim avvisade konsten ("art") som ett sådant kitt för att den låg för långt från verkligheten.

³⁰ "Efter tre", Sveriges Radio den 28 december 1998.

³¹ Psykiatrikern Victor Frankl, som ägnade stora delar av sitt liv åt att utforska innebörden av livsmening, framhöll som helt grundläggande att livsmening alltid var själv-transcenderade det vill säga riktades mot något annat än individen själv. "Endast i den utsträckning en människa fullföljer en mening ute i världen, fullföljer hon sig själv. Men om hon går in för att förverkliga sig själv snarare än för att fullfölja en mening, förlorar självförverkligandet ögonblickligen sitt berättigande" (Frankl, 1969/1995, 43).

³² Se t.ex. Coleman, 1995, som skriver: ”Empati bygger på självkänedom: ju bättre kontakt vi har med våra egna känslor, desto bättre är vi på att avläsa andras känslor”. Han fortsätter ”För allt samförstånd och all förståelse, som är grunden till omtanke och omsorg, bygger på känslomässig lyhördhet, på förmågan till empati” (129).

³³ Enmark, Kälvevemark, Ohlander, 1998, 166ff.

³⁴ Bellah et al, 1985.

³⁵ På individnivå framhålls ibland en gemensam historia, minnena, som en väsentlig del i en harmonisk och stabil äktenskapsrelation för att åstadkomma positiva bindningar, och även på organisationsnivå återkommer i många analyser betydelsen av en ’historia’, som gemensamma myter, hjältar, skurkar, anekdoter för att att forma en framgångsrik kultur.

³⁶ Lasch, 1979.

³⁷ Lasch, 1979, 14.

³⁸ Viscovi & Hjorth, 1999, 15.

³⁹ Almond & Verba, 1963, Putnam, 1993, Sundqvist, 1998, Bennich-Björkman, 1999.

⁴⁰ Parsons, 1937, Inglehart, 1997, Eckstein, 1988, 1997.

⁴¹ Sigel, 1995.

⁴² Viscovi & Hjorth, 1999, 6.

⁴³ Heide, 1995, 1.

⁴⁴ Ericsson, 1999.

⁴⁵ Viscovi & Hjorth, 1999, 8.

⁴⁶ Gentele, 1999.

⁴⁷ En uppgift i artikeln Amster ”Pratshow med livet som insats”, Svenska Dagbladet 4 februari 1999 anger att Jenny Jones show har 4-5 miljoner tittare varje dag i USA..

⁴⁸ Amster, 1999.

⁴⁹ Sundelin, 1999.

⁵⁰ Blomgren, 1998, 8.

⁵¹ För analyser av veckopressen se Sköld, 1998, Larsson, 1991, Berger, 1974 samt Bennich-Björkman, 1996.

⁵² Sköld, 1998, 17.

⁵³ Sköld, 1998, 358.

⁵⁴ Merelman, 1991, ix.

⁵⁵ I dag skulle man kanske också föra dataspelen och ”chattandet” till denna kategori.

⁵⁶ Detta kan jämföras med de behov som Marianne Östergren menar att damtidningarnas skrivelser om kändisars privatliv fyller, bland annat identifikation, tröst, insikter och fokus för reflexioner och ”vi får chans att verifiera våra egna

livsval och hitta förklaringar till varför vi lever som vi lever; vilket ibland kan te sig väldigt märkligt". Thunberg, 1999.

⁵⁷ Michael Hancock intervjuas i Svd 1 februari 1999 av Håkan Steen under rubriken "Bråken i såpan – får tittarna att bli sams".

⁵⁸ Viscovi & Hjorth, 1999, 8

⁵⁹ Viscovi & Hjorth, 1999, 10.

⁶⁰ Viscovi & Hjorth, 1999,8.

⁶¹ Viscovi & Hjorth, 1999. 7.

⁶² Kamratposten 4, 1999.

⁶³ Viscovi & Hjorth, 1999, 6.

⁶⁴ Steen, 1 feb, 1999.

⁶⁵ Bennich-Björkman,1996.

⁶⁶ Nu skall man givetvis komma ihåg att tester framförallt är ett tidsfördriv, och det är i underhållningens form som dessa "budskap" förmedlas.

⁶⁷ Bennich-Björkman, 1996, 20.

⁶⁸ Bennich-Björkman, 1996, 23f.

⁶⁹ Diskussionen om rationalitet är mycket stor, och jag tänker inte här närmare fördjupa mig i definitionsproblematiken.

⁷⁰ Sköld, 1998, 353ff.

⁷¹ I min avhandling Statsstödda samhällskritiker (1991) drog jag slutsatsen att även statsföreträdarna i ett organ som den stipendiefördelande författarfonden gör tydlig åtskillnad mellan faktiska stipendiebeslut (i vilka man inte deltar) och administrativa beslut (i vilka man deltar). "Överideologin" att det var icke-legitimt för statens representanter att lägga sig i stipendiebeslut var klart etablerad. Däremot kan man konstatera att en sådan modell – om nu någon trodde det - inte är generell för västdemokratierna. I Frankrike är istället ministerns uppfattningar klart tongivande och inflytandet från "producenterna", det vill säga konstnärerna, begränsat (Wangermée, 1989).

⁷² Skuncke, 1981.

⁷³ Roger Blomgrens avhandling Staten och filmen (1998) framgår att filmcensur infördes i Sverige redan 1909, mindre än 10 år efter mediets genombrott, och faktiskt fortfarande tillämpas.

⁷⁴ Nordmark, 1996, 30.

⁷⁵ Citatet är hämtat från M C Skunckes (1981) bok Sweden and European Drama 1772-1796, 104.

⁷⁶ Skuncke, 1981, 118.

⁷⁷ Orig; The Literary Underground of the Old Regime (1982). Jfr också en uppsats med ett liknande tema på svensk botten, Bo Bennich-Björkman,(1998), "Eliternas gata och handeln på broar och markander. Systemen för spridning av böcker i Sverige 1600-1850".

⁷⁸ Darnton, 1982, vi.

⁷⁹ Berättelsen om hur Robert Darnton av en ren slump ramlade över det jättelika, okända och sedan 1700-talet olästa arkiv som sedermera har legat som empirisk grund till många av hans böcker är varje historikers dröm. Det var Société typographique de Neuchatels arkiv, ett av det franska 1700-talets största förlagshus när det gällde underjordisk litteratur. Utifrån deras efterlämnade dokumentation har han varit i stånd att rekonstruera en osynlig och bortglömd verklighet; de illegala bokmarknaderna i det för-revolutionära Frankrike.

⁸⁰ Se Darnton, 1996.

⁸¹ En intressant inblick i hur det kunde gå till när dessa böcker, centrala från ett politiskt och kulturhistoriskt perspektiv eftersom de förebådade och gav bränsle till revolutionen, spreds till Sverige ger Tomas Anfält genom att porträttera den svenske adelsmannen Charles de Geer och dennes bibliotek. Anfält, 1995, 271-279.

⁸² Galbraith, 1997.

⁸³ Galbraith, 1997, 1.

⁸⁴ Blomgren, 1998, 36.

⁸⁵ Beteckningen "moralpanik" myntades av Stanley Cohen i boken *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, 1972.

⁸⁶ Frykman, 1988.

⁸⁷ Knutsson, 1987.

⁸⁸ Ambjörnsson, 1988, 250.

⁸⁹ Gustavsson, 1991

⁹⁰ Ambjörnsson, 1988, 253.

⁹¹ För en längre diskussion om drömmen om den nya människan se Bennich-Björkman, 1991, 145ff.

⁹² Ambjörnsson, 1988, 269.

⁹³ För en analys av den förändrade synen på barnuppfostran som kommit att prägla efterkrigstiden i västvärlden och där denna förskjutning i synen på den mänskliga naturen främst kommer till uttryck se Bennich-Björkman, 1999.

⁹⁴ Se t.ex. Möller, 1996.

⁹⁵ Durkheim, 1973, xlii.

⁹⁶ Bellah/Durkheim 1973, xlii.

⁹⁷ Se bland annat Inglehart, 1997.

⁹⁸ Den idén undersöks empiriskt av Richard Merelman (1991) i *Partial Visions. Culture and politics in Britain, Canada, and the United States*.

⁹⁹ I ett inslag som sändes i Radions P1 den 2 mars 1999 diskuterades rörelsen Moral Majority's brist på stöd i det amerikanska 1990-talet. Ytterligare en indikation på att en delad moralkod – i bemärkelsen normer och regler för offentligt och privat beteende – är den amerikanska allmänhetens överslätande attityd gentemot presidentens utomäktenskapliga förbindelser; en värderingsförskjutning som uppenbarligen media inte riktigt "hunnit med" att dra konsekvenserna av.

¹⁰⁰ Taylor, 1991.

¹⁰¹ Jfr Buhn, 1994, som analyserar passionen som ett filosofiskt problem där den religiösa och den erotiska passionen ligger nära varandra.

Referenser

- Almond, Gabriel, & Verba, Sidney (1963) *The Civic Culture: political attitudes and democracy in five nations*, Boston: Little, Brown & Company
- Ambjörnsson, Ronny, (1988) *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle*, Stockholm: Carlssons
- Amster, Harry, (1999) ”Jenny Jones. Pratshow med livet som insats”, *Svenska Dagbladet*, 4 februari 1999
- Anfält, Tomas (1995) ”Bad books and Barons. French Underground Literature in A Swedish 18th Century Private Library”, I *Serving the Scholarly Community. Essays on Tradition and Change in Research Libraries*, Uppsala
- Bellah, R N m.fl. (1985) *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American life*, Berkeley: University of California Press
- Bennich-Björkman, Li (1991) *Statsstödda samhällskritiker. Författarautonomi och statsstyrning i Sverige*, Stockholm: Tiden
- Bennich-Björkman, Li (1996) ”Hur populär är jag?” Veckopressens ”testa-dig-själv” som nyckel till unga kvinnors vardagsverklighet”, *Fiktionsförvandlingar. En vänbok till Bo Bennich-Björkman*, (red) Svedjedal, Johan & Hedman, Dag, Uppsala: Avd för litteratursociologi nr 33
- Bennich-Björkman, Li (1999) ”Dr Spock och medborgardygdena”, *Framtidens dygder – etik i praktiken*, (red) Aspers, Patrick & Uddhammar, Emil, Stockholm: City University Press
- Berger, Margareta (1974) *Fruar och damer. Kvinnoroller i veckopress*. Stockholm: Norstedts
- Blomgren, Roger (1998) *Staten och filmen. Svensk filmpolitik 1909-1993*, Stockholm: Gidlunds
- Boije af Gennäs, Louise (1998) *Rent hus*. Stockholm: Månocket
- Brink, André, *Mapmakers. Writing in a Stage of Siege*, London
- Coleman, Daniel (1995) *Känslans intelligens. Om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle*, Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Darnton, Robert (1982) *The Literary Underground of the Old Regime*, Cambridge, Mass: Harvard University Press

- Darnton, Robert (1996) *Pornografi och revolution. Förbjudna bässtäljare i det förrevolutionära Frankrike*, Stockholm: Ordfronts förlag
- Durkheim, Emile (1973) "Introduction" by Robert Bellah, *On Morality and Society*, Chicag: The University of Chicago Press
- Eckstein, Harry (1988) "A Culturalist Theory of Political Change" *American Political Science Review*, vol 82, s. 789-804
- Eckstein, Harry (1997) "Social Science as Cultural Science, rational choice as metaphysics" I Ellis, R & Thompson, M, (ed) *Culture Matters: essays in honor of Aaron Wildavsky*, Boulder; Westview Press, 1997
- Enberg, J, Källemark, S & Ohlander, A-S (1998) *Den bästa generationen? Erfarenheter hos svenskar födda 1965-1974*, Stockholm: Rabén Prisma
- Ericsson, Henrietta (1999) "Häxa eller höna – kvinnans chefsroll i såpan", *Svenska Dagbladet*, 25 mars
- Etzioni, Amitai, (1993) *The Spirit of Community. Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda*, New York: Crown Publishers
- Etzioni, Amitai (1991) *A Responsive Society. Collected Essays on Guiding Deliberate Social Change*, San Fransisco: Jossey-Bass Publishers.
- Frankl, Viktor, 1969/1995, *Viljan till mening*. Stockholm: Natur & Kultur
- Fridlund, Bert (1985) "På korståg mot populärkulturen. Folkuppfostrartraditionen", *Väldet mot ögat*, (red) Forselius, Tilda-Maria, Luoma-Keturi, Seppo, Stockholm. F
- Frykman, Jonas (1988) *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm: Natur och Kultur
- Fukuyama, Francis (1997) *The end of order*. London: The Social Market Foundation, Center for Post-Collectivist Studies
- Galbraith, Gretchen R (1997) *Reading Lives. Reconstructing Childhood, Books, and Schools in Britain 1870-1920*, London: MacMillan
- Gardell, Jonas (1998) *Så går en dag ifrån vårt liv och kommer aldrig åter*. Stockholm: Norstedts

- Gentele, Jeanette (1999) "Nu hoppar SVT på dokusåpatåget", *Svenska Dagbladet*, 13 mars 1999
- Gottman, John (1997) *EQ för föräldrar. Hur du utvecklar känslans intelligens hos ditt barn*, Stockholm: Natur & Kultur
- Gustavsson, Bernt (1991) *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930*, Stockholm: W & W
- Inglehart, Ronald (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton: Princeton University Press
- Johnson, Anders (1998) *Läsarna och demokratin – ett brev till det läsande Sverige* (SOU 1998:134): Stockholm: Demokratiutredningen
- Kleberg, Olof (1969) "Författare och politik i Tjeckoslovakien", *Idéer och ideologier*, Uppsala
- Larsson, Lisbeth (1989) *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*. Symposion
- Lasch, Christopher (1979) *Den narcissistiska kulturen*. Stockholm: Norstedts
- Lasch, Christopher (1995) *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*, New York; W W Norton & Company
- Lindbom, Anders (1995) *Medborgarskapet i välfärdsstaten. Föräldrainflytande i skandinavisk grundskola*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Lindgren, Barbro, *Sagan om den lilla farbrorn*.
- Merelman, Richard M (1991) "Partial Visions". *Culture and Politics in Britain, Canada and the United States*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press
- Montin, Stig (1998) *Lokala demokratiexperiment – exempel och analyser*, Stockholm: Demokratiutredningen (SOU 1998:155)
- Möller, Tommy (1996) *Brukare och klienter i välfärdsstaten, om missnöje och påverkansmöjligheter inom barn- och äldreomsorg*, Stockholm: Publica
- Möller, T & Gilljam, M, (1996) "Från medlemspartier till väljarpartier", *På medborgarnas villkor: en demokratisk infrastruktur*, SOU 1996:162

- Neuman, Ricki (1999) "Privat? Offentligt? Gränsen blir allt svårare att dra", *Svenska Dagbladet*, 25 mars
- Nordfors, L & Levin, B (1998) *Vem tar makten?* Stockholm
- Nordmark, Dag, (1996) *Tiljorna vid vägen. Studier i den svenska landsortsteaterns historia till ca 1850*. Gideå: Vildros
- Petersson, Olof, (red) (1987) *Maktbegreppet*. Stockholm: Carlssons
- Petersson, Olof m.fl. (1998) *Demokrati och medborgarskap*. Stockholm: SNS
- Putnam, Robert (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press
- Putnam, Robert (1995) "Tuning in, Tuning Out: the Strange Disappearance of social capital in America" *Political Science and Politics*, vol XXVIII, nr 4
- Skuncke, Marie-Christine (1981) *Sweden and European Drama 1772-1796. A Study of translations and adaptations*, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Steen, Håkan (1999) "Bråken i såpan – får tittarna att bli sams", *Svenska Dagbladet*, 1 februari 1999
- Sundelin, Karin (1999) "Evangelium enligt Oprah", *Månadsjournalen*, 3
- "Såpafabriken – så görs Skilda Världar", *Kamratposten* 4:1999
- Taylor, Charles (1991) *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, Mass: Harvard University Press
- Tidholm, Thomas, *Förr i tiden i Skogen*
- Thunberg, Karin (1999) "Tack för att vi får ta del av era liv", *Svenska Dagbladet*, 15 mars
- Wangermeé, Robert (1989) *Kulturpolitiken i Frankrike. Rapport från en europeisk expertgrupp*. Stockholm: Allmänna Förlaget
- Wennhall, Johan (1994) *Från djäkne till swingpjatt. Om de moderna ungdomskulturernas historia*, Uppsala: Etnolore
- Viscovi, Dino, & Hjorth, Malin (1999) " 'Jag tittar typ aldrig på nyheterna.' 1990-talets unga, den förlorade nyhetsgenerationen?", rapport Växjö universitet

Vem tillhör landet?

Om friluftsliv och folkstyrets jordbundenhet*

Klas Sandell

Allemansrätt och demokrati

Friluftsliv och identitet: Några utgångspunkter

Vi kan konstatera att orden nation och natur har samma ursprung (lat. na´scor ”födas”). Likaså kan vi konstatera att den moderna demokratin har vuxit fram i första hand som ett nationellt projekt och att parallellt med denna utveckling har en fundamentalt ny typ av naturkontakt etablerats för samhällets breda grupper – nämligen som fritidsaktivitet, ofta på mark och vatten man inte själv äger.

Vi vet att friluftsliv och friluftslandskap¹ var viktiga element i ansträngningarna i seklets början för att etablera och fördjupa en nationell identitet parallellt med Sveriges övergång från byfokuserat bondeland till urbaniserat industriland. Vi vet också att stora förändringar även sker i dag, i seklets slut, när det gäller relationerna till rummet, landskapet och miljön.² Förändringar som ofta diskuteras i termer av globalisering, högrörlighet, turism, internationalisering m.m. Vi vet likaså att en av vår tids största politiska utmaningar är arbetet för en så kallad hållbar utveckling och att detta i stor utsträckning inbegriper allmänhetens konsumtion och livsstil – vilket gör ett brett demokratiskt stöd nödvändigt för dess genomförande. Samtidigt är allmänhetens konkreta naturkontakt i dag i huvudsak hänvisad till fritid och friluftsliv.

Detta sammantaget innebär att vi bättre behöver uppmärksamma samspelet mellan demokrati och friluftslivets landskapsrelation. Det är också nödvändigt att fördjupa våra kunskaper om hur detta ser ut i

*För finansiellt stöd till olika forskningsprojekt som ligger bakom denna uppsats tackas i första hand Forskningsrådsnämnden varmt.

dag för olika grupper, samt vilka utvecklingstendenser vi kan skönja. Förutom att detta är spännande delar av vår kulturella självbild och nutidshistoria finns all anledning att tro att här finns viktiga nycklar till delaktighet och till folkstyrets förankring inför nästa sekel. Det handlar om friluftslandskapets roll för hemkänslans geografi och hemmets styre.

Folkstyre: Inte minst en geografisk fråga

Det geografiska perspektivet (i vid bemärkelse) är en viktig aspekt på makt och demokrati. Vi behöver bara tänka på begrepp som: "lokal förankring", "decentralisering vs. centralisering" och "regionalpolitik" för att påminnas om att identitet, räckvidd och plats är centrala perspektiv i diskussion och förståelse av folkstyrets utformning, legitimitet och funktion. En aspekt av folkstyrets geografiska dimension som inte är lika uppmärksammas är själva landskapets tillgänglighet. – I vilken utsträckning "folkets" rumsliga hemvist är och upplevs som "vårt" och som "tillgängligt".³ I ett senindustriellt samhälle av Sveriges typ innebär detta för folkflertalet inte minst en fråga om friluftsliv- och fritidslandskapets tillgänglighet. Det är dit som konkreta upplevelser av landskap, natur och landskapsförändringar liksom av areella näringar som jord- och skogsbruk, i stor utsträckning är hänvisade.

Titeln ovan, "vem tillhör landet?" är alltså medvetet flertydig för att indikera att det både handlar om (1) vem som anser sig äga landet och i vilken utsträckning man anser sig råda över detta land; men också (2) vem som anser sig tillhöra detta land i bemärkelsen vara en del i en gemenskap vars styre man förhoppningsvis också är beredd att engagera sig i. Till detta kommer den dubbeltydighet som ligger i "landet" som nationen, respektive landsbygden (som bl.a. viktig arena för fritid, friluftsliv och naturturism). Sammanfattningsvis och lite tillspetsat handlar det om problematiken med att engagera sig i något, om man inte uppfattar detta som "sitt" eller "vårt". Det handlar om det politiska engagemangets räckvidd och demokratins jordmån – också i bokstavlig bemärkelse.

Aktuell fråga med historisk klangbotten

Det industrisamhälle som successivt växer fram i slutet av 1800-talet är nära kopplat till ett intresse hos de maktbärande grupperna att hos den breda allmänheten frammana känslan av att tillhöra *ett land* i

både bildlig och konkret betydelse. Friluftsliv och naturturism blir viktiga element i dessa ambitioner. När demokratiseringen på allvar slår igenom under 1920- och 1930-talen så är också intresset för fritid, friluftsliv och landskapets tillgänglighet centrala politiska frågor.

Vår tids behov av och intresse för en hållbar utveckling och den helt centrala roll som detta innebär för behovet av en brett förankrad miljömedvetenhet är ett viktigt skäl till att landskapets upplevda tillgänglighet i dag bör vara ett centralt politikområde. Detta då konkreta upplevelser i landskapet samt behovet av en naturnära närmiljö alltmer lyfts fram som fundamentalt när det gäller miljöpedagogik. Att vår tids miljöfrågor i stor utsträckning är globala och med mycket komplexa kopplingar mellan orsak och verkan minskar inte nödvändigtvis behovet av platsidentitet och konkreta upplevelser av människans naturberoende. – Kanske är det tvärtom så att ”opåtagligheten” i vår tids miljöproblematik drastiskt ökar behovet av att konkret kunna relatera sig till plats, landskap och naturens krafter? Att naturturism samtidigt är en av de starkast växande ekonomiska branscherna och av särskilt stor betydelse i för övrigt ofta ekonomiskt svaga regioner gör frågor (och konflikter) kring landskapets tillgänglighet inte mindre politiskt brännande.

Allemansrätten som fokus

Den fortsatta texten kommer att fokuseras på den s.k. allemansrätten; traditionen att, utan att störa eller förstöra, fritt få passera och tillfälligt vistas på annans mark och vatten. Det är betecknande att allemansrätten finns med i vår grundlag samtidigt som den inte finns vidare preciserad någonstans i vår lagstiftning – annat än den omvända definition som ligger i andra lagars begränsningar. Från det tidiga friluftslivets för givet tagna allemansrätt via mellankrigstidens strandskyddsdiskussioner och rekordårens fysiska rekreationsplanering har landskapets tillgänglighet varit centralt för friluftsliv – och allemansrätten har varit ett av dess viktigaste fundament. På senare tid har även en ”urban allemansrätt” diskuterats.⁴ Inte minst på grund av allemansrättens knytning till sedvana, lokala förhållanden och upplevelsebaserad socialisering, är den ett viktigt fokus även för vår tids spänningar kring de utmaningar som ligger i ett mångkulturellt högrörlighetssamhälle. Ett senmodernt samhälle med också allt större förväntningar om (och oro för) allt mindre mängd och allt mindre reglerat lönearbete – eller om man så vill, allt mer och allt mer integrerad, fritid. En fritid där naturkontakt och att på

olika sätt röra sig i landskapet har varit, och är, ett av allmänhetens största intresseområden och en viktig hälsfaktor.⁵

Sett i denna kontext blir ett så vardagligt fenomen som t.ex. allemansrätten laddat med djupgående kulturella aspekter som har att göra med identitet, rättigheter, skyldigheter och ”folkvett”. Ett så ”oskyldigt” nöje som att grilla korv över öppen eld eller Friluftsförbundet ”I Ur och Skur”-verksamhet inom skola och barnomsorg blir, sett i denna kontext av miljöhistoria, humanekologi och miljöpedagogik, en spegel för specifika kulturella perspektiv. För somliga är sådana friluftaktiviteter en självklar (för att inte säga oundgänglig) pedagogik och livskvalitet – för andra onödigt självplågeri, kvardröjande lantlighet eller fascinerande exotism.

Den här uppsatsen

Den här uppsatsen bygger på tidigare forskning om friluftslivets och miljöengagemangets framväxt i Sverige.⁶ Efter ett introducerande och mer principiellt resonemang om friluftslandskapets etablering och tillgänglighet lyfts allemansrättens innehåll och historia fram. Därefter ges exempel på den nära kopplingen i detta sekels början mellan intresset för att lyfta fram friluftslandskapets tillgänglighet och engagemanget för nationell enhet och identitet. Några aspekter på vårt eget sekelskiftes relation till friluftsliv, landskap och platsidentitet diskuteras sedan. Detta följs av fyra framtidsbilder som illustrerar några viktiga tendenser och även försöker skissera en mer visionär syntes. Uppsatsen avslutas med ett antal exempel på intressanta och viktiga forskningsansatser fokuserade på samspelet mellan fritidens (natur-)landskapsrelation och ett framtida mångkulturellt, högrörigt samhälle som prioriterar en demokratiskt förankrad hållbar utveckling.

Friluftslandskap och tillgänglighet

Friluftsliv

Det vi kallar friluftsliv – och närliggande uttryck som naturturism, utomhuspedagogik och camping – har i huvudsak vuxit fram parallellt med industrisamhället och urbaniseringen under de senaste 100-150 åren. Det här innebär också att det handlar om ett fenomen som historiskt varit och är en parallell till den västerländska demokratin. Friluftsliv har i huvudsak etablerats i Västeuropa inklusive

Skandinavien och via deras tidigare kolonier i t.ex. Nordamerika och Australien. Själva utgångspunkten för friluftsliv är den uppdelning av tiden och rummet som är typisk för det moderna projektet. Tiden delas upp i arbete respektive fritid, och rummet (landskapet) delas upp med olika funktioner på olika platser, t.ex. bostäder, arbetsplatser, utbildning och fritid. Vi kan med hjälp av Eskilsson också notera att: ”Ett centralt inslag i fritidens idé [f.f.a. under 1930-talet] var att en rätt använd fritid skulle kunna utveckla demokratin”.⁷ Några huvudsakliga epoker i friluftslivets historia, i t.ex. Sverige, är som följer (och där särskilt den första och den sista epoken, sekelskiftena 1900 respektive 2000, utvecklas ytterligare något i den kommande texten):

(1) dess etablering runt sekelskiftet 1900 med bildandet av organisationer som Sv. Turistföreningen, Friluftsförbundet och Scoutrörelsen;⁸

(2) dess breddning och demokratisering under 1920- och 1930-talen till att i större utsträckning inkludera kvinnor, familjer och närmiljö, jämfört med tidigare fokusering på män och exotiska miljöer som t.ex. fjällen;⁹

(3) dess allt tydligare ”materialisering” under efterkrigstidens rekordår i form av ökningen av privatbilism, fritidshus, friluftsutrustning, fritidsbåtar etc., samt ett ökat intresse för friluftsliv som nationell och regional fysisk samhällsplanering;¹⁰

(4) vår tids förstärkning av friluftslivets kommersiella aspekter under begrepp som naturturism, upplevelseturism och ekoturism, alltmer specialiserade aktiviteter och en globalisering av trender, resande och friluftslandskap.¹¹ Parallellt med detta ser vi också ett stort intresse för uterummets pedagogiska möjligheter inte minst för barn och ungdom.¹²

En särskilt intressant aspekt utifrån vår tids globaliseringstendenser och det faktum att Sverige i dag är ett mångkulturellt samhälle med en alltmer lättroblig befolkning, är frågan om det finns en specifik Nordisk friluftstradition.¹³ Denna tradition anses kännetecknas av enkelhet och folklighet, och ställs inte sällan i kontrast till de mer specialiserade och kommersiellt inriktade traditionerna med t.ex. Nordamerikanska rötter. Det verkar finnas fog för en sådan karaktärisering – även om de externa influenserna både historiskt och i dag är uppenbara – och allemansrätten bör kunna ses som ett av den Nordiska friluftstraditionens tydligaste uttryck. Det är heller ingen

tvekan om att friluftsliv i olika former har en stark position i Sverige och i de övriga nordiska länderna.¹⁴

Landskap

Som bekant är i princip hela Sverige att betrakta som ett kulturlandskap (påverkat av människan), även om naturligtvis graden av kulturpåverkan är mycket skiftande i t.ex. tätorter, bygder med jord- och skogsbruk, fjäll och ytterskärgårdar. Friluftslivet är då ett av många landskapsperspektiv vars anspråk, intressen och hotbilder korsas och samspelar med andra landskapsperspektiv – i samma fysiska landskap. Själva etablerandet av friluftslivet som ett nytt landskapsperspektiv är ett bra exempel på samspellet mellan en strukturell förändring (industrisamhället), ett landskapsperspektiv (romantik och nationalism) och en praktik (friluftslivet). Ett landskapsperspektiv vars legitimitet hos t.ex. den jord- och skogsbrukande lokalbefolkningen säkert länge var mycket måttlig och fortfarande i dag är en rik inspirationskälla för t.ex. filmer om kulturkrockarna mellan fastboende och fritidsfolk i skogs- och kustbygder.

Tillgänglighet

Ett landskaps ”tillgänglighet” är resultatet av en sammanvägning av ett stort antal faktorer och där t.ex. lagstiftning bara utgör en aspekt. McIntyre¹⁵ indentifierar exempelvis följande huvudaspekter: ”mobility”, ”perception”, ”social factors” och ”institutional factors”. Det handlar helt enkelt om i vilken utsträckning ett visst landskap upplevs som tillgängligt för en viss person eller grupp vid ett visst tillfälle. Det är uppenbart att detta i stor utsträckning influeras av t.ex. uppväxtvillkor, vanor och inställning till lokalbefolkning och markägare, liksom förväntningar angående dessas inställning. Det här innebär att landskapets tillgänglighet i stor utsträckning är en politisk och kulturell fråga. I vilken utsträckning landskapet är tillgängligt ”för mig” och ”för dom” handlar inte minst om grundläggande synsätt på demokrati. Som en konkret illustration kan vi lyfta fram Olsons¹⁶ beskrivning av hur Turistrådet, 1985, omdefinierade den så kallade hinderproblematiken:

I den tidigare debatten – alltifrån 1936 års socialdemokratiska motion, via 1969 års Turistkommitté, Rekreatjonsberedningens rapporter, Gunnar Nilsson m.fl.:s motioner till TUREK:s betänkande 1983 – hade

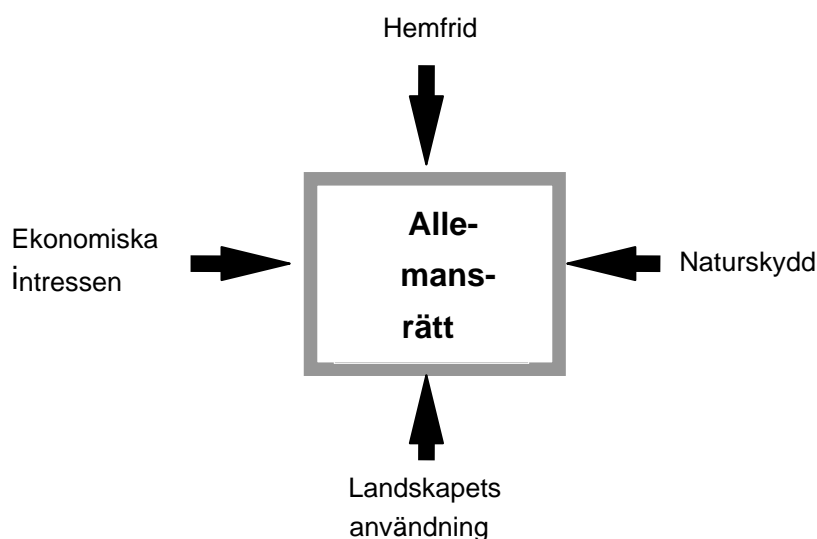
´jordägande samhällsklasser´, ´kapitalstarka intressen´ eller andra ekonomiska faktorer angetts vara de främsta hindren. Andra hinder av mer psykologisk eller social karaktär hade också angivits. Dessa *socio-ekonomiska* hinder ersatte nu Turistrådet med en annan typ, de av stat och kommun uppställda *politiska* och formella hindren. Denna typ av hinder antogs hindra turistnäringen, varför Turistrådet ville sträva efter att få bort dem.

Den svenska allemansrättens framväxt och innehåll

Allemansrättens princip

Även om olika inslag i det som i dag kallas allemansrätten har rötter långt bak i tiden, före industrialismen, är den version vi känner en parallell till det moderna friluftslivets framväxt som skisserades ovan.¹⁷ Allemansrätten nämns som begrepp både i naturvårdslagen och i grundlagen, men är inte närmare specificerad till sitt innehåll. I princip kan vår allemansrätt ses som det ”frirum” som bildas mellan olika lagars avgränsningar; ekonomiska intressen, hemfrid, naturskydd/vård och landskapets nyttjande (Figur 1). Avgränsningarna runt allemansrättens frirum är alltså mer att se som relativt breda gråzoner från vad man får, över vad man bör och inte bör till vad man inte får.

Figur 1. Allemansrätten som det "utrymme" som blir kvar mellan inte bara de traditionella och lagstadgade skydden för: (1) markägarens ekonomiska intressen; (2) naturvärden; och (3) hemfrid utan också de begränsningar som (4) landskapets användning utgör

Grunden är att markägaren får acceptera att andra människor tillfälligt vistas på eller passerar mark och vatten, förutsatt att inte gränserna mot ekonomisk skada eller hemfrid passeras. Myndigheterna har att på motsvarande sätt bevaka gränslinjen mot naturskydd/vård med hjälp av till exempel olika reservatsbestämmelser och fridlysningar. För en aktuell uttolkning av gränslinjernas läge (vad man anses få och inte få) ger Naturvårdsverket ut diverse informationsmaterial riktat både till människor bosatta i Sverige och de som är på tillfälligt besök.¹⁸

När det gäller själva andan i allemansrätten kan följande citat från motiveringarna för lagberedningens förslag till jordabalk 1909 sägas fånga en hel del (liksom i miljö- och naturresurspolitik generellt):

Begränsning i friheten att disponera över landets jord krävdes av hänsyn till allmänt väl; de särskilda fastigheterna bildade tillsammans det land, där folket skall leva sitt liv, och det kunde icke lämnas i den enskilde jordägarens skön att så förfara med sin jord att det helas väl äventyrades.

Mycket av allemansrättens karaktär ligger i att det är landskapet självt som "berättar" för nyttjaren om möjligheter och begräns-

ningar genom markanvändning, årstid, väder (t.ex. för eldning), sikt (t.ex. för hur nära man kan gå ett bostadshus) etc. Men som med alla berättelser så måste man lära sig läsa, lyssna och tolka. Det här är en anledning till den väl befogade oviljan till att i lag detaljerat försöka fastställa allemansrättens gränser. Men det kan ändå finnas all anledning att fundera över behovet av att i lag formulera allemansrättens kärna om tillfällig vistelse och fri hänsynsfull färdsel med hjälp av egna och naturens krafter på annans mark och vatten. Detta för att undvika insnävningar för säkerhets skull liksom oönskade utvidgningar, samt kunna bibehålla respekten för lokala förhållanden och sedvänjor.

Rätt för vem?

En av de historiska rötter för allemansrätten som det finns anledning att uppmärksamma är det förindustriella bondesamhällets "allmänningar" – av byn kollektivt förvaltade och nyttjade områden med skogar, sjöar, myrar etc. En viktig princip för detta nyttjande var att man definierat vem som tillhörde "alla" – alltså vilka som tillhörde *byn* och att man på så sätt genom bystämma och olika beslut och social kontroll kunde reglera nyttjandet för t.ex. bete, vedtäkt, jakt och fiske.

I och med att den moderna allemansrätten etablerades så har allemansrätten generellt uppfattats som självklar för alla svenskar oberoende om man bor i området eller ej. – "Byn" har ansetts omfatta hela *nationens* yta och innevånare. När det gäller tillfälliga besök från andra länder (turister) är den officiella inställningen att inga andra restriktioner finns än de som gäller för de som bor i Sverige – "byn" anses vara *global*. Men visst motstånd mot detta kan anas bakom diverse insändare och t.ex. överskattningen av utländska turisternas missbruk av allemansrätten.¹⁹

Det bör noteras att även om storleken på allemansrättens frirum är närmast unikt stort i Sverige, Norge och Finland (som alla har likartade men inte identiska förhållanden) så finns motsvarigheter till vår allemansrätt även i andra länder. De praktiska skillnaderna när det gäller i vilken utsträckning en icke-ägare kan anse sig ha någon som helst rätt att vistas och passera andras mark är dock avsevärda och framstår särskilt tydligt vid en jämförelse med Nordamerika.²⁰

Rätt till vad?

Det är viktigt att notera den fjärde avgränsningen av allemansrättens frirum i figur 1 – landskapets användning. Allemansrätten innebär inte, med få undantag, någon grund för att hävda ett visst nyttjande av landskapet, eller hävda att ett visst nyttjande inte får komma till stånd. Det jord- och skogsbruk, den infrastruktur etc. som finns, försvinner eller tillkommer utifrån ägares intressen, lagstiftning, myndigheters planer etc., är alltså att se som given ur allemansrättsligt perspektiv.

Det här innebär en viktig nackdel ur friluftslivets synvinkel då det begränsar möjligheterna att kräva hänsyn när det gäller landskapets utseende och nyttjande. En nackdel som man försöker motverka genom att avsätta särskilda områden, t.ex. nationalparker och naturreservat, där friluftslivets intressen kan vara utgångspunkt. Å andra sidan åsidosätter man då inte sällan delar av allemansrätten genom att t.ex. inskränka och reglera friutrymmet med särskilda bestämmelser. Samtidigt ligger det ett mycket viktigt värde – inte minst ur demokratiskt perspektiv – i att man har hänsynsfull tillgång till ”allt” landskap och inte bara är hänvisad till särskilt avsatta och reglerade områden. Att man har tillgång till ett levande produktionslandskap (ett landskap som producerar nyttigheter som mat, byggmaterial etc.) är sannolikt också av stor miljöpedagogisk betydelse.²¹

Ett av de få exemplen på en övergripande samhällsplaneringsåtgärd som jag vill påstå går i allemansrättens anda är det generella strandskyddet som införts successivt²² med start i 1930-talens demokratidiskussioner kring landskapets tillgänglighet. Motiven var: ”underlättande och tryggande av möjligheterna för den icke jordägande befolkningen att idka friluftsliv m.m.”²³

En viktig aspekt av gränslinjerna runt allemansrätten är förstas vad som anses ha ett ekonomiskt värde. Här är det tydligt hur tidigare epokers faktiska landskapsnyttjande vävts in i allemansrättens praxis, att man t.ex. inte får plocka ollon (som var djurföda) men svamp och bär (som hade begränsat värde i bondesamhället). När något börjar upplevas som ett ekonomiskt värde, t.ex. bär, så har vi också fått politisk strid där markägares möjligheter att utan konkurrens nyttja sina markers ekonomiska värde ställts mot tidigare fattiga stadsbors försörjning och senare hälso- och livskvalitetsvärden.²⁴

Kulturarv eller övergrepp?

När det gäller alla ovanstående kärnfrågor – vilka personer omfattas av allemansrätten och vad som ingår i den – så hänvisas ofta till historia och kulturtradition. Både i bemärkelsen att då allemansrätten inte fanns i sin nuvarande form och med sitt nuvarande begrepp före det moderna friluftslivets framväxt, bör den kunna avskaffas och den privata äganderätten till mark och vatten få samma status som i kontinentaleuropa.²⁵ Men ännu mer hänvisas till traditionens betydelse när det gäller behovet av att bevara allemansrätten.

Vi har redan konstaterat att friluftsliv är en direkt spegling av det framväxande urbaniserade industrisamhället – och följaktligen fritids- och friluftslandskap och dessas tillgänglighet. Det är därför knappast förvånande att den moderna allemansrätten till begrepp och specificerat innehåll inte dyker upp förrän friluftslivet successivt vunnit i bredd och betydelse. I friluftsepokens inledning, synes det inte ha varit någon tvekan om den spårlösa färdens självklara möjlighet över mark och vatten, oberoende av om dessa var i privat ägo eller ej och oberoende av om man varit i kontakt med ägaren innan. Detta visar forskning, gjord utifrån hur det tidiga friluftslivet verkar ha uppfattat friluftslandskapets tillgänglighet i praktiken.²⁶ I denna bemärkelse verkar det framväxande friluftslandskapet redan från början ha varit allmänt tillgängligt. Allemansrättens grundläggande praktik bör därför, i denna bemärkelse, kunna ses som en fundamental del i vår kulturhistoria!

Den grundläggande allemansrättens självklarhet är alltså påtaglig från och med friluftslivets start. Orsak till detta är sannolikt en kombination av:

- det tidiga friluftslivets koppling till akademi och överklass som troligen inte var van vid att undra över sina rättigheter i samband med t.ex. exkursioner, forskningsresor och nöjesresor i övrigt;
- att de delar av landet som ofta söktes upp var förhållandevis glest befolkade. Detta samtidigt som den tidens materiella villkor, när det gällde mat och logi för friluftaren, innebar att man i allmänhet färdades tätt inpå och genom bebyggda trakter;
- det traditionella bysamhällets ”täta” och sammansatta geografiska struktur med allmänningar och djupt rotade behov av smidiga lösningar för att passera varandras ägor och nå olika gemensamma nyttigheter; och

– en nationalromantiskt färgad positiv grundsyn när det gällde relationerna till ortsbefolkningen vilket samspelade med beroendeförhållandet (inkl. kommersiella mellanhavanden) kring vägvisning, mat och logi.

Till detta kan läggas mer övergripande kulturella perspektiv runt frihetstradition, nordisk friluftstradition m.m.²⁷ När vi sedan i tiden kommer närmare friluftslivets breddning så hänvisas till urgammal rätt och allt starkare kommer förmaningar om hänsyn och försiktighet in. Som illustration till uppfattningen om färdselrätten som tradition kan vi citera Horney (i STF:s årsbok, 1932) som skriver:

det har aldrig ingått i svensk rättsuppfattning, och kommer nog aldrig att göra det, att inte envar har rätt att fritt röra sig i skog och mark – förutsatt att det ej sker i medvetet syfte att göra ohägn.²⁸

Sekelskiftet 1900: Friluftsfostern för nationell identitet

”Känn ditt land”

Svenska Turistföreningens (STF) etablering 1885, med dess förankring i huvudsak bland bättre bemedlade män och med nationalromantiska perspektiv, är en bra representant för det tidiga friluftslivet. Så här skriver en av STF:s grundare, Svenonius år 1886:

om ej fosterlandskärlekens heliga eld vaknar hos den, som är i tillfälle att med egna ögon se sig omkring i vårt härliga fädernesland, då kan intet väcka den till lufs, då är den mannen eller kvinnan ej värd att kallas *svensk*.²⁹

Och det var just möjligheterna för det svenska folket att med ”egna ögon se sig omkring” som var och förblivit STF:s arbetsfält. Med devisen ”känn ditt land” kan STF med fog ses som en rörelse med allmänhetens ökade tillgänglighet till friluftsliv-, fritids- och rekreationslandskapen som sin övergripande uppgift. Allt från ledbeskrivningar och logimöjligheter till gästhamnar och folkbildning kan ses som led i att identifiera och överkomma allmänhetens tillgänglighetsproblem till inte minst det naturpräglade fritidslandskapet.

Nationalromantiska stämningar

Det ovan beskrivna nationalistiska perspektivet hos STF var en del av etablissemangets generella tankemönster och delades av det övriga organiserade friluftslivet. Hos det som i dag är Friluftsförbundet var det särskilt tydligt, men även hos en så uppenbart internationellt inspirerad och global rörelse som scouting var "Sveriges land", fanor och andra nationalistiska inslag mycket påtagliga.³⁰

Den omfattande mytbildning som växte fram kring *svenskens känsla för naturen* blev ett viktigt ideologiskt verktyg för den nationella mobiliseringen. Eller med Fogelqvists ord: "I Sveriges natur har svensk fosterlandskärlek en oskattbar tillgång och kraftkälla".³¹ Exempelvis Hedins uppskattning av scoutrörelsen hade helt uppenbart att göra med dess samhällsmobiliserande roll:

Då han [scouten] är ute på spaning i skogarna och då han tältar under tallarna, skall han se bortom trädens grenar och lägereldens rökpelare det stora målet hägra: att en gång bli till nytta och ära för sitt land ... Därför skulle jag vilja resa en här av scouter och drilla dem till karlar, som i farans stund samlades från alla håll till landets försvar. Heder åt de svenska gossar, som inför våra ögon danas till sådana män!³²

Karakteristiskt för det svenska nationsbygget var den centrala roll naturen fick, som produktiv resurs, som folklig tillgång och rättighet och som nationell symbol i konst och litteratur.³³ Friluftslivet, att mötas över sociala och geografiska skrankor i och genom svensk natur, blev därigenom vida mer än en naturerfarenhet. Det blev en metod att lansera ett budskap som gällde nationell endräkt och samling för gemensamma mål.

Den nationalromantiska stämningen kring sekelskiftet ser ut att ha haft avgörande betydelse för synen på det svenska friluftslandskapets tillgänglighet – allemansrättens ställning och innehåll. Inte minst intresset för nationell enhet (alla skall inbegripas) och den etnografiska fascinationen för det bortflyende förindustriella samhällets människor, redskap och vanor förefaller viktiga för friluftskulturens utformning. Vi bör alltså inte underskatta betydelsen av det folkbildande och folkenande engagemanget i friluftslivets tidiga historia. Efter att ha kontrasterat "...slående sina urdruckna buteljer i närmaste berghäll i glädjen över att få höra smällen" mot "längtan efter den fullständiga tystnaden, den absoluta ron..." och pekat på risken för "en ovilja mot turistväsen överhuvud" så utbrister Lindhagen i STF:s årsskrift 1929:³⁴ "Varför skulle jag vara värdigare

än mina landsmän?”. Här finns all anledning att fundera på paralleller till vår tid där frågor om vilka som skall inbegripas i nationen, som bekant, är en av våra mest kritiska frågor – inte minst ur demokratisynpunkt.

Friluftsliv: Samhällsstödande eller samhällsförändrande?

En ur demokratisynpunkt viktig historisk aspekt att uppmärksamma innan vi övergår till en nutidsorienterad diskussion, är frågan om friluftsliv som samhällsstödande eller samhällsförändrande.³⁵

Genomgående är det ingen tvekan om att friluftsliv framför allt setts som samhällsstödande. Redan folkskolans införande 1842 var ett svar på oron för barns och ungdomars sociala fostran,³⁶ en oro som fortsatte parallellt med samhällsförändringarna. ”Problembarnen fanns i första hand i städerna och tillhörde samhällets underklasser. Det var dessa barn som man hade förlorat kontrollen över.”³⁷ Här blev även friluftslivet och friluftorganisationerna vartefter ett viktigt instrument för kontroll, enhet och nationell identitet. Något som delvis kan ställas i kontrast till de internationellt inriktade – och betydligt mindre friluftsintrösserade – grupperingarna till vänster i samhällsdebatten.

Samtidigt är det viktigt att också notera två radikala strömningar i friluftslivets historia. Dels den ideologiska strömning som sett friluftslivet som i första hand ett mål i sig (inte endast en metod för olika ändamål) och där friluftslivets naturmöte, materiella enkelhet och alternativa livskvaliteter lyfts fram. Något som i sin förlängning även kan innebära en radikal samhällskritik mot en utveckling som konsekvent prioriterat det materiella, det tekniskt avancerade och en snabb förändring utan eftertanke. Dels bör vi notera den politiska förankring som just allemansrätten haft i huvudsak till vänster i politiken.³⁸ Det har i stor utsträckning varit en kamp för de icke-markägande grupperna i städerna och deras möjligheter till naturkontakt på sin fritid, gentemot markägare företrädna av höger och centerkrafter.

Sekelskiftet 2000: Högrörlighet, hållbar utveckling och livskvalitet

Högrörligt samhälle, fritid och platsidentitet

Det är välbekant att den geografiska rörligheten successivt ökat under 1900-talet och att industrisamhället kännetecknas av kraftigt förändrade tids- och rumsperspektiv jämfört med jordbrukarsamhället. Detta accentueras ytterligare med det s.k. senindustriella samhället bl.a. genom nya elektroniska kommunikationsformer.³⁹ Samtidigt värderas fritiden högt, fritidsrelaterade verksamheter är snabbt växande ekonomiska branscher och gränsen mellan arbete och fritid verkar ha tendenser att luckras upp för allt fler. En hypotes kan vara att människors fritidsrelaterade platser (fritids-huset, fjällsjön dit man ofta återvänder, ”den egna” skärgårdsviken etc.) får en allt större betydelse som platsidentitet när bostadsplats och arbetsplats snabbt förändras och för allt fler inkluderar ett internationellt perspektiv.

Samtidigt har friluftaktiviteterna en stark tendens att i sig bli allt mer platsberoende. Man söker upp lämpliga platser för en viss aktivitet (utförsåkning, klättring, dykning) i stället för att utgå ifrån vad den plats man befinner sig på för tillfället, erbjuder för möjligheter (landskapstyp, årstid, väder).⁴⁰ – En hypotes är att vi kan se en polarisering mellan de som på sin fritid söker förankring, kontinuitet och platsidentitet, och de som söker identitet i aktiviteten och kicken i upplevelsen, oberoende av dess lokalisering. Något som naturligtvis kan förändras över livscykeln.

Turism och naturturism är tydliga element i ett högrörligt samhälle och anses också vara en av de snabbast växande branscherna. Inte minst lokalt sätts stort hopp till detta som möjlighet till arbete och inkomster. Samtidigt blir inte sällan naturturismen en arena för kulturkonflikter och begrepp som allemansrätt, skoterkörning och tyska fritidshusköpare indikerar nog för de flesta läsare både heta känslor och hur olika perspektiv på naturumgänge ställs mot varandra.⁴¹

”De nya svenskarna”

I direktiven till den nu aktuella Demokratiutredningen kan vi bl.a. läsa:

Sverige har i ännu större utsträckning blivit ett mångfaldens samhälle. Olika länder och kulturer finns representerade, vilket berikat det

svenska samhället, men också ställt samhället inför nya och annorlunda krav. Invandrarnas deltagande i det politiska arbetet är fortfarande lågt.

I dag finns drygt en miljon personer i landet som är utrikes födda ("de nya svenskarna"). Ett rimligt antagande är att en stor del av dessa nya svenskar har ställts och ställs inför många problem i sitt nya hemland. Arbetslösheten är stor och mötet med den nya kulturen är många gånger svårt. I detta sammanhang är det viktigt att notera att bland andra Norling⁴² pekar på nya rön som visar på fritidens betydelse för hälsa, och att passiv livstil (som t.ex. psykisk, fysisk och social understimulering) har mycket negativa effekter på människan. Huruvida dessa nya svenskar lyckas med att utnyttja sin fritid till ökad livskvalitet och vilken roll som integrering i det svenska fritids- och friluftslivet spelar för detta är däremot högst osäkert.⁴³

Inte nog med att Sverige ofta framhålls som ett föreningsaktivt land och att föreningsverksamhet är ett vanligt sätt att skaffa kontakter och integreras lokalt. Natur och friluftsliv är också ett av de viktigaste arbetsområdena för dessa föreningar, inte minst när det gäller barn- och ungdom. Friluftsförbundet, Scoutrörelsen, Naturskyddsföreningen, Svenska Turistföreningen liksom sportfiske och jakt är exempel på föreningar som engagerar mycket stora grupper i Sverige.

Hållbar utveckling behöver demokratiskt stöd

Inte minst turism och naturturism, t.ex. med sitt nuvarande beroende av fossila bränslen, illustrerar hur svårgripbara och samtidigt djupgående miljö- och naturresursproblem den moderna västerländska livsstilen innehåller.⁴⁴ Vi ser ut att befinna oss i en situation där å ena sidan strävan efter en hållbar utveckling på ett mycket påtagligt sätt inkluderar våra vardagsvanor och konsumtionsmönster. Men där vi, å andra sidan, är allt mer beroende av expertförmedlade och abstrakta fakta som motiverar dessa inte sällan drastiska krav på livsstilsförändringar. – Vem har med egna ögon sett växthuseffekten eller ozonuttunnningen? En hypotes är att i detta läge blir de egna konkreta landskapsupplevelserna av mycket stor betydelse. Hur man tycker att det landskap man själv bryr sig om ändras eller inte ändras kanske har en avgörande inverkan på hur man tolkar miljörelaterade informationer och miljöpolitiska krav?

Allemansrätt för själens skull

Forskning om friluftslivets betydelse för människor indikerar inte bara dess roll för hälsa i en mer begränsad betydelse. Fritidens naturkontakt ser ut att ha en stor betydelse även för mycket grundläggande – själsliga – livskvaliteter.⁴⁵ Omvänt blir då en rätt rimlig hypotes att *om* friluftslandskapet upplevs som alltmer otillgängligt (p.g.a. landskapsförändringar, attitydförskjutningar eller lagar och regler) kan detta ha en stor negativ betydelse för människors hälsa och livskvalitet. Detta kan innebära en risk för förlorade kvaliteter som medför en drastiskt förändrad solidaritet med det samhälle som man i så fall upplever har berövat en denna tillgång. En troligen viktig aspekt här är den långa tid det nu gått för många familjer sedan man hade direkta släktrelationer till landsbygden i form av t.ex. mor- och farföräldrar boende på fädernegården.

Fyra framtidsbilder

Olika ekostrategiska vägar för det framtida friluftslivet

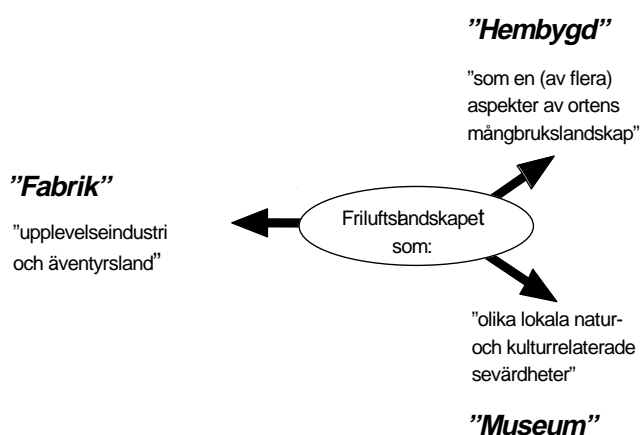
Ett sätt att kristallisera fram aktuella tendenser och tänkbara framtider när det gäller fritidens landskapsrelation är att försöka identifiera några grundläggande utvecklingsstrategier när det gäller natursyn och landskapsrelation. Då fokuseras också samspelet med politik och samhällsutveckling i övrigt, t.ex. klassiska maktfrågor när det gäller den geografiska dimensionen, som centralisering-decentralisering och regionalpolitik.

En indelning i tre principiella ekostrategier har i tidigare skrifter föreslagits (Fig. 2).⁴⁶ Begreppet ekostrategi indikerar här att det gäller strategier för människans naturrelation. Det säger emellertid inget om huruvida det är en miljövänlig strategi eller inte. En grundläggande fråga för denna indelning är i vilken utsträckning det lokala landskapets natur- och kulturdrag är utgångspunkt för utvecklingssträvanden ("hembygd" samt "museum" i figuren). Eller om det är en övergripande (ofta global) arbetsfördelning och nyttooptimering som är utgångspunkten ("fabrik" i figuren). Till dessa två huvudriktningar kommer en nyansering av "anpassningsstrategin" till två typer. Dels en "aktiv anpassning" till det lokala landskapet där förändring och aktivt nyttjande är tydligt ("hembygd" i figuren). Dels en "passiv anpassning" där den underliggande ekostrategin är att endast försöka anpassa sig och underordna sig det aktuella landskapet och där i princip alla mer djupgående förändringar av

landskapets utseende och nyttjande ses med stor skepsis ("museum" i figuren). De på så sätt indentifierade tre ekostrategierna – som i praktiken alltid är mer eller mindre kombinerade med varandra – skulle applicerade på friluftslandskapet, lite tillspetsat, kunna rubriceras:

- en "fabrik" för produktion av fritidsupplevelser;
- en "hembygd" där fritiden är integrerad i en mängd andra landskaprelationer; och
- ett "museum" där mer eller mindre tydligt "skyddade" objekt och företeelser i landskapet beskådas och avnjutes. (Figur 2.)

Figur 2. Det framtida friluftslandskapets tillgänglighet som ett val mellan (eller balans mellan) de tre huvudsakliga ekostrategierna: "fabrik", "hembygd" och "museum"

Dessa tre ekostrategier skulle kunna skrivas fram till följande tre scenarion när det gäller det svenska friluftslandskapet – scenarion som innehåller viktiga maktpolitiska konsekvenser. En fjärde framtidsbild skisseras också i form av ett försök att göra en syntes av dessa ekostrategier och dagsaktuella tendenser som högrörlighet, hållbar utveckling, samt IT och kommunikationssamhälle.

"Upplivelsesfabrikens flyttbarhet!"

En framskrivning av "fabrikens" ekostrategi vore att reducera fritidens naturumgänge till organiserade aktiviteter i ständigt alltmer

specialiserade och spektakulära former. Inte minst då landskapet ofta drastiskt måste göras om för att härbärgera aktiviteterna – och dessa snabbt blir omoderna och måste ersättas av nya – krävs stora investeringar och det kommersiella inslaget blir mycket påtagligt. I sina enkla former kan denna ekostrategi handla om snökanoner och liftsystem för skidåkare på vintern och i sina mer avancerade utföranden har vi upplevelseparker med närmast oändliga utbud av aktiviteter, vilka i mycket måttlig – om ens någon – form är knutna till det lokala landskapet. Detta friluftslandskaps tillgänglighet ligger uppenbarligen i att betala entrébiljetten.

Den lokala makten över utbud och utformning blir ofta mycket måttlig, om inte annat så p.g.a. att de stora investeringarna ställer stora krav på att man hänger med och är attraktiv. Detta fritids/friluftslandskap konkurrerar i princip på en global turismmarknad och ju mer platsberoende aktiviteterna blir, desto mer sårbar blir man för att konkurreras ut av någon annan upplevelsefabrik som känns mer attraktiv på grund av häftigare aktiviteter, lägre prisnivå eller bättre och snabbare transporter.

”Vad gör de i vårt allemanslandskap?”

”Hembygdsstrategin” är ett väsentligt inslag i dagens strävanden efter så kallad eko-turism vars kännetecken i mycket just är att det skall vara väl integrerat i lokalsamhället och bygga på lokala natur- och kulturdrag. Ur tillgänglighetsperspektiv innebär denna ekostrategi i princip, att om man ingår i det lokala samhället bör man kunna räkna med god tillgänglighet så länge inte bristande grannsämja lägger hinder i vägen. Det skulle också efter frågor och kanske tjänstebyten kunna inkludera sådana aktiviteter som vedtäkt, fiske etc. För den som kommer utifrån blir det i hög grad en fråga om att via t.ex. ekoturism-företag bli introducerade i bygden och på så sätt få tillgång till aktiviteter som aktivt påverkar och nyttjar landskapet, t.ex. jakt, fiske, flottbyggen.

”Kom och besök vårt museum!”

Den tredje principiella ekostrategin när det gäller friluftslandskapet känns igen i alla de passivt beundrande naturaktiviteterna som utsikter, blomstervandringar, fågelskådande. Även om utgångspunkten här, liksom i den föregående ”hembygdsstrategin”, är det lokala natur- och kulturlandskapets karaktärsdrag, gäller det i detta

fall i första hand att inte ändra eller störa och förstås inte förstöra det man anser besöksvärt. Besökaren är i allmänhet inte särskilt integrerad i bygden i övrigt. I sin förlängning ligger här olika typer av reservatsbildningar vars syfte i regel är just att "bevara" ett landskap (inklusive kulturlandskap) eller landskapsobjekt som anses värdefullt. Att konflikterna ofta är tydliga mellan detta perspektiv och "hembygdsstrategin" kring exempelvis nya nationalparker är knappast att förvåna sig över, liksom konflikterna gentemot ett exploaterande "fabriksperspektiv". (Konflikterna mellan det ofta tydligt fjärrstyrda "fabriksperspektivet" och "hembygdsstrategin" kan förstås också vara tydliga, t.ex. i samband med storskaliga turistsatsningar, eller när man på goda grunder protesterar mot att de lokala intressena blir överkörda av externa specialiserade friluftaktiviteter som det "fria" fisket längs Östersjökusten eller den "fria" småviltsjakten i fjällen.)

"Med fötterna i myllan och huvudet i cyberspace?"

Ekostrategierna ovan är, som redan påpekats, ofta i praktiken blandade, t.ex. när det gäller samhällsplanering – men också hos oss själva som individer med engagemang i friluftaktiviteter i olika sammanhang. Inte desto mindre finns det all anledning att tro att balansen och prioriteringarna när det gäller dessa strategier har en avgörande betydelse, inte bara när det gäller naturupplevelser och pedagogiska aspekter, utan också när det gäller känsla av makt, deltagande och identitet. – Vad har jag för rätt att tillbringa min fritid på en viss plats? Vad har jag för ansvar för denna plats´ skötsel och framtid? Vilka andra anser jag har rätt att tillbringa sin fritid här? Vad anser jag är deras ansvar?

Ett försök att lite mer visionärt syntetisera delar av ekostrategierna kan vara att tänka sig ett scenario där den lokala platsanknytningen förstärks – om än i första hand fritidsrelaterat – kombinerat med det nya kommunikationssamhällets möjligheter. Det handlar dock troligen inte så mycket om de (möjligen överskattade) möjligheterna att bosätta sig i fädernegården och arbeta på elektronisk distans. Visionen ligger snarare i den fritidsrelaterade platsanknytningen (kanske till samma fädernegård på landet) som fungerar som fast punkt i en för övrigt allt rörligare tillvaro när det gäller bostad och arbete. I och med en mer diffus gränslinje mellan arbete och fritid (och arbetsplats och fritidsplats) kan detta scenario kanske också för många inkludera arbetsperioder och fritidsvistelser under

andra perioder än de traditionella semestrarna och helgerna. Att på detta sätt stå ”med fötterna i myllan och huvudet i cyberspace” innehåller sannolikt stora möjligheter när det gäller livskvalitet, miljö-engagemang och regional utveckling. Men här finns också sannolikt viktiga problem att tackla, t.ex. i form av formell och informell integration i lokalsamhället.

Folkstyrets friluftsgesografiska dimension: Några forskningsansatser

Naturmöte som kulturmöte

Sammanfattningsvis innebär diskussionen ovan att det finns stor anledning att bättre uppmärksamma den fritidsbaserade landskapsrelationens roll för vår individuella och kulturella identitet och vår demokrati. Vilka platser och områden anser vi oss tillhöra och i vilken utsträckning påverkar denna tillhörighet vår beredskap för att ta aktiv del av dess styre? Hur skiljer sig detta för olika grupper och hur förändras det över tiden. I vilken utsträckning påverkas detta av olika erfarenheter kopplade till exempelvis skola, fritid och turism? Här finns stor anledning att fördjupa våra kunskaper och därför följer här några tankar om angelägna forskningsansatser.

Det övergripande intressefältet kan formuleras som ”naturmötet som kulturmöte”; om ”de nya”, ”de gamla” och ”de tillfälliga” svenskarnas fritidsrelaterade naturumgänge. Tillspetsat handlar det i princip om den maktpolitiska spänningen mellan följande tre perspektiv (friluftsliv/Allemansrätt, invandring/turism och miljö/utvecklingsfrågor):

Den nordiska människan är ett ´skogsdjur´ som tidvis måste vistas i tätorter för att få utbildning, arbete, vård och annan service. På fritiden väljer hon havet, skogen, fjället eller naturen i någon annan tappning.⁴⁷

Allemansrätten är en grundläggande förutsättning för de möjligheter till friluftsliv och naturupplevelser som vi kommit att betrakta som i det närmaste självklara. ... En allemansrätt så omfattande som den svenska torde inte finnas på många – om ens några – andra håll i världen.⁴⁸

I grunden innebär varken invandrapolitiken eller politiken i stort något val mellan enhetlighet och mångfald. Alla samhällen behöver både frihet och sammanhållande krafter, såväl mångfald som en för alla gemensam grund. I Sverige utgörs denna gemensamma grund av det svenska språket och de svenska kulturmönster som etablerats under historiens lopp.⁴⁹

När det gäller turism har det bl.a. sagts att: Vi kan bli Europas friluftsområde.⁵⁰

In all discussions about ways to combat these [environmental] problems different basic views of or conceptions of Nature, directly or indirectly comes into play. ... Maybe our view of Nature and our subsequent treatment of `her`, is a sensitive mirror, reflecting other features of modern society as well.⁵¹

Det här innebär att beforska ett dagsaktuellt och mycket direkt samhällsrelevant fält som har att göra med Sverige som mångkulturellt samhälle, skolans utomhuspedagogiska ambitioner, naturturism som expansiv ekonomisk näring, en upplevelseförankrad motivation till hållbar utveckling och de nya utmaningar som dessa frågor innebär för det friluftsoorienterade föreningslivet. Men forskningsfältet berör också principiellt intressanta vetenskapliga frågor om hur natursyn, naturumgänge och miljöperspektiv etableras. Likaså hur de samspelar med kulturella och materiella förhållanden, hur dessa mönster är och vad som förändrar dem. Det är här viktigt att påpeka att utgångspunkten inte är någon enkel och självklar uppdelning i skillnaden mellan ”de nya” och ”de gamla” svenskarnas natursyn och friluftsvanor och det är inte heller frågan om att försöka trivialisera frågorna om integration och mångkulturellt samhälle.⁵² Det är mera frågan om en samhällsrelevant och forskningsintressant arena för att studera både dagsaktuella miljöpedagogiska frågor och grundläggande kulturella, pedagogiska och sociala konstruktioner. Här följer några mycket preliminära exempel på formuleringar för att illustrera forskningsfältets potential:

Upplevelsekultur vs. folkrörelsetradition

Den svenska folkrörelsekulturen lyfts ofta fram som något karaktäristiskt och inte minst av betydelse för demokratisk medborgarfostran. Friluftsliv har varit ett viktigt fält för olika breda organisationer och medborgarperspektivet har inte sällan varit mycket tydligt (jfr det nationellt identitetsskapande i friluftslivets start, berört ovan). De traditionella friluftorganisationerna går sedan en tid tillbaka och friluftaktiviteterna har en tendens att bli mer individualistiska, aktivitetsinriktade och platsoberoende.⁵³ Vad får detta för konsekvenser för identitetsskapande och medborgarperspektiv? Om man, som friluftare, inte längre är med i t.ex. *Svenska Scoutförbundet* utan i första hand känner sig delaktig i en internationell fri-

luftsupplevelsekultur som t.ex. dykning, hanggliding eller friklättring – via internet, internationella tidskrifter och resor – vad får det för betydelse för identifikationen med kommunen, länet och Sverige och dess demokratiska instrument? Detta som ett av många tänkbara fokus för spänningsfältet mellan den s.k. globaliseringen och den traditionella demokratins nationella förankring.

Inspirationskälla för samhällsförändring?

En hållbar utveckling kräver stora förändringar av samhällsplanering, attityder och vardagsliv, men i vilken utsträckning inkluderar t.ex. skolans verksamhet när det gäller friluftsliv, exkursioner, gröna skolgårdar och utomhuspedagogik denna typ av samhällsförändringsperspektiv? Går det att identifiera samhällsförändringsintresse som en konsekvens av sådan verksamhet? Är detta förbehållet grupper med viss kulturbakgrund (uppväxt, etnicitet, fritidsverksamhet etc.) eller berör denna typ av naturkontakt så grundläggande attityder att det fungerar generellt i ett mångkulturellt samhälle?

Allemansrätt som kulturmöte, kulturkonflikt och kulturbygga

I vilken utsträckning är konflikter kring allemansrätten kopplade till indelningar som: etniska grupper, stad-land, närboende-fjärrboende, lågrörliga-högrörliga etc.? Hur ser kunskaper och kunskapsvägar ut när det gäller allemansrättsfrågor i olika grupper och, inte minst, hur ser olika grupper på relevansen och värdet av allemansrätt och allemansrättskunskaper? Ett exempel på en viktig fråga att följa upp är i vilken utsträckning Sveriges EU-inträde påverkat attityderna kring allemansrättens ställning och innehåll, liksom synen på turism och fritidsboende. Likaså är det förstås viktigt att veta i vilken utsträckning som dessa fritidsrelaterade naturumgängen påverkar synen på EU och Sveriges roll i EU.

Fritidens maktlösa platsidentitet

Som nämndes ovan finns anledning att tro att fritiden blir allt viktigare som bas för platsidentitet och landskapsrelation, jämfört med bostads- och arbetsplats. Det är kanske fritidshuset, den "egna"

badviken, och fiskesjön i fjällen dit man ”alltid” återvänder, som för många representerar en hemkänsla i djupare bemärkelse. Och det är kanske när naturexploatering eller andra förändringar sker i detta landskap som man verkligen berörs och vill engagera sig. Samtidigt innebär de traditionella demokratiska spelreglerna att fritidsboende, fritidsnyttjande och friluftsliv i allmänhet inte berättigar till att delta i den lokala demokratin via t.ex. kommunal rösträtt. Hur kan man (och i vilket utsträckning har man prövat) bättre integrera en uppgradering av fritids- och friluftslandskapets betydelse med traditionella demokratiska strukturer som kommunal rösträtt och ny-gamla strukturer som byalag och lokalt utvecklingsarbete?⁵⁴

Den ”brun-gröna” risken

Denna ansats rör eventuella kopplingar mellan ”naturnära ideal”, stark platsidentitet och främlingsfientlighet/fascism. Att t.ex. patriotism, rojalism, kroppskultur och självdisciplin både varit framträdande drag i friluftskulturen och utgjort inslag i högerextremistisk ideologi är välkänt. Även om inledande studier av svenska friluftsanslag visar⁵⁵ att de direkta förbindelserna, organisatoriskt eller ideologiskt, med fascistiska rörelser verkar ha varit begränsade, utgör denna fråga en viktig miljöhistorisk ansats. Detta sett i ljuset av dagens allemansrättsproblem och frågan om karaktären på eventuellt kommande ekologiskt hållbara, småskaliga och starkt platsförankrade ”senmoderna byar”. Det handlar i praktiken om spänningen mellan lokal identitet och global solidaritet.

Landskapidentitetens skalförskjutningar

Detta kan delvis ses som ett övergripande tema för de forskningsfrågor som denna uppsats velat lyfta fram. Det som avses är hemkänslans geografiska storlek – dess skala. Är det så enkelt som att denna storlek bara hela tiden växt; från bondesamhällets hemby, via den framväxande nationskänslan i industrisamhället, till ett västerländskt i-landsperspektiv i det senmoderna industrisamhället? Detta i linje med människans generellt ökade mobilitet och ”räckvidd” och miljöproblemens förändring. I vilken utsträckning ser vi i så fall nu, i en tid av växthuseffekt och ozonuttunning, tendenser till en global-kosmisk hemkänsla i linje med en mer ”ekosofisk” tradition?⁵⁶ Eller är inte utvecklingen så rätlinjig utan uppvisar den diverse intressanta avvikelser kopplade till olika sociala grupper och ideologiska per-

spektiv (jfr. vänsterns internationella perspektiv och högerens nationella vid seklets början med det i vissa stycken motsatta förhållandet i dag)? Är skal-kombinationer vanliga av den typ som miljörelsens klassiska slagord "tänk globalt – handla lokalt" indikerar? Vad krävs för att det skall bli en relation till det territoriella, i termer av t.ex.: tid, kunskaper, estetiska och ideologiska perspektiv? Vad krävs för att en geografiskt orienterad relation får en sådan styrka att den motiverar till aktivt ansvarstagande för gemensamma frågor – en demokratisk delaktighet?

Noter

¹ Begreppet landskap används i denna uppsats i bemärkelsen den fysiska omgivningen med sina naturliga förutsättningar (klimat, berggrund, biotop etc.), sina naturliga förändringsprocesser (erosion, succession etc.) och sina "kulturavtryck" i form av t.ex. byggnader, vägar, skogs- och jordbruk. De två första aspekterna hänger ihop med vad som ibland kallas "naturlandskapet", och den senare med "kulturlandskapet". Det finns också en skalfaktor som går ut på att ett "landskap" i allmänhet bör i någon bemärkelse vara "överblickbart". Se vidare om landskapsbegrepp och landskapsfrågor i t.ex. olika texter av Torsten Hägerstrand återgivna i Carlestam & Sollbe, 1991.

² Se t.ex. kapitel 1 i Urry (1997) för en översikt; samt t.ex. Giddens, 1992; och Massey, 1993.

³ Se även t.ex. Lundén, 1997.

⁴ Wiklund, 1995.

⁵ Se t.ex. SCB, 1993; Grahn, 1991; Olsson, 1998; Norling, 1995; Öhman, 1996; Sundberg, 1996; och Svenning, 1998.

⁶ En bred översikt över detta ges i antologin Sandell & Sörlin red. (kommande). Mer specifika exempel på tidigare vetenskapliga artiklar ges i anslutning till texten och för vidare översikter över annan tidigare forskning hänvisas i stor utsträckning till referenserna i dessa artiklar och i den nämnda antologin. Ett mer konkret och praktikeranknutet resonemang om friluftslivets värden och pedagogiska användning ges i Brügge m.fl. (kommande).

⁷ Eskilsson, Kommande.

⁸ Se vidare t.ex. Sandell & Sörlin, 1994.

⁹ Se vidare t.ex. Eskilsson, 1996.

¹⁰ Se vidare t.ex. Emmelin, 1997; och Almstedt, 1998.

¹¹ Se vidare t.ex. Sandell, Kommande.

¹² Se t.ex. Olsson, 1998.

¹³ Se t.ex. Tordsson, 1996.

- ¹⁴ Vogel, 1990; SCB, 1993.
- ¹⁵ McIntyre, 1996.
- ¹⁶ Olson, 1987:82, emfas i original.
- ¹⁷ Se vidare i Sandell (1997) där också rikligt med referenser återfinns.
- ¹⁸ En lite mer utförlig skrift är Bengtsson, 1999.
- ¹⁹ Naturvårdsverket, 1993 och 1994. Se också Westerlunds (1991) förslag om att, inför EU-inträdet, begränsa allemansrätten till de boende i Sverige; samt t.ex. diskussionerna om fritidshusköpare från Tyskland, i Müller, 1997.
- ²⁰ Daléus & Sandell, 1998.
- ²¹ Se t.ex. Sandell, 1993.
- ²² För en översikt se Segrell, 1995
- ²³ SOU, 1938 No. 45, s. 13
- ²⁴ Sandell, 1997.
- ²⁵ Wiktorsson, 1996.
- ²⁶ Sandell, 1997.
- ²⁷ Se t.ex. Wiklund, 1995 och Tordsson, 1996.
- ²⁸ I STF:s årsskrift, 1932:207.
- ²⁹ I STF:s årsskrift, 1886:84; emfas i original.
- ³⁰ Sandell & Sörlin, 1994
- ³¹ I STF:s årsskrift, 1935:108.
- ³² Hedin, 1912:4.
- ³³ Se även t.ex. Sörlin, 1988
- ³⁴ I STF:s årsskrift, 1929:268-269.
- ³⁵ Sandell & Sörlin, 1994
- ³⁶ Sidebäck, 1992.
- ³⁷ Sidebäck, 1992:106.
- ³⁸ Se t.ex. Segrell, 1995; och Olson, 1987.
- ³⁹ Se vidare i t.ex. Giddens, 1992; Vilhelmson, 1992; och Carlestam & Sollbe, 1991.
- ⁴⁰ Se vidare om aktuella friluftstrender i Sandell, Kommande.
- ⁴¹ Se t.ex. Sandell, 1995a; Pedersen, 1994; och Müller, 1997.
- ⁴² Norling, 1995.
- ⁴³ Norling (1996) menar att begreppet rekreation ibland är att föredra framför fritid, eftersom rekreation är den egentliga kvalitativa målsättningen.
- ⁴⁴ Aronsson, 1997; Frändberg, 1998; och mer generellt t.ex. Lidskog m.fl., 1997.
- ⁴⁵ Sandell, 1996b.

⁴⁶ För en bakgrund se t.ex. Sandell (1996c) och för dess applicering på friluftsliv och allemansrätt: Sandell, 1995b och 1997.

⁴⁷ Wiklund, 1995:130.

⁴⁸ Ahlström, 1982:7 och 76.

⁴⁹ Ledare i Dagens Nyheter, 21/4 1997.

⁵⁰ För en rikare fritid, 1990:16.

⁵¹ Landberg & Fellenius förord i Lundgren, 1993:5.

⁵² Se t.ex. Tamas, 1995; SOU 1996 No. 55; och Framtider, 1996.

⁵³ Sandell, Kommande.

⁵⁴ Se Herlitz´ kapitel i denna volym.

⁵⁵ Sandell & Sörlin, 1994.

⁵⁶ Jfr Edberg, 1974.

Referenser

- Ahlström, Ingemar (1982) *Allemansrätt och friluftsvett: En bok för friluftsfolk om konsten att umgås med natur, markägare och annat friluftsfolk*. Liber, Stockholm
- Almstedt, Malin (1998) *En plats i planeringen: En studie av områden av riksintresse för det rörliga friluftslivet*. Geografiska regionstudier, No. 37, Uppsala universitet, Uppsala
- Aronsson, Lars (1997) *Turismens hållbara utveckling?* Forskningsrapport 97:8, Forskargruppen Turism & Fritid, Högskolan i Karlstad, Karlstad
- Bengtsson, Bertil (1999) *Allemansrätten: Vad säger lagen?* Naturvårdsverket, Stockholm
- Brügge, Britta, Matz Glantz och Klas Sandell (red.) (Kommande) *Friluftslivets pedagogik: För kunskap, känsla och livskvalitet*. Liber, Stockholm
- Carlestam, Gösta och Barbro Sollbe (1991) *Om tidens vidd och tingens ordning: Texter av Torsten Hägerstrand*. Bygghörsningsrådet, Stockholm
- Daléus, Erika och Klas Sandell (1998) "From A Sense of Place to A Sense of Marketplace: Outdoor Recreation and Public Right of Access to Nature in Sweden and Canada". Paper presented at the international workshop "Outdoor Recreation – Practice and Ideology from an International Comparative Perspective" Umeå, Sweden, September 2-6 1998
- Edberg, Rolf (1974) *Ett hus i kosmos*. Esselte Studium, Stockholm
- Emmelin, Lars (1997) *Turism, friluftsliv, naturvård: Ett triangeldrama*. Rapport 1997:1, Inst. f. Turismvetenskap, Mitthögskolan, Östersund
- Eskilson, Lena (1996) "Svenska Turistföreningen från fjäll till friluftsliv: Från den vetenskapliga vildmarksmanen till den cyklande husmodern". I *Historiskt Tidskrift*, No. 2, s. 257-282
- Eskilsson, Lena (Kommande) "Fritid, friluftsliv och demokratisering". I Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red.) *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm

- Framtider (1996) "Temanummer: Mönster i förändring". I *Framtider: Institutet för Framtidsstudier*, Vol. 15, No. 2
- Frändberg, Lotta (1998) *Distance Matters: An inquiry into the relation between transport and environmental sustainability in tourism*. I Humanekologiska skrifter No. 15, Göteborg University, Göteborg
- För en rikare fritid (1990) *Ett diskussionsunderlag*. Sveriges Turistråd, Landstingsförbundet, Svenska Kommunförbundet, Stockholm
- Giddens, Anthony. (1992; 1990) *The Consequences of Modernity*. Polity Press, Cambridge
- Grahn, Patrik (1991) *Om parkers betydelse: Parkers möjligheter att underlätta och berika föreningsverksamhet och arbete på daghem, skolor, servicehus och sjukhus*. Stad & land, No. 93/1991, MOVIUM/Inst. för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet, Alnarp
- Hedin, Sven (1912) "Scouterna och fosterlandet". I *Scouten, tidskrift för sveriges scouter*, No. 1, Vol. 1, s. 4
- Lidskog, Rolf; Sandstedt, Eva; Sundqvist, Göran (1997) *Samhälle, risk och miljö*. Studentlitteratur, Lund
- Lundén, Thomas (1997) *Makten över marken: En politisk geografi*. Studentlitteratur, Lund
- Lundgren, Lars.J. (ed.) (1993) *Views of Nature: Report from two seminars in Solna and Stockholm, Sweden, October 22-23, 1991*. The Swedish Environmental Protection Agency and the Swedish Council for Planning and Coordination of Research, Stockholm
- Massey, Doreen (1993) "Power-geometry and a progressive sense of place". I Bird, J. et al. (eds.), *Mapping Futures: Local Cultures, Global Change*. Routledge, London, pp. 59-69
- McIntyre, Norman (1996) "An International Perspective on Access to Nature". I Sandell, Klas (red.), *Naturkontakt och Allemansrätt: Om alla människors rätt till naturkontakt*. Friluftsförbundet, Högskolan i Örebro, Örebro, s. 27-42
- Müller, Dieter, K. (1997) "Sveriges nya tyskar: Myter och konflikter på den svenska landsbygden". I Müller, Dieter, K. (red.), *Tyskland i Sverige & Sverige i Tyskland*. Etnologiska institutionen, Umeå universitet, Umeå, s. 81-98

- Naturvårdsverket (1993) *Allemansrätten: En enkätundersökning*. Naturvårdsverket, 10 mars, mimeo
- Naturvårdsverket (1994) *Allemansrätten och turisterna: Enkätundersökning 1994*. Rapport No 4380, Naturvårdsverket förlag, Stockholm
- Norling, Ingemar (1995) *Livs kvalitet och välbefinnande: Nya forskningsrön om folkhälsa och fritid-rekreation*. Kommunförbundet, nr 46, Stockholm
- Norling, Ingemar (1996) "Fritid och rekreation ur ett kvinnoperspektiv". I *SOU, 1996 No. 3*, s. 169-208
- Olson, Hans-Erik (1987) *Staten, turismen och rekreationen*. Fritidspolitiska studier, No. 2, Stockholms universitet, förvaltningshögskolan, Stockholm
- Olsson, Titti (red.) (1998) *Människans natur: Det grönas betydelse för vårt välbefinnande*. Byggforskningsrådet, Stockholm
- Urry, John (1997; 1995) *Consuming Places*. Routledge, London
- Pedersen, Kirsti (1994) "Med snøscooter som livsform". I Emmelin, L. (red.) *Nordiskt seminarium om friluftslivsforskning: Nordplan 22/4-24/4 1992*. Nordplan, Rapport No. 1994:3, Stockholm, s. 47-60
- Sandell, Klas (1993) "Perceptions of Landscapes: Perspectives on Nature". I Lundgren, L.J. (ed.), *Views of Nature: Report from two seminars in Solna and Stockholm, Sweden, October 22-23, 1991*. The Swedish Environmental Protection Agency and the Swedish Council for Planning and Coordination of Research, Stockholm, pp. 46-61
- Sandell, Klas (1995a) "Access to the 'North' – But to What and for Whom? Public Access in the Swedish Countryside and the Case of a Proposed National Park in the Kiruna Mountains". I Hall, C.M. & Johnston, M.E. (eds.), *Polar Tourism: Tourism in the Arctic and Antarctic Regions*. John Wiley and Sons, Chichester, pp. 131-145
- Sandell, Klas (1995b) "Ekostrategier, humanekologi och friluftsliv". I *Humanekologi: Meddelande från Nordisk förening för humanekologi*, Vol. 14, No. 3/4, s. 11-22
- Sandell, Klas. (red.) (1996a) *Naturkontakt och Allemansrätt – Om alla människors rätt till naturkontakt: Rapport från ett seminarium vid Kjesätters folkhögskola och ledarutbildningsinstitut, 14-15 oktober 1995*. -Friluftforum, Högskolan i Örebro, Örebro

- Sandell, Klas (1996b) "Själens friluftsskog: Naturkontakt och miljöperspektiv bland friluftsenagerade i Södra Halland". I *Nordisk Samhällgeografisk Tidskrift*, No. 22, April, s. 99-112
- Sandell, Klas (1996c) "Sustainability in Theory and Practice: A Conceptual Framework of Eco-strategies and a Case-study of Low-resource Agriculture in the Dry Zone of Sri Lanka". I Hjort af Ornäs, A (ed.), *Approaching Nature from Local Communities: Security Perceived and Achieved*. EPOS, Research Programme on Environmental Policy and Society, Institute of Tema Research, Linköping University, Linköping, Sweden, pp. 163-197
- Sandell, Klas (1997) "Naturkontakt och allemansrätt: Om friluftslivets naturmöte och friluftslandskapets tillgänglighet i Sverige 1880-2000". I *Svensk Geografisk Årsbok 1997*, Vol. 73, s. 31-65
- Sandell, Klas (Kommande) "Fritidskultur i natur". I Berggren, Leif (red.) *Fritidskulturer*. Studentlitteratur, Lund
- Sandell, Klas och Sverker Sörlin (1994) "Naturen som fostrare: Friluftsliv och ideologi i svenskt 1900-tal". I *Historisk Tidskrift*, No. 1, s. 4-43
- Sandell, Klas och Sverker Sörlin (red.) (Kommande) *Friluftshistoria – från 'hårdande friluftslif' till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Carlssons bokförlag, Stockholm
- SCB (1993) *Fritid 1976-1991: Levnadsförhållanden, rapport nr. 85*. SCB, Stockholm
- Segrell, Björn (1995) *Den attraktiva kusten: Synsätt, konflikter och landskapsnyttjande*. Linköping Studies in Arts and Science, No. 125, Linköping, Sweden
- Sidebäck, Göran (1992) *Kampen om barnets själ*. Carlssons, Stockholm
- SOU (1938) No. 45. *Betänkande med förslag angående reglering av strandbebyggelsen m.m. avgivet av fritidsutredningen*. Socialdepartementet, Stockholm
- SOU (1996) No. 55. *Vägar in i Sverige: Bilaga till invandrapolitiska kommitténs slutbetänkande*. Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm
- Sundberg, Marie (1996) "Naturens betydelse för barns utveckling". I Sandell, Klas (red.), *Naturkontakt och Allemansrätt: Om alla människors rätt till naturkontakt*. Friluftforum, Högskolan i Örebro, Örebro, s. 81-94

- Svenning, Stephan (1998) *Att gripa för att begripa: En studie av en särskola och dess inriktning på fysisk aktivitet och friluftsliv*. -C-uppsats, Inst. f. pedagogik, Högskolan i Örebro, Örebro
- Svenska Turistföreningens årsskrift* (1886-): Stockholm.
 1886: "Råd för vandringslystna ungdomar", af Fredr. Svenonius, s. 84-88
 1929: "Reselivet i Sverige och turistföreningen. Föredrag vid Svenska turistföreningens årsmöte den 25 februari 1929" av Arthur Lindhagen, s. 258-274
 1932: "Att gå" av Nils Horney, s. 198-207
 1935: Torsten Fogelqvist: "Om svenskt landskap och natursinne", s. 107-120
- Sörlin, Sverker (1988) *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. -Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar, No. 33, Stockholm
- Tamas, Gellert (1995) *Sverige, Sverige, fosterland: Om ungdom, identitet och främlingskap*. Kombinera/Röda Korsets Ungdomsförbund, Stockholm
- Tordsson, Björn (1996) "Friluftslivets mytologiska rötter". I Sandell, Klas (red.), *Naturkontakt och Allemansrätt: Om alla människors rätt till naturkontakt*. Friluftforum, Högskolan i Örebro, Örebro, s. 9-25
- Vilhelmson, Bertil (1992) "Dagligt resande: Utveckling, gränser, påverkbarhet". I Lundgren, L.J. (red.), *Livsstil och miljö: på väg mot ett miljövänligt beteende? Rapport från konferens på Hässelby slott den 18-19 mars 1992*. Forskningsrådsnämnden, m.fl., Stockholm, s. 51-64
- Vogel, Joachim (1990) *Leva i Norden, levnadsnivå och ojämlikhet vid slutet av 80-talet*. Nordisk statistisk skriftserie, No. 54, Nordiska statistiska sekretariatet, København
- Westerlund, Staffan (1991) *EG:s miljöregler ur svenskt perspektiv*. Naturskyddsföreningen, Stockholm
- Wiklund, Tage (1995) *Det tillgjorda landskapet: En undersökning av förutsättningarna för urban kultur i Norden*. Korpen, Göteborg
- Wiktorsson, Gunnar (1996) *Den grundlagsskyddade myten: Om allemansrättens lansering i Sverige*. City University Press, Stockholm

Öhman, Johan (1996) "Naturens betydelse för livslång hälsa". I Sandell, Klas (red.), *Naturkontakt och Allemansrätt: Om alla människors rätt till naturkontakt*. Friluftsförum, Högskolan i Örebro, Örebro, s. 61-79

Bygdens organisering

Ulla Herlitz

Våra medeltida socknar består medan kommungränserna ständigt förändras

Brunnen

Törnrosasömn? Dold under de gamla äppelträdens knotiga grenar ligger brunnen. Tidigare var det liv och rörelse runt "Stora havet". Nu måste man veta var man ska leta i snåren bakom ICA-butiken för att finna den. Brunnen försåg invånarna på Styrso-Tången med det nödvändiga dagliga vattnet. Tillsammans hade man byggt brunnen och tillsammans skötte man den. Brunnen var en naturlig mötesplats i det vardagliga livet. Tiderna blev bättre. De familjer som bodde närmast drog vattnet till huset. Man satte upp handpump och tappkran på husväggen. Så småningom ordnades avlopp inomhus och vattnet togs in. Andra familjer längre bort borrade egen brunn på gården och gjorde på samma sätt. Tiderna blev ännu bättre. På 1960-talet grävdes vägarna upp och alla hus anslöts till Göteborgs kommunala vatten- och avloppssystem. Nu kunde man bekvämt tappa kommunalt vatten ur kranen inne i huset. Samma vatten som tagits in i Göteborgs vattenintag i Göta älv, pumpats upp och filterats genom Delsjön, transporterats i underjordiska ledningar miltals ut till öns vattenreservoar för att sedan vid behov när som helst rinna ut ur kranen. Från att ha varit en kollektiv angelägenhet på ön hade hanteringen av vattnet utvecklats till ett bekvämt individuellt kontrakt med en avlägsen och anonym leverantör.

Att återta initiativet

Varje samhälle har präglats och utvecklats av sin tids möjligheter och begränsningar. Jordbrukssamhället ersattes av industrisamhället och nu är vi i början av informationssamhället. Det är en beskrivning av utvecklingen som de flesta anammat. Mest tänker man på det i termer av arbete och försörjning, att det är näringsbasen som förändrats. Lika gärna skulle man kunna tänka *demokrati*, att formerna för demokrati har förändrats under de olika epokerna. Har också demokrati utvecklats från en kollektiv angelägenhet i bygden till vars och ens bekväma individuella kontrakt med en avlägsen och anonym leverantör?

Detta bidrag syftar till att stimulera och fördjupa debatten om folkstyrets tillstånd och framtid. Det handlar om Bygderörelsen i Sverige, om hur människor i dag på allt fler platser går samman för att åter arbeta med sin bygds förvaltning och utveckling. För att bryta "det individuella kontraktet". Bygderörelsen är en företeelse

som växt fram i glesbygd, skärgård, landsbygd och småorter, men rörelsen skulle lika väl kunna verka i en stads stadsdelar eller kvarter. Efter förebild från Bygderörelsen har nu (december 1998) Stockholm bildat "Rådet för lokal utveckling i Stockholm". Oavsett plats, så gäller det lokal förvaltning och utveckling beslutad och genomförd av bygdens invånare utifrån bygdens möjligheter och förutsättningar. Det är där på den lokala nivån i den dagliga vardagsverkligheten som Bygderörelsens s.k. lokala utvecklingsgrupper verkar.¹

I min forskning har jag kartlagt Bygderörelsen i Sverige. I dag är över 70 000 medborgare aktivt engagerade i lokalt utvecklingsarbete i mer än 3 700 grupper. Nätverket hålls samman av Folkrörelserådet Hela Sverige ska Leva. De lokala utvecklingsgrupperna har tillkommit under samma tid, arbetar på liknande sätt och med ganska likartade frågor.² När jag betraktar detta på avstånd syns ett mönster, en ny form av demokrati. Det intressanta är dock att varje enskild lokal utvecklingsgrupp handlat utifrån sin egen rationalitet, man har gjort det som behöver göras. Det primära syftet har inte varit att utveckla nya demokratiska former, det är något som kommit på köpet när man arbetat praktiskt med bygdens utveckling. Sammantaget utgör alltså detta engagemang ett nytt folkligt deltagande i samhällslivet. Bygderörelsen är ett uttryck för människors vilja till engagemang för kollektiva värden samt förmåga att hitta nya lösningar; att återta initiativet. Kollektivt och organiserat i demokratiska föreningsformer värnar man sin bygd, man har helt enkelt tagit sig makten att företräda bygden. Min slutsats är att de lokala utvecklingsgrupperna arbetar utifrån en ny form av lokal demokrati vars värdebas förändrats från partipolitisk ideologi till platsideologi. Denna förändring av värdebasen har skett utan en uttalad strategi, genom en upplevd brist på förståelse för behoven på den subkommunala nivån.

Sett som forskningsresultat är Bygderörelsen summan av alla lokala utvecklingsgrupper, lyfta ur sitt lokala och historiska sammanhang. Analyserna grundar sig på gruppernas egna uppgifter om sig själva. För att kunna diskutera bygdens organisering och Bygderörelsens roll i den pågående förändringsprocessen krävs att resultaten förs tillbaka till verkligheten, till sitt rätta sammanhang. Genom att mer i detalj studera ett sammanhängande geografiskt områdes utveckling och nuläge kan relevansen av påståendet ovan bedömas. På så sätt förankras Bygderörelsens utveckling och betydelse i en historisk och nutida verklighet.

Detta inlägg i demokratidebatten har följande upplägg. Först kommer en inledande beskrivning av Bygderörelsen i Sverige och ett avsnitt som berör några viktiga processer som påverkat de lokala utvecklingsgruppernas existens och verksamhet. Därefter återförs Bygderörelsen till ett sammanhang genom en geografisk studie. Som referensområde har jag valt en kommun, nämligen Falköpings kommun.³ Inlägget avslutas med en diskussion om påståendet att platsideologi ersätter partipolitisk ideologi när medborgarna tar tillbaks makten över bygden samt Bygderörelsens roll och betydelse.

Som kulturgeograf anlägger jag ett kulturgeografiskt perspektiv, men även historiska och statsvetenskapliga perspektiv är betydelsefulla i sammanhanget. För en kulturgeograf har kartor en viktig ställning som analysredskap, men också för att beskriva rumslig spridning och förändring. Det kommer ni att märka. Däremot har jag inga ambitioner att granska Bygderörelsen ur ett sociologiskt eller individinriktat perspektiv. Jag håller mig snarare på en övergripande nivå med ett instrumentellt betraktelsesätt.

Bygderörelsen i Sverige

De över 3.700 lokala utvecklingsgrupperna på landsbygden runt om i hela Sverige utgör den nya Bygderörelsen (*Figur 1*). Utmärkande för en lokal utvecklingsgrupp är att den tar ett kollektivt ansvar för hela bygdens utveckling. Det kan gälla att engagera sig för att bevara affären eller skapa nya jobb, likväl som att jobba med en lokal revy eller starta kooperativ för äldreboende. Bygderörelsen har sitt ursprung i "flykten från landsbygden". Den började som en proteströrelse mot landsbygdens fortgående avfolkning och nedrustning. Det är en idéburen rörelse som skapat ett stort antal nya grupper men även slagit rot i befintliga föreningar som Hembygdsföreningar, Folkets Hus föreningar och Bygdegårdsföreningar. Ett vanligt exempel på hur en lokal utvecklingsgrupp formulerar syftet med verksamheten är "Föreningen är en ideell förening som är religiöst och politiskt obunden, med syfte att verka för bygdens utveckling, samt att genom olika arrangemang och aktiviteter främja den sociala gemenskapen."

Figur 1. 3 700 lokala utvecklingsgrupper

En ny folkrörelse har växt fram. Bygderörelsen startade på 1970-talet, men fick det stora genombrottet först i slutet av 1980-talet. Närmare 80 % av grupperna har startat efter år 1970. Bygderörelsens framväxt över landet präglas av regionala variationer men har växt sig stark i alla län. Det finns i genomsnitt 3 grupper per 1 000 invånare i norra Sverige och andra glesbefolkade delar av landet jämfört med 0,9 grupper per 1 000 invånare i övriga områden. Lokala utvecklingsgrupper finns i mer än 3 000 byar/bygder med omkring 3 miljoner invånare. Det betyder att en stor del av landets byar har en lokal utvecklingsgrupp. Det vanligaste är att en lokal utvecklingsgrupp omfattar en by med omgivande landsbygd, men ibland kan det vara en hel bygd bestående av ett större landsbygdsområde med ett flertal byar.

Figur 2. Bygderörelsens verksamhetsprofil

Verksamheter	%*
Trivsel/fester	78
Kultur	68
Samlingslokal	49
Studiecirklar	47
Vägar	45
Turism	39
Försäljning/marknader	37
Badplats	35
Miljö/natur	34
Tidning/infoblad	34
Inventering/planering	30
Ungdomsprojekt	25
Skola	23
Stimulera inflyttning	23
Butik	23
Skapa jobb	23
Barnomsorg	22
Bostäder	17
Äldreomsorg	15
Tele/data	14
Transporter	13
Utbildning	11
Annan service	8
Servicehus	6
Övrigt	4

* Siffrorna anger att x% av grupperna har haft aktiviteter inom verksamheten i fråga.
Ex: 68 % av grupperna har genomfört kulturella aktiviteter.

Oavsett var i landet grupperna finns arbetar de i stort med samma typ av frågor (*Figur 2*), organiserar sig på ett likartat sätt och engagerar både kvinnor och män. Utan särskilda jämställdhetsinsatser deltar nästan lika många kvinnor som män i det aktiva arbetet. På många håll har kvinnorna varit initiativtagare och eldsjälar. Bygderörelsens verksamhetsprofil visar också att grupperna är engagerade i alla slags frågor. Såväl traditionellt kvinnliga som manliga eller med andra ord både mjuka och hårda verksamheter.

Av de många 10 000-tals aktiviteter som genomförts är 42 % sådana som skapar eller förstärker den lokala identiteten, den s.k. vandan. Hit räknas alltifrån årliga fester i byn till studiecirklar och lokala nyhetsblad. En stor del av aktiviteterna handlar alltså om att ha trevligt tillsammans, men de fyller också en annan viktig funktion. Genom att umgås bygger man upp relationer och förtroende för varandra som gör samarbete möjligt också i andra sammanhang. Man kanske börjar samåka till jobbet, startar ett gemensamt företag eller kommer på en ny idé. Det kan bli ringar på vattnet som gör att fler engagerar sig i arbetet för bygdens utveckling. Denna förankring sker både direkt i dessa aktiviteter, men också indirekt genom att människor samarbetar kring andra konkreta frågor i bygden.

Den andra stora gruppen omfattar 36 % av aktiviteterna och här handlar det om olika samsarbetsformer med den offentliga sektorn. Det är bevakning, planering och service som samhället traditionellt ansvarar för, men där lokala utvecklingsgrupper i många fall har gått in och tryckt på, startat upp, medverkat i eller tagit över. Många gånger är det typiska kommunala frågor som den lilla kommunen skulle haft ansvar för om den funnits, t.ex. barnomsorg, äldreboende, bostadsbyggande och näringslivsutveckling. På många håll i landet har det också utvecklats ett arbetssätt för kommunal planering med bygdeplaner eller framtidsplaner. Mot en mindre ersättning, en så kallad Bygde-peng som kan vara 10 000 kr eller mer, utarbetar den lokala utvecklingsgruppen en plan för byns framtid. Tillsammans försöker kommunen och gruppen hitta lösningar för att förverkliga planen.

De återstående 22 % berör aktiviteter för att skapa nya ekonomiska resurser eller frigöra befintliga ekonomiska resurser. Grupperna arbetar t.ex. för att förbättra företagsklimat, skapa nya jobb och stimulera inflyttning till bygden. En del har också egna ekonomiska verksamheter i form av olika arrangemang som marknader eller kultur- och turistsatsningar. De stora ideella arbetsinsatserna som görs kan räknas som en frigjord ekonomisk resurs likväl som de egna medel som grupperna bidrar med. Deras arbete

och satsningar på olika utvecklingsprojekt har också medfört att annat offentligt kapital styrts till bygden. Sammanlagt satsar grupperna 200 miljoner kr i eget kapital per år medan samhället bidrar med 170 miljoner kr per år till gruppernas verksamheter. Det ideella arbetet värderas till 660 miljoner kr per år. (Siffrorna avser verksamheten år 1994. Det ideella arbetet har värderats till 150 kr per ideell arbetstimme.) Med en stor insats av ideellt arbete och även eget kapital utvecklar grupperna den lokala infrastrukturen, t.ex. inom sektorerna kultur, service, jobb och bostäder (*Figur 3*). Grupperna omsätter tillsammans mer än en miljard kronor per år.

Figur 3. Bygderörelsen i siffror

-
- 4,4 miljoner ideella arbetstimmar/år
(motsvarar 660 miljoner kr/år)
 - 200 miljoner kr/år satsas i eget kapital
 - 170 miljoner kr år i bidrag från stat, kommun m.fl.
 - 26 000 genomförda aktiviteter *
 - 9 000 förbättrade servicefunktioner *
 - 8 000 temporära jobb *
 - 4 000 nya eller bevarade jobb *
 - 4 000 nya bostäder *
 - 1.500 grupper har tagit emot studiebesök *
 - 1 000 andra föreningar, kooperativ m.m. har skapats *
-

* Avser åren 1990-1995/6

De flesta lokala utvecklingsgrupper är organiserade som ideella föreningar. Den valda föreningsformen gör det lätt för alla att delta, även för dem som normalt inte är föreningsvana. Ofta arbetar man med öppna arbetsgrupper dit alla är välkomna, det vill säga en form av direktdemokrati. Människor ses som en viktig resurs med sina olika färdigheter, erfarenheter, kunskaper och kontakter. Det ideella arbetet tas tillvara. Föreningsformen innebär också att föreningarna är juridiska personer med rätt att teckna avtal, äga tillgångar, ta lån, vara arbetsgivare och part inför myndigheter och domstol. Föreningarna bygger på demokratiska principer; en medlem – en röst. De har också antagna stadgar som är deras ”lag” och reglerar föreningens syfte och organisation, medlemskap, styrelse, medlemmars inflytande, revision osv. Ideella föreningar har årsmöte en gång per år. Alla medlemmar har möjlighet att lämna motioner till årsmötet. Där beslutar också medlemmarna om ansvarsfrihet för styrelsen för det gångna årets verksamhet efter att revisorerna har avlämnat sin

rapport. Dessutom väljs nya styrelseledamöter. Den ideella föreningsformen medger ett stort inflytande för dess medlemmar.

Mobiliseringsprocessen på landsbygden har pågått sedan 1970-talet och Bygderörelsen har mer och mer kommit in i en konsolideringsfas. I alla län finns så kallade Länsbygderåd och i mer än 100 kommuner har grupperna gått samman i kommunvisa bygderåd. Nationellt hålls rörelsen samman av Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva som har till uppgift att stimulera lokal utveckling och lokal demokrati. Närmare 50-tal folkrörelseorganisationer medverkar i Folkrörelserådet. Vartannat år hålls Landsbygdsriksdagar där gemensamma frågor avhandlas. Folkrörelserådet har numer statlig finansiering via det regionalpolitiska anslaget och skall under 1999 särskilt inrikta arbetet på att utveckla länsorganisationen. De stora dagsaktuella frågorna är hur man kan skapa flera jobb och hur demokratin på den lokala nivån skall utformas i framtiden.⁴

Varför Bygderörelse?

Det kan finnas många tänkbara förklaringar till varför Bygderörelsen existerar, både i nationellt och globalt perspektiv. Framställningen här koncentreras på två förklaringar som jag funnit haft stor betydelse för tillkomsten och utvecklingen av Bygderörelsen. Den första är en stödjande process för lokal utveckling inom den statliga glesbygdspolitikens ram samt Folkrörelsernas engagemang för en levande landsbygd. Från början hade glesbygdspolitikerna ett socialt och näringspolitiskt syfte. Några demokratimål har inte funnits. Det sätt på vilket glesbygdspolitikerna utvecklades ledde fram till ett intimt samarbete med Folkrörelserna om landsbygdens utveckling. Resultatet blev som vi sett Bygderörelsen. Den andra viktiga processen bestod av en rad förändringar av den kommunala organisationen, också de beslutade av Riksdagen. Allt större kommuner innebar längre väg för medborgarna till beslutsfattare och förvaltning, både mentalt och fysiskt. Genom engagemang i lokala utvecklingsgrupper sökte medborgarna en lösning på ett i många fall oartikulerat, men tydligt behov. Tillsammans kom dessa processer att samverka. Man brukar tala om "morot och piska" eller att "ge med den ena handen och ta med den andra".

Ge med ena handen

För att motverka den dramatiska minskningen av befolkning och sysselsättning i skogslänen i norra Sverige beslutade Riksdagen 1965 om en aktiv regionalpolitik. Som ett led i denna utsåg regeringen ett år senare en särskild arbetsgrupp för glesbygdsfrågor. Det handlade mest om att hålla liv i glesbygden med socialt inriktade åtgärder. Arbetsgruppen avlöstes senare av en parlamentariskt sammansatt Glesbygdsdelegation. Glesbygdsproblem fanns i hela landet, men åtgärderna inriktades enbart på områden inom det utpekade regionalpolitiska stödområdet. Senare infördes ett landsbygdsstöd till företagsutveckling och infrastrukturutbyggnad inom detta geografiska område. De första satsningarna på lokala utvecklingsprojekt kom 1980 och gällde byarna Särna, Kalvträsk och Björksele. Erfarenheterna var goda och fler projekt startades. Så småningom, när stödverksamheten decentraliserades, fick länsstyrelserna ansvar för landsbygdsstödet och även särskilda medel för projektverksamhet. Därmed ökade möjligheterna att stödja lokala utvecklingsprojekt på landsbygden i hela landet. Många länsstyrelser har spelat en mycket aktiv roll i den lokala utvecklingsprocessen, ofta i samarbete med andra länsorganisationer som till exempel studieförbund, LRF, Hus-hållningssällskap och Kooperativa utvecklingscentra men även en och annan kommun.

Idéer och metoder för lokal utveckling spreds bl.a. genom samarbete mellan de nordiska länderna. Glesbygdsdelegationens tankar om byutvecklingsprojekt kom att starkt influeras av utvecklingen på landsbygden i Finland. Där hade på kort tid ett stort antal bykommittéer bildats. Dessa kommittéer var ett resultat av ett aktionsforskningsprojekt som startade redan 1976 under ledning av professor Lauri Hautamäki. Projektet syftade till ett "upplivande" av byalagsverksamhetens på landsbygden i Finland. Kring mitten av 1980-talet hade omkring 1.500 bykommittéer bildats. Den internationella uppmärksamheten var stor och 1992 fick projektet det Alternativa Nobelpriset. Motiveringen var att man genom bykommittéerna visat på alternativ till landsbygdens utarmning, centralisering och folks maktlöshet.

När Europarådet uppmanade medlemsländerna till kampanj för Europas landsbygd under 1987-88, var det naturligt för den statliga Glesbygdsdelegationen att ta ansvaret. På initiativ av Hembygdsrörelsen hade samtidigt ett 100-tal folkrörelser startat kampanjen "Levande landsbygd". De två kampanjerna slogs samman till Landsbygdkampanjen "Hela Sverige ska leva". Redan från starten hade

man ett gemensamt program för kampanjarbetet och mobiliseringen av hela Sverige för landsbygdsens utveckling. Glesbygdsdelegationen skulle mobilisera myndighets-Sverige, folkrörelserna hela folkrörelse-Sverige och tillsammans skulle de mobilisera landsbygdsbefolkningen. Under de två kampanjeåren genomfördes också flera stora evenemang som Hela Sverige-dagen 1988 på Skansen i Stockholm med 30 000 deltagare. Kampanjen avslutades med Sveriges första landsbygdsriksdag i Umeå april 1989.

Det var först i och med Landsbygdkampanjen som antalet lokala utvecklingsgrupper ökade markant och kom att utgöra en verklig utvecklingsfaktor – eller snarare sågs som en metod – för landsbygdsens utveckling. När landsbygdkampanjen avslutades 1989 fanns ca 1 000 lokala utvecklingsgrupper i landet. Tillsammans med ett 40-tal folkrörelser fortsatte verksamheten i den fristående organisationen Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva. Det var genom Landsbygdkampanjen som Bygderörelsen fick sitt verkliga genombrott. Man kan säga att Landsbygdkampanjen stimulerade en rörelse som redan var på gång i Sverige.

Det är för enkelt att tro att 70 000 medborgare runt om i landet engagerar sig i lokala utvecklingsgrupper bara för att statsmakter och gamla folkrörelser ville så. Det fanns ett bakomliggande problem eller behov vars lösning sammanföll med samhällets och folkrörelsernas ambitioner.

Ta med den andra handen

Socknar före 1863

Långt tillbaka i tiden skötte de självständiga byarna sina gemensamma angelägenheter via byalagen och bönderna samlades till bystämmor hos åldermännen. Under medeltiden på 1100- och 1200-talen, när landet kristnades byggdes kyrkor i byarna, ofta på äldre offerplatser. Varje kyrka tillhörde en socken och sockenstämman var det beslutande organet för kyrkans angelägenheter. Särskilda sockenstugor byggdes också. Under århundradens gång kom sockenstämman att få allt större ansvar även för världsliga frågor som fattigvård och skola. Samtidigt blev bystämmans befogenheter allt mindre. Rösträtten på sockenstämman var knuten till skatteplikten, oberoende av ålder och kön eller om ägandet gällde gård eller bolag. I mitten av 1800-talet hade 5 % av befolkningen rösträtt. Efter laga skiftet 1827 upphörde många byar att existera som organi-

satoriska enheter. Byalagen hade spelat ut sin roll och beslutsfunktioner lyfts över till andra organ.

Organisationsutredningar var vanliga även förr och 1843 beslutades efter utredning att kyrkorådet skulle delas i ett kyrkoråd för enbart kyrkliga frågor och i en sockennämnd för världsliga frågor. Kommunernas historia börjar 1862 då en kommunallag efter många turer röstades igenom av de fyra stånden; adel, präster, borgare och bönder. Det beslutades att områdesindelningen skulle ansluta till hävdvunnen indelning och så blev socknen den nya kommunala enheten. Sverige år 1863 kom att bestå av 2.396 så kallade landskommuner, 89 städer och 10 köpingar. Män över 25 år som bodde i kommunen och betalade skatt fick rösträtt. Hur stort röstetal var och en fick stod i proportion till skattens storlek, som i sin tur berodde på ägandet. Det gamla ståndssamhället ersattes av ett agrart-industriellt samhälle och en ny riksdagsordning 1866 banade senare väg för nya partier. Detta ledde till att riksdagsmännen allt mer kom att representera sitt parti i stället för sin valkrets.

Kommuner 1863 – 1952

De nya kommunalstämmorna hölls rätt länge i anslutning till högmässorna och ofta hade man kyrkostämma samma dag. Praktiskt. Kommunstämman dit alla röstberättigade hade tillträde för beslut fanns kvar ända fram till kommunreformen 1952, men nya arbetssätt hade utvecklats under tiden. Man kunde hänskjuta beslutanderätten i de flesta frågor till en fullmäktigeförsamling som valdes av kommunstämman. Den allmänna rösträtten infördes 1918. Under 1920-talet började dessa fullmäktige införas och från 1922 blev det obligatoriskt för alla kommuner med mer än 1.500 invånare. Den representativa demokratin hade gjort sitt intåg. Var fjärde kommun utsåg aldrig något fullmäktige utan fortsatte på samma sätt som tidigare med direkt demokrati ända fram till 1952.

Valet till fullmäktige skulle genomföras i allmänna val och med användande av valsedlar. Dessa skulle ha partibeteckning. Förfarandet till val av fullmäktige var något annorlunda än dagens. Samlingslistor var vanligt. Valutgången var då given på förhand, eftersom partierna redan före valet gjort upp om fördelningen av fullmäktigplatserna. Nedan redovisas några exempel på olika vallistor från tidigt 1900-tal.

- Alla partiers lista
- Gemensamma listan

- Jordbrukslistan
- Småfolket för sund kommunalpolitik
- Den fria gruppen
- För kommunens bästa

Kommuner 1952 – 1974

Efter ett nytt kommittébetänkande om förändring av kommunindelning beslutade riksdagen 1946 om nya riktlinjer. Man menade att lagom storlek på en kommun var mellan 2 000 – 3 500 invånare. Sammanslagningen av kommunerna skulle vara klar den 1.1.1952. Genom reformen ville man åstadkomma en mer rationell kommunindelning, säkerställa större och mer bärkraftiga kommuner. En bärande idé, var att landskommunerna skulle fortsätta att vara just landskommuner, men större sådana. Därför försökte man undvika att lägga samman landskommuner och städer. Vid den tiden fanns i riket 132 städer och 82 köpingar. När sammanläggningen var klar 1952 hade landets tusentals landskommuner reducerats till drygt 800 kommuner. Ungefär var tredje landskommun blev av med kommunfullmäktige och kommunalkontor, alltså både besluts- och förvaltningsfunktioner, medan de 821 utpekade kommuncentra skulle utgöra basen i de nya storkommunerna.

Samhällets förändringar, snabb ekonomisk utveckling och förbättrade kommunikationer, gjorde även att den genomförda kommunreformen snabbt ansågs otillräcklig. Man pratade om att hästskjutsepokens tid var förbi. Nya planeringsidéer inom samhällsplaneringens område fokuserade på naturliga centra för kommersiell, social och kulturell service. I den så kallade centralortsteorin bestod det geografiska rummet av bärkraftiga centralorter och deras naturliga omland. Nya utredningar beräknade centralortens minsta storlek till 8 000 invånare. Riksdagen beslutade om frivilliga sammanläggningar efter dessa riktlinjer, men 1969 konstaterades att processen gått trögt. Protesterna var stora runt om i landet. Riksdagen blev tvungen att lagstifta om kommunsammanläggning och den ”frivilliga” sammanläggningen skulle vara klar till årsskiftet 1973/1974. Före detta datum hade många småkommuner runt om i landet tömt sina kommunala skattebaser för att investera i bostäder, sporthallar och annan infrastruktur. De 278 nya storkommunerna kunde ofta välkomna välskötta småkommuner. Totalt i landet försvann 20 000 av totalt 33 000 fullmäktigeledamöter mellan åren 1952 och 1974.

Kommuner efter 1974

Inga indelningsreformer för den kommunala nivån har genomförts efter 1974. I stället står den regionala nivån i blickpunkten med sammanläggningar till större regioner. Ett fåtal förändringar av den kommunala indelningen har dock genomförts i landet och då nästan alltid i form av kommunindelningar. Enda undantaget var en sammanläggning som genomfördes 1977. Nu finns sammanlagt 288 kommuner. För att mildra de negativa effekterna av kommunsammanslagningarna inrättades möjligheten att skapa stadsdels- respektive kommunaldelsnämnder. Först erbjöds endast rådgivande organ, men senare infördes besluts- och förvaltningsrätt inom vissa sakområden. Det är i dag bara en handfull kommuner som nappat på möjligheten, framför allt storstadkommuner. De frivilliga administrativa förändringarna tycks gå trögt i alla tider. Dessa lokala organ tillsätts indirekt av kommunens fullmäktige på så sätt att nämndens ledamöter ska återspegla hela kommunens partipolitiska fördelningen. Medborgarna har alltså inte möjlighet att i direkta val i stadsdelen eller kommundelen välja vilka representanter som skall sitta i den lokala nämnden. Inga ytterligare åtgärder för att utveckla den representativa demokratin på lokal nivå har vidtagits från statsmakternas sida. Däremot har Folkrorelserådet i samarbete med bland andra Svenska kommunförbundet, Landstingsförbundet, Glesbygdsverket och Boverket under flera års tid arbetat med demokratiprojektet Byapolitik. Olika pågående demokratiexperiment som den parti- och politiska nämnden i Svågadalen, medborgarinflytande i Åre, avtal om spridande av makt och ansvar till bygrupper i Bollnäs startades under andra hälften av 1990-talet. Dessa experiment har ännu inte lett till någon ny genomgripande indelningsreform.

Falköping

Varför Falköping?

Forskningen om Bygderörelsen i Sverige bygger som tidigare nämnts på ett omfattande enkätmaterial och beskriver själva rörelsen, fokuserad på de lokala utvecklingsgrupperna. Begreppet platsideologi är ett försök att utifrån den empiriska ramen skapa en teorbildning för att förstå och tolka skeendet. Idén med detta avsnitt är att söka en vidare förståelse genom att applicera kunskapen om bygderörelsen på en referenskommun. Det handlar om att sätta in

bygderörelsen i ett större sammanhang, i en praktisk verklighet, eftersom "allt" hänger ihop.⁵

Att valet föll på Falköpings kommun har först och främst en praktisk förklaring, men kommunen har också en rad fördelar. Kommunen är för mig neutral såtillvida att jag inte är belastad med några förutfattade meningar om Falköping. Det är en kommun som jag inte visste mycket om förrän jag för snart tio år sedan blev ombedd att medverka i den sjätte boken om Falköping kommunala historia. Perioden som avsågs var mellan 1965 och 1990. Då steg jag för första gången av tåget vid Falköpings central och studerade befolkningsutveckling och kommunsammanslagning. Tidigare var Falköping bara en station på vägen mellan Sveriges två största städer. Ibland stannade tågen där, folk klev av och på, men oftast susade Falköpings byggnadsminnesmärkesförklarade stationshus i funktionalistisk stil förbi i full fart. Tågen susade alltid förbi stationshusen i Floby och Stenstorp; där var järnvägsstationerna nedlagda.

Sålunda fanns ett material att bygga vidare på. Ett annat skäl var att varken Falköpings kommun eller de lokala utvecklingsgrupperna varit särskilt uppmärksammade nationellt. De tillhörde inte den kategori objekt som forskare och massmedia ägnat sig åt. Kommunen och grupperna har helt enkelt verkat i det tysta och just därför var Falköping intressant. Jag var på jakt efter en helt "vanlig" kommun. En annan fördel med Falköping var att befolkningen i det studerade geografiska området har varit i det närmaste konstant under hela 1900-talet. Falbygden är en gammal rik kulturbygd. Redan på 1100-talet var område tätbefolkat, vilket fortfarande sätter sina tydliga spår i det stora antalet församlingar, kyrkor och forn-lämningar. Det har med andra ord genom tiderna "alltid" funnits en relativt stor befolkning med olika behov att tillfredsställa. De institutionella förändringar som genomförts i området kan därför inte helt förklaras med hänsyn till ett vikande befolkningsunderlag.

Historiens spegling

För att kunna förstå vad som händer i dag, men också få distans till det som händer nu, behöver vi blicka bakåt i tiden. Genom denna historiska spegling kan vi uppfatta samtiden på ett nytt sätt. Vi kan bli medvetna om att nutiden också är en del av ett historiskt skeende, att vi inte befinner oss i ett uppnått slutstadium där det som nu existerar alltid skall gälla. Samhället är inte statiskt utan mer eller

mindre dynamiskt sett i ett historiskt perspektiv. De stora förändringar som samhället i dag genomgår påverkar och förändrar också synen på demokrati och samhällets organisation. I ett historiskt perspektiv har den lokala makten gått från byalag till kyrka, från kyrka till politiska partier och från politiska partier till lokala utvecklingsgrupper.

Territoriet

Falbygden är ett av landets äldsta kulturlandskap med en oavbruten bebyggelse från stenåldern, ca 4500 år sedan. I ett så rikt och tätbefolkat område byggdes många kyrkor under medeltiden. (Figur 4) Inom det område som i dag utgörs av Falköpings kommun fanns 52 socknar. Flera av medeltidskyrkorna finns bevarade, men många är förstås ombyggda och tillbyggda under olika tidsperioder. En del har raserats och ersatts av nya kyrkor. I Norra Åsarp och Smula revs medeltidskyrkorna 1829 och ersattes med en ny kyrka i Norra Åsarp. Samma öde drabbades Brunnhem och Södra Kyrketorp där kyrkorna raserades 1817 när de kyrkliga församlingarna gick upp i Stenstorp. Också de kyrkliga församlingarna i Bolum, Broddetorp, Hornborga och Sätuna slogs samman vid samma tid och de medeltida kyrkorna ersattes med en stenkyrka i Broddetorp 1821. När kommunerna infördes 1863 var man mån om att behålla den av hävd vunna indelningen. De medeltida socknarna övergick till att bli kommuner med samma namn. (Figur 5) Förutom landskommunerna fanns staden Falköping och municipalsamhällena Floby, Falköpings förstäder och Stenstorp.

Vid kommunreformen 1952 skulle idealkommunen bestå av 2 000 – 3 500 invånare. Principen var att hålla landskommuner och städer åtskilda. Nuvarande Falköping kom att utgöras av hela eller delar av åtta nya kommuner. (Figur 6) Det var landskommunerna Vilske, Frökind, Redväg, Vartofta, Skörstorp, Stenstorp och Gudhem, var och en med ett nytt kommuncentrum samt Falköping. I mer än 40 kommuner lade man ner direktdemokratin eller fullmäktigeförsamlingen med tillhörande institutioner, politiker och personal. De nya kommuncentra däremot kom att uppleva ett stort uppsving. Denna indelning skulle vara i drygt 20 år, från 1952 till 1974.

Figur 4. De medeltida socknarna

Figur 7. Kommuner efter 1974-

Figur 6. Kommuner 1952-1974

Figur 5. Kommuner 1863-1952

Förändringarna i indelningen 1974 byggde på principen stad plus omland och minst 8 000 invånare per kommun. Även i Falbygden var motståndet stort från många håll till att bilda en sådan storkommun. Vilske kommun med tätorten Floby kämpade in i det sista och till högsta instans för att förbli en egen självständig kommun. Allmänt fick kommunen öknamnet "Trilske". De fick avslag och tvingades in i den nya storkommunen. Falköpings sammanläggningsdelegerade väntade till den absolut sista dagen för sammanläggning. Falköpings stad och de omgivande landskommunerna blev alltså "frivilligt" men under tvång den 1.1.1974 sammanslagna till Falköpings kommun. (Figur 7) Därmed lade man ner fullmäktigeförsamlingar och kommunalkontor i Vilske, Frökind, Redväg, Vartofta, Skörstorp, Stenstorp och Gudhem och byggde ut i Falköping. Av de 52 medeltida socknarna hade det blivit en enda kommun, men socknarna lever vidare i de kyrkliga församlingarna. Bara smärre gränsjusteringar samt ett fåtal sammanläggningar har gjorts genom århundradena som gått. Kyrkorna står fortfarande kvar som monument över medeltidens organisation.

Utredningar, konsulter, motioner och diskussioner om den lokala demokratin har avlöst varandra i Falköpings kommunfullmäktige alltsedan 1974. Efter sammanläggningen fann man ett tydligt minskat engagemang för kommunpolitik, särskilt i kommunens ytterområden. Antalet förtroendevalda hade minskat till en tredjedel. Man hade ambitionen att göra något åt saken. Genom åren har förslag lagts om inrättande av kommundelsnämnder för att förbättra situationen. Ännu har inte fullmäktige kommit till skott i frågan.

Däremot har ytterområdenas befolkning och även politiker på landsbygden och i de mindre tätorterna organiserat sig i nya grupperingar eller aktiverat sig i befintliga föreningar för att göra sina röster hörda. (Figur 8) Följande 13 lokala utvecklingsgrupper har återfunnits i Falköping:⁶

Figur 8. Lokala utvecklingsgrupper

Lokal utvecklingsgrupp	Startår
Broddetorpsortens Intresseförening	1985
Dala Byförening	1951
Fivlereds Hembygdsförening	1984
Floby Samhällsförening	1985
Frökinds Intresseförening	1990
Gudhems Samhällsförening	1960-talet
Kättilstorps Bygdeförening	1940-talet
Odensbergs Samhällsförening	1943
Stenstorps Samhällsförening	1993
Torbjörntorps Samhällsförening	1960
Valtorps Bygdegårds- och Samhällsförening	1950-talet
Vartofta Samhällsförening	1972
Åsarps politiska samrådsgrupp	1985

Intressant är att notera namnen som grupperna valt. Tio har valt sockennamnet tillika kommunnamnet under perioden 1863-1952, varav tre namn också var de samma som kommunnamnet 1952-1974. En förening, Frökinds Intresseförening, har tagit kommunnamnet från perioden 1952-1974. Slutligen har två låtit orten i fråga ge namn till föreningen, nämligen Odensbergs Samhällsförening och Kättilstorps Bygdeförening. Namnvalet speglar en stark kulturell koppling till den mycket nära bygden. Det naturliga geografiska området för de flesta grupper är socknen eller orten. Småkommunperioden som varade i drygt 20 år hann inte skapa en stabil kulturell identitet för de nya kommunmedborgarna. Den kulturella identiteten härleds i stället tillbaka till de medeltida socknarna.

Befolkning

Befolkningsutvecklingen visar klart en samvariation med samhällets allmänna utveckling och näringslivets utveckling. Jordbrukets effektivisering gav avfolkning av landsbygden, industrins expansion gav tillväxt i tätorterna, den offentliga och privata service-sektorns expansion gav tillväxt i kommuncentra, jordbrukets nedläggning gav ytterligare avfolkning av landsbygden och industrins nedgång gav avfolkning av de mindre tätorterna. Nu är det inflyttning till landsbygdssocknar i attraktiva lägen, boendemiljön och inte områdets näringsstruktur är utslagsgivande för valet av bostadsort.

Befolkningen i Falköpings kommun har varit i det närmaste konstant under mycket lång tid. Studerar man däremot befolkningsutvecklingen på sockennivå framgår tydliga inomregionala mönster. Under perioden "hela 1900-talet" har befolkningen ökat i Falköpings stad och de två socknarna norr därom, Friggeråker och

Tornbjörntorp, samt i socknarna med de största tätorterna Floby, Stenstorp och Kinnarp/Slutarp. Om man i stället delar tidsperioden i tre delar relaterade till kommunreformerna visar "sockenkommun"-tiden från början av 1900-talet fram till 1950-talet på en markerad expansion av tätorterna, medan landsbygdsområdena går tillbaks. Detta mönster fortsätter under "småkommun"-perioden 1950-1974 då Falköping, Floby, Odensberg, Kinnarp/Slutarp, Vartofta, Gudhem, Torbjörntorp och Stenstorp växer. Från "storkommunen"-tidens inträdande 1974 fram till nu har en betydande förändring skett. Falköpings stad fortsätter sin expansion, medan de tidigare växande tätorterna går tillbaks. I stället tillväxer flera landsbygdssocknar i området norr och nordost om staden, området mellan Falköping, Skövde, Skara och Tidaholm.

Trots dessa förändringar bor hälften av de närmare 32 000 invånarna på landsbygden och i mindre tätorter. Efter några sammanslagningar av de ursprungliga socknarna finns i dag 45 kvar. Falköping har mer än 15 000 invånare och Floby, Kinneved, Stenstorp och Norra Åsarp/Smula har mellan 1 000 - 2 000 invånare. 19 socknar har mellan 200 - 1 000 och 21 har mindre än 200 invånare. De gamla "småkommunerna" från tiden 1952 till 1974 har dock fortfarande en betydande folkmängd.

f.d. Vilske kommun	4.177 inv.
f.d. Frökinds kommun	1.967 inv.
f.d. Redvägs kommun (4 socknar)	1.103 inv.
f.d. Vartofta kommun	2.448 inv.
f.d. Skörstorps kommun (en socken)	302 inv.
f.d. Stenstorps kommun	3.523 inv.
f.d. Gudhems kommun	2.563 inv.
f.d. Falköpings stad	15.926 inv.

(Befolkningsuppgifterna avser 31.12.97)

Som jämförelse kan nämnas att landets minsta kommun Bjurholm i Västerbottens län har 2.813 invånare, ett komplett kommunfullmäktige bestående av 31 stycken direktvalda politiska företrädare och ett kommunkontor som sköter Bjurholms angelägenheter.

Valet och partierna

I hela Falköpings kommun finns från och med den senaste kommunsammansläggningen 51 ordinarie fullmäktigeledamöter. Samma geografiska område hade före sammanslagning 219 ordinarie ledamöter i småkommunerna. Antalet ordinarie fullmäktigeledamöter

reducerades med 77 % i och med kommunreformen. För att få en bild över det geografiska utfallet före och efter senaste kommunreformen har de ordinarie fullmäktigeledamöternas bostadsorter per församling undersökts för kommunalvalen åren 1973 och 1976. Dessutom har motsvarande gjorts för valet 1998. Kartserien visar den geografiska fördelningen (*Figur 9-11*). Vid 1973 års val i småkommunerna finner man en god täckning. I nästan alla socknar bodde en eller flera kommunfullmäktigeledamöter, endast fem socknar saknade en bygdens röst i fullmäktige. Efter valet 1976 saknades ledamöter i 34 socknar. Det senaste valet 1998 uppvisade en något större spridning då 29 socknar saknar bygdens röst.

Av särskilt intresse för diskussionen om demokrati på bygdenivå är de 86 politiska föreningarna. Drygt 20 % av dem ligger i Falköpings tätort, medan 80 % finns runt om på landsbygden och i övriga tätorter. Dominansen av (c)-föreningar är mycket stor. De utgör nästan 80 % av samtliga politiska föreningar utanför centralorten och finns i 35 socknar. Annars har (s) sex, (fp) fem, (m) också fem och (kd) en lokal förening utanför Falköpings tätort. (v) och (mp) är de enda partierna som inte har sådana lokalavdelningar. Den stora dominansen av center-föreningar kan förklaras av att det var just i Falbygden som centerpartiet en gång startade. De har länge varit det största borgerliga partiet, men i valet 1992 avlöste moderaterna.

Valdeltagandet i senaste kommunalvalet var i hela Falköpings kommun 80,2 %, det vill säga något högre än för riket som helhet där 78,6 % av antalet röstberättigade röstade i kommunalvalet. Landsbygden och tätorterna utanför Falköpings tätort är indelade i elva olika valdistrikt. Bearbetning av statistiken visar att valdeltagandet i Falköpings tätort var 78,9 % medan tätorterna Floby, Stenstorp och Kinnarp/Slutarp hade 80,5 % och landsbygden hade 82,1 % valdeltagande. Kommunen har borgerlig majoritet och av de 51 fullmäktigemandaten har socialdemokraterna 17, vänsterpartiet 5, moderaterna 10, centern 8, kristdemokraterna 7, folkpartiet 2 och miljöpartiet 2.

*Figur 9. Fullmäktigeledamöters
bostadsort 1973-års val*

*Figur 10. Fullmäktigeledamöters
bostadsort 1976-års val*

*Figur 11. Fullmäktigeledamöters
bostadsort 198-års val*

Det nya engagemanget

Falköpings landsbygdspolitik

Kommunens strategi är att skapa en levande landsbygd med en aktiv landsbygdsbefolkning. Falköpings kommun har deltagit i Byapolitik-projektet 1994-1997. Kommunen bildade en särskild arbetsgrupp för landsbygdsfrågor där också flera "gräsrötter" ingick. Inom projektet genomfördes en tvådagars utbildning för tjänstemän och politiker samt "eldsjälsutbildningar". 1996 anställdes en landsbygdsutvecklare på 40 %-tjänst för ett år. Landsbygdsutvecklarens arbete skulle inriktas på nätverksbyggen, kompetensutveckling och nyföretagande. Under året genomfördes en rad aktiviteter och rådgivning som riktade sig till föreningar, företag, lanthandlare, kvinnor och enskilda. Det landsbygdspolitiska arbetet fortsatte 1998/1999 i Landsbygdsprogram 1999 och kommunen har tagit fram "Sikte mot framtiden", ett inspirations- och studiematerial för diskussioner kring landsbygdsprogrammet. Man ville engagera "alla de lokala krafter och all den lokala kunskap som finns runt om i kommunens olika bygder". Ett centralt upptaktsmöte och flera lokala möten har genomförts. Många lokala utvecklingsgrupper deltar i arbetet med att ta fram konkreta åtgärdsplaner för sin bygd. Dessa skall arbetas in i landsbygdsprogrammet och beslutas av kommunfullmäktige i slutet av 1999. Det ekonomiska stöd som kommunen kan erbjuda grupperna är detsamma som till alla föreningar, det vill säga ett aktivitetsbidrag på 3 000 kr per år.

Lokala utvecklingsgrupper

Gemensamt för de lokala utvecklingsgrupperna i Falköpings kommun är deras engagemang för trivsel och utveckling i bygden. Trivselskapande åtgärder för samhällets invånare förekommer hos alla och är en viktig del i arbetet. De för också bygdens talan gentemot myndigheter som kommunen, vägverket, SJ m.fl. när saker och ting måste bli gjort. Man har inga detaljerade program för sin verksamhet utan tar helt enkelt tag i problem och utvecklingsfrågor när de dyker upp. Det finns med andra ord en ständig beredskap. Ibland går man samman med andra föreningar i bygden när t.ex. större aktiviteter skall genomföras eller för att t.ex. under-teckna skrivelser. Personrelationerna i bygder där "alla känner alla" är som ett nät av trådar som löper kors och tvärs, vilket underlättar samarbete. Alla grupper har sin unika historia kopplad till omständigheter både i den egna bygden men också generellt i samhället.

Några har börjat som väg- och väglyseföreningar eller bygdegårdsföreningar och sedan blivit samhällsföreningar. Andra har startats enkom för att föra bygdens talan gentemot kommunen. Det kan också vara ett akut problem i bygden som varit den utlösande faktorn. Oavsett när de startade, har de alla i dag den dubbla rollen av att både vara till för invånarnas trivsel och bygdens utveckling.

Det kan tyckas att de 13 lokala utvecklingsgrupperna i Falköpings kommun inte är så betydelsefulla om man betänker att det finns mer än 490 registrerade föreningar i kommunens register. Idrottsföreningarna dominerar, därefter följer politiska föreningar, religiösa föreningar och hembygdsföreningar. Lite mindre än hälften av alla föreningar ligger i Falköpings tätort, men det finns åtminstone en förening i varje socken utanför tätorten. Förutom lokala utvecklingsgrupper brukar också hembygdsföreningar och bygdegårdsföreningar spela en viktig roll i det lokala utvecklingsarbetet på landsbygden. Det förekommer att båda dessa förenings typer har förändrat sin verksamhet att även omfatta mer allmänna frågor om bygdens utveckling. I kommunen finns 33 hembygdsföreningar och 17 bygdegårdsföreningar. Många socknar har alltså både en lokal utvecklingsgrupp, hembygdsförening och bygdegårdsförening.

Trots det stora utbud av föreningar och många möjligheter att engagera sig har det funnits behov av särskilda föreningar för att jobba med bygdens utveckling.

För att belysa några lokala utvecklingsgrupper mer i detalj och ur olika aspekter har fyra grupper valts ut. Den första är "Broddetorps Intresseförening" i Broddetorps socken. Förutom föreningens historia skildras bygdens organisation genom alla dess föreningar. En intressant frågeställning är varför det fanns behov av ytterligare en förening i Broddetorp. Den andra är "Fivlereds Hembygdsförening" och "Fivlereds Bygdegårdsförening" i Fivlereds socken som har genomfört ett unikt vägprojekt. Den tredje är "Floby Samhällsförening" i Floby socken som startats för "bevakning av frågor av betydelse för Floby samhälle och dess utveckling". Slutligen den fjärde som är "Åsarps politiska samrådsgrupp" som skiljer sig från de övriga genom att den är en intresseförening för enbart politiker. Gruppen "driver frågor för gagn för samhället".

Utan att föregripa den avslutande diskussionen vill jag ändå redan här för läsaren understryka och upprepa att dessa grupper är spontant framväxta ur ett lokalt behov, och att var och en av grupperna på sitt sätt har utformat en organisation och en strategi utifrån egna förutsättningar. De 3.700 lokala utvecklingsgrupperna i

landet är inte exempel på lokala demokratiexperiment, de utgör lokalsamhällets nya demokratiska fundament. Den ideella föreningsformen som de flesta har erbjuder demokrati, deltagande, öppenhet och kontinuitet på lokal nivå. Val till styrelse och revision av verksamhet och ekonomi görs årligen.

Broddetorp

Broddetorp ligger i norra utkanten av kommunen. I samhället och på landsbygden bor knappt 800 personer, en minskning med nästan hälften sedan sekelskiftet. Befolkningen minskade och servicen försvann. När den sista affären blev nedläggningshotad bildades Broddetorps Intresseförening 1985. För att rädda affären tecknade Broddetorpsborna andelar för 450 000 kr och kompletterat med samhällsbidrag och lån kunde föreningen sedan bygga en helt ny affärslokal. Föreningen hyr nu ut lokalen till handlaren.

Syftet med föreningen var just att bygga affären, men även att arbeta med hela bygdens utveckling. Ett annat synligt resultat av gruppens arbete är att skola, dagis, lekis, fritids och bibliotek finns i ny lokal mitt i byn. Föreningen har varit aktiv länge och det har också hänt mycket i bygden. Vartannat år anordnar man Broddetorpsdagen och dessemellan arrangerar Sätuna Bygdegårdsförening Sätunadagen. Tillsammans med kommunen har badplatsen gjorts i ordning. Man samarbetar i olika projekt med läns museet i Skara. En särskild Bygdegårdsförening har startats för att få till stånd en ny samlingshall. Det finns en turistgrupp som arbetar med långsiktiga frågor. Broddetorp ligger inte långt från Hornborgasjön som besöks av ett stort antal turister varje år; en stor potential. Ett hantverkskooperativ "Hornborgasjöns Hantverkare" har startats och säljer hantverk till turisterna. Arbetsgrupper och studiecirkelar driver de olika frågorna och projekten framåt. För att informera om vad som händer ger intresseföreningen också ut ett Bygdeblad till alla hushåll.

Tack vare Broddetorpsbornas arbete finns alltså i dag både affär, skola, daghem och bibliotek och inte minst ett aktivt samhällsliv. I stenkyrkan från 1821 har man fortfarande gudstjänster. Församlingshemmet är fint och används bland annat för barn- och ungdomsverksamhet. Det gamla Ordenshuset som är ortens samlingslokal har kommunen tagit över. Hembygdsföreningen har ett gammalt soldattorp och skall eventuellt också överta det gamla missionshuset. Förutom intresseföreningen och den nybildade

Bygdegårdsföreningen finns dessutom Broddetorps Hembygdsförening, Broddetorps G o IF, Broddetorps Socialdemokrater, Broddetorps Centeravdelning, Broddetorpsortens LRF-avdelning, Broddetorps Vägförening, Broddetorps Filatelistförening och tre barn- och ungdomsföreningar. Allt detta gör Broddetorp till ett attraktivt område. Det är dessutom en vacker trakt med bra boendemiljö och möjlighet att pendla till arbete i Falköping, Skövde eller Skara. Befolkningen har mycket riktigt ökat något under senare år.

Föreningarna i Broddetorp ”strävar åt samma håll”. Visst skulle de andra föreningarna kunnat göra det som intresseföreningen gjort, men av olika anledningar blev det inte så. Vägföreningen jobbar med vägar, Hembygdsföreningen värnar det gamla, LRF-avdelningen fokuserar på jordbruket, idrottsföreningen på idrott och de politiska partierna skulle inte få med sig hela befolkningen. Intresseföreningen har 400 medlemmar och fungerar som en samlande punkt där alla kan mötas för att arbeta med bygdens utveckling. Föreningen är politiskt neutral, men man samarbetar även med de politiska föreningarna. Många Broddetorpsbor är med i flera föreningar och på så sätt sker påverkan och samarbete. Intresseföreningen har också utvecklat sin nisch bestående av verksamheter kring lokal utveckling där trivsel, service och sysselsättning är viktiga frågor. Det stora hotet – jordbrukspolitikens utformning – har intresseföreningen däremot inte engagerat sig i. På gång just nu är diskussioner kring ”På sikte mot framtiden”, studiematerialet till Falköpings kommuns arbete med Landsbygdsprogram 1999.

Broddetorps två lokala partiavdelningar har funnits i mer än 50 år. Den socialdemokratiska partiavdelningen har varit nedlagd under ett antal år men är åter aktiv. Centeravdelningen har ett 60-tal medlemmar och den socialdemokratiska föreningen ett 10-tal. Båda upplever en stark tillbakagång och problem med att få människor engagerade i politisk verksamhet. De lokala politikerna menar att de jobbar för bygdens utveckling genom att påverka uppåt i kommunen genom sina partikontakter. En politiker påpekar samtidigt att inget är gratis – man får jobba för det. För att få en bra lösning på skolfrågan engagerade sig både centern, socialdemokraterna och intresseföreningen.

Men det finns en annan problematik. Det är inte längre rumsrent att vara politiker och folk vågar inte alltid visa upp sina partisympatier. Den partipolitiska verksamheten var inte särskilt synlig i bygden, inte ens under valåret 1998. Valdeltagandet i kommunalvalet var trots det mer än tre procentenheter högre än för riket. En möjlig förklaring till det höga valdeltagandet, som framförts av en av

de politiker jag intervjuat, är att de politiska lokalavdelningarna spelar en positiv roll. Genom att de finns lokalt stimulerar de till politiska diskussioner i samhället. Det skulle vara bra för Broddetorp med flera aktiva politiska föreningar, menar politikern.

Vi pratar vidare om att Intresseföreningen kunde vara ett substitut för den nedlagda kommunen eller att föreningen kanske inte skulle ha funnits om kommunen varit kvar. Vi jämförde också arbetssätt och olika slags frågor. Intresseföreningens praktiska frågor om affär, skola och så vidare är den typen av frågor som det är lätt att samlas omkring. Nuförtiden är det projekt-orienterade arbetssättet mer intressant och genom att jobba i Intresseföreningen blir mer utträttat på kort tid. Att arbeta långsiktigt i politisk föreningsverksamhet är inte alls lika populärt. Få vill jobba i politiken.

Att få folk att gå på möten, speciellt årsmöten, verkar vara ett generellt problem. Det är pinsamt, sa en annan av de intervjuade broddetorpsborna, men det var bara 15-20 personer på mötet, nästan bara styrelsen. ”De andra kommer inte för de är rädda att bli invalda.” När det är roligare aktiviteter, som en buggkurs, är det betydligt fler som deltar. På Intresseföreningens heldagsseminarium om framtiden nyligen deltog ett 30-tal personer. Och den gruppen kommer att fortsätta arbeta.

Fivlered

Fivlered ligger i kommunens södra utkant och har omkring 100 invånare, en glest befolkad jordbruks- och skogsbygd. Före senaste kommunsammanslagningen tillhörde området Redvägs kommun i Älvsborgs län. Så det blev byte både av kommun, centralort och län. Fivlereds Hembygdsförening bildades 1984 och samarbetar intimt med Fivlereds Byggnadsförening som bildades 1958. Byggnadsföreningen kom till för att förvalta den gamla skolan från 1907 som också har renoverats i föreningens regi. Hembygdsföreningen har gjort en torpinventering. Tillsammans med kommunen har man iordningställt badplatsen. Dessutom ordnas vårfest, fest vid badet, tipspromenad och luciafest. Nu senast har ”Kyrkeslätten” i Fivlered rensats och en gammal stenmur från den allra första skolan i byn gjorts i ordning.

I praktiken är Hembygdsföreningen och Bygdegårdsföreningen ”ett”, årsmötena hålls samtidigt – det ena efter det andra. Det är praktiskt i en liten bygd där många är med i båda föreningarna. Hembygdsföreningen har ett 70-tal medlemmar. Fivlered har blivit

känd för sitt vägprojekt. Det var på ett sådant dubbelt årsmöte i bygden 1995 som det togs beslut om den dåliga vägen. Något borde göras. Föreningen tog kontakt med Vägverket för att diskutera de sex aktuella kilometrarna. Tre år tidigare hade man gjort en namninsamling, utan resultat. Denna gång lyckades man genom att organisera ett samarbete mellan markägare, kommunerna och Vägverket. För att göra upprustningen billigare och få den till stånd snabbt ställde markägarna upp med ideella arbetsinsatser. De skänkte även mark. Kommunerna ställde maskiner till förfogande. I dokumentationen av projektet poängteras den smidigt genomförda förprojekteringen som baserades på lokal kunskap – erfarenhetskunskap – och de låga ombyggnadskostnaderna stannade på 300 kr per meter. Projektet kunde genomföras tack vare att bygden ställde upp. Nästan exakt två år efter årsmötet var vägen klar. Intresse finns nu från andra håll att ta efter modellen i Fivlered. Hembygdsföreningen hade själv inspirerats av grupper i Vetlanda och Eksjö kommuner som genomfört liknande projekt. Föreningens engagemang kom i rätt tid. Folkrådet Hela Sverige ska leva hade nyligen inlett ett samarbete med Vägverket om ”Projekt Landsbygdsvägen”. Vägen mellan Fivlered och Kölingared kom att bli ett av pilotprojekten och finns nu dokumenterad på video för att arbetsmetoden skall kunna spridas.

Också här pågår lokala möten om Landsbygdsprogram 1999. I Fivlereds Bygdegård har ett 10-tal personer nu träffats två gånger. Diskussionerna om bygdens framtid rapporteras vara ganska upp-givna. Avfolkning, många pensionärer och ett jordbruk/skogsbruk som knappt försörjer lantbrukarna längre, men det finns en stark vilja att värna bygden. Strategin som diskuteras är att se till att det går att bo bra i bygden, att till exempel post, skolskjuts och telekommunikationer ska fungera. Själva jorden ser man som en potentiell resurs. Det kan bli en renässans för att bruka jorden och under tiden måste något göras för att landsbygden inte skall utarmas mer.

Floby

Floby är den tredje största tätorten i kommunen efter Falköping och Stenstorp. Tidigare var Floby kommuncentrum i Vilske kommun. Befolkningen var som störst runt 1975. Därefter har befolkningen minskat stadigt. Tätorten är mest känd som industriort med bland annat Volvo-fabriken med omkring 250 anställda. Det var här

i Vilske kommun och Floby som moståndet mot kommunsammanslagningen var störst. Floby Samhällsförening bildades 1985 som en religiös och partipolitisk neutral intresseförening för att ”driva frågor av betydelse för samhällets utveckling och förskönande och för invånarnas trivsel och välbefinnande”. Den mest pådrivande i bildandet var en aktiv Floby-politiker.

Samhällsföreningen startade under valåret 1985, mer än 10 år efter kommunsammanslagningen. Ändå fanns det ett samband. Som motiv för föreningen uppgavs att man skulle ”bevaka ortens och bygdens intressen, inte minst mot kommunen då orten blivit styvmoderligt behandlad efter den tvångsvisa kommunsammanslagningen”. Sedan slutet av 1960-talet hade demokratifrågorna stötts och blötts i ”sammanläggningsdelegerade” och därefter i Falköpings kommun utan resultat. En enig kommunstyrelse i Vilske kommun överklagade sammanläggningen i alla instanser men regeringen av-slog begäran om egen kommun. 1980-talets utredningsförslag om kommundelsnämnd i Floby genomfördes inte heller.

En inte alltför avlägsen tanke är att invånarna och politikerna i Floby tröttnade och tog saken i egna händer genom att bilda Floby Samhällsförening. Efter kommunsammanslagningen har tätorten genomgått en kraftig förändring. Befolkningen har minskat, byggandet har stannat av, lokaler står öde och lägenheter lediga. ”Det är dystert med alla tomma fönsterrutor” säger samhällsföreningens representant. Järnvägsstationen lades ner och perrongen revs upp. En järnhandel av två har gått i konkurs, Servus-butiken gick också i konkurs, bara ett konditori av tre finns kvar, frisören har upphört och en liten ICA-butik lades ner när de två ägarna blev gamla, men det finns en ICA kvar. Falköpings Tidnings lokalkontor har dragits in, närmsta kontor finns nu i Falköping, vilket medfört att tidningen inte alls rapporterar lokala nyheter lika bra som förr, vilket i sin tur har medfört färre prenumeranter. Polisen har flyttat till Falköping. Sparbanken slogs ihop med Föreningsbanken och flyttade tvärs över gatan. Bankomat saknades, men på Bilisten, f.d. Shell-macken, kan man nu ta ut eller sätta in max 8 000 kr/dygn på sitt bankkonto. Posten stängde och det blev post i butik. Ungdoms-verksamheten som funnits i det gamla Tingshuset fick flytta till de tomma postlokalerna. Tingshuset såldes och blev bostad. Tidigare fanns alltså både post, bank och polis i Kommunalhuset, nu är det ungdomsverksamhet, bibliotek och vävstuga, men före 1974 var det Kommunalhus ”på riktigt”. Och före sammanslagningen 1974 passade Vilske kommun på att med egna medel bygga sig en sport-hall.

Samhällsföreningen har i dag mer än 500 medlemmar, av vilka 50 är företag. Blandningen av vanligt folk, politiker och företagare är intressant. Hela tiden är man på gång med aktiviteter, skrivelser och många förslag till utveckling och förskönande. Under 1998 hade man bland annat tagit fram en broschyr till nyinflyttade, installerat en kraftigare pump i fontänen, köpt in och planterat blommor och lökar, arrangerat danskvällar, familjefest, sommarkväll på Alphems Arboretum, julmarknad, vinterparad, julfest, sagostunder och barn-gymnastik samt röjt och skyltat Flobyrundan. Föreningen hade genom skrivelser och uppvaktningar lagt sig i pressbevakning, bank-service, cash-card, sophantering, skolkökets bevarande och upp-rustning samt tågstopp.

Näringslivet är starkt representerat i föreningen och företagen menade att det var viktigt att tågen stannade i Floby igen. Några år av skrivelser och uppvaktningar med goda argument gav resultat. Nu skall stationen göras i ordning och perrongen byggas upp på nytt så att tågen kan stanna i Floby med början sommaren 2000.

Kommunen och Länsstyrelsen har ställt upp med pengar. Med bättre kommunikationer kan företagen i Floby få arbetskraft och besökare utifrån och invånarna i Floby kan pendla till studier och jobb. Möjligheterna ökar avsevärt för att attrahera folk till både boende och jobb i Floby. Erfarenheterna var goda från Stenstorp där stationen också varit nedlagd men fick nytt liv och 24 tågstopp om dagen. Bättre kommunikationer blev ett lyft för samhället. Floby Samhällsförening har tagit sig uppgiften att ”trycka på om saker som vi anser viktiga gentemot kommunala myndigheter och förvaltningar liksom mot regionstyrelse och regionförvaltning”. Den rollen har man nu haft i nästan 15 år.

Åsarp

Liksom i de andra bygderna finns i Åsarp en väv av nära kontakter mellan personer och föreningar. Det speciella med Åsarps politiska samrådsgrupp i jämförelse med de övriga lokala föreningarna är dess självpåtagna roll som bevakare och försvarare av samhället gentemot kommunen. Det uttrycks som att gruppen ”driver frågor till gagn för samhället”, att motivet till gruppen var ”efter storkommunens bildande fann vi att vi behövde hävda oss mot kommunen” eller att gruppen behövs för ”det lilla blir åsidosatt när centralorten skall ha det mesta, vi måste gå samman”.

Norra Åsarps socken ligger i södra utkanten av Falköpings kommun och har precis som Fivlered bytt både kommun och län. Kanske har denna erfarenhet underlättat samarbetet. En annan förklaring kan vara läget i den yttersta periferin av kommunen eller att man är så liten att man måste gå samman för att hävda sig. Socknen har haft nästan lika stor befolkning under hela 1900-talet, runt 850 invånare. Initiativtagaren, som även var en aktiv kommunpolitiker och tillika ägare av ortens stora företag, såg till samhällets bästa. Värnade om skola, ålderdomshem, distriktsköterska, bibliotek; att all service skulle finnas i samhället. Det var hans idé, att skapa samrådsgruppen som nu består av två representanter för vart och ett av de fem partier som finns på orten. (mp) och (v) är ej med då de inte har några politiker i området. En tjänsteman från Åsarp som jobbat kommunalt sedan 1955 samordnar verksamheten.

De stora frågor man med framgång drivit är att få tillstånd en utlovad förbättring av en väg (mot vägverket) och Alvers Hus, ett serviceboende med 16 lägenheter. Huset byggdes i privat regi och kommunen hyrde det i flera år innan de köpte det. I huset finns också bibliotek, fritidsgård, distriktsköterska, hårvård och fotvård. Både biblioteket och ungdomsgården kan man besöka när man vill, även när det inte finns personal där. Man har också ett postkontor som är bemannat en stund varje dag. När det är stängt kan man hämta paket i järnaffären. Tidigare ordnade samrådsgruppen Åsarpsdagen, men den har nu företagarföreningen tagit över. Gruppen fungerar som remissinstans åt kommunen och lämnar synpunkter på sådant som berör dem. När det är nödvändigt kallar man till offentliga möten eftersom man ”kan inte köra över folk”.

Aktuellt just nu är att komma med förslag till det framtida landsbygdsprogrammet. Samrådsgruppen kallade Åsarpsborna till möte genom att inbjuda föreningslivet eftersom ”man når alla via föreningarna”. I Åsarp finns många aktiva föreningar som väg- och väglyseföreningen, företagarföreningen, religiösa föreningar och idrottsföreningar. Ortens hembygdsförening har förverkligat en idé om en forntidsby vilket resulterat i 40 000 besökare per år. På första mötet om landsbygdsprogrammet kom ca 40 personer och på det andra mer än 20. Varje förening fick ta ansvar för olika frågor som skulle bearbetas. Idrottshall, IT-hemsida, företagande, öppna landskap, skolbarnens säkerhet och övernattningsmöjligheter vid Ekehagens forntidsby var några frågor som kom upp.

Frågor som samrådsgruppen tagit upp och drivit har man varit eniga om. Genom sina respektive partiorganisationer har var och en försökt påverka, ”de fick åka in och tala om vad vi ville i Åsarp”.

Och så blev det också. Man menar att metoden att samarbeta över partigränserna varit en styrka, att den lett till lyckade resultat. Det finns andra orter där man inte klarat av detta. För bygden har detta arbetssätt varit framgångsrikt. För de enskilda partierna däremot kan det vara ett problem. Ingen kan gå ut och profilera sig och ta åt sig äran över vad som åstadkommit. Att det är platsen och inte partiet som är det viktiga förstår man av beskrivningen ”man går till mötet som en Åsarpsbo, inte som en politisk förening”.

Tre diskussionspunkter

I efterhand kan man bara konstatera att just nedläggningen av tusentals små kommuner och stödet till lokal utveckling var en förutsättning för att något nytt skulle kunna växa fram.

Demokratiska underskottet

Under perioden 1952-1974 blev mer än 2.200 kommuner nedlagda. Inte bara de politiska beslutsfattarna försvann utan hela kommunen med kommunalhus och anställd personal. Antalet ordinarie förtroendeuppdrag i kommunerna var 1964 sammanlagt 114 000 och efter kommunsammanslagningen 1974 fanns 42 000 (SOU 1996:162). Alltså en reducering med 72 000 ordinarie uppdrag vid den senaste kommunreformen. Studien av Falköping visar att det var periferin, det vill säga landsbygden och de mindre tätorterna, som förlorade. Av Falköpings stads 36 ordinarie fullmäktigeplatser före 1974 års sammanslagning ”behöll” man 26 platser, 72 %. Den nya periferin hade 183 platser och ”behöll” 25 platser, 14 %. Sju kommunalhus stängdes och ett utökades. Den nya situationen innebar att även om periferins alla röstberättigade skulle rösta på samma parti var det inte säkert att de kunde få genomslag i det nya fullmäktige. Inte heller skulle det vara givet om alla fullmäktigepolitiker från periferin gick samman oberoende av politiskt parti. Eventuellt kan man tycka att det är en rättvis fördelning i relation till invånarantalet i respektive kategori, men faktum kvarstår att både nedlagda kommuncentra och landsbygd var befolkade, hade existensberättigande och därmed legitima behov som behövde tillfredsställas.

Det politiska systemet lade ner sig självt. På landsbygden och i mindre tätorter skapades ett demokratiskt underskott, ett tomrum, utan att det fylldes med något annat. Kommundelsreformen var avsedd att mildra de negativa effekterna av kommunsammanslag-

ningen. Den kom aldrig att spela någon betydelsefull roll då endast en fåtal kommuner utnyttjade möjligheten.

Tomrums-teorin

Tomrum är till för att fyllas. När tomrum uppstår i naturen etableras genast en ny kultur på den tomma ytan. I det nyrensade trädgårdslandet kommer ogräset och på en ny bryggstolpe i havet sätter sig alger, musslor och havstulpaner. Också det demokratiska tomrummet kommer att fyllas. Genom en successiv förändring av kommunens administrativa område till allt större enheter har ett demokratiskt underskott uppstått. Nu är frågan vad som återetablerats i detta demokratiska tomrum. Vilka territoriella konsekvenser det nya kan få överlämnas åt läsaren att spekulera över.

Framväxten

Den legala lokala representativa demokratin lämnade fältet 1974. Kvar fanns partipolitiska lokalavdelningar och ett stort antal avsatta partipolitiker. Hur skulle man anpassa sig till den nya situationen? I Falköpings nya kommunfullmäktige fortsatte diskussionen om kommunens organisation. Man motionerade och utredde och hoppades att snart skulle kommundelsnämnder införas. Man kom aldrig överens och efter 10 år hade folk tröttnat. Under rubriken "Kommundelsnämnder – reform som kom av sig" beskrivs förhållandet i boken om Falköpings kommunala historia.

Inga legala ansträngningar hade lyckats. Anpassningen kom i form av lokalt engagemang i redan befintliga eller nya grupper. Det fanns ett behov av att någon instans bevakade och utvecklade bygden och orten; såg till att allt var bra. Tänkte på stängsel efter järnvägsspåret, blomsterlökar i kommunala rabatten, byns julgran, att vägkorsningen blev trafiksäker, att tomtmark iordningställdes för bostadsbyggande, att serviceboendet blev byggt, att affärslokalen blev moderniserad, att kommunikationerna förbättrades; listan kan göras lång.

Samhället hade inte bistått med någon ny struktur för detta engagemang. Däremot hade samhället stimulerat lokala utvecklingsprocesser, utifrån sysselsättningsmotiv, genom en allmänt höjd acceptans och intresse för frågorna samt ett visst ekonomiskt stöd. Goda exempel på landsbygdsutveckling började spridas. Till en början handlade det om "lokala utvecklingsprojekt" men vid mitten

av 1980-talet började "lokala utvecklingsgrupper" etableras som begrepp. De spontant bildade grupper som uppstod var öppna för alla som ville engagera sig. Direktdemokrati tillämpades. När behovet att organisera sig i en stabilare form uppstod hämtade man förebilder från folkrörelserna och föreningslivet i övrigt. En del befintliga föreningar som Hembygdsföreningar, Folket Husföreningar och Bygdegårdsföreningar kom också att utgöra en del av rörelsen. Där fanns redan en färdig struktur och man utvidgade bara sitt intresseområde.

Redan vid kommunreformen 1974 kunde man se hur antalet lokala utvecklingsgrupper, då mest i form av byalag, ökade. Mer än 80 % av grupperna har tillkommit sedan 1970-talet. Trots att det funnits både lokala partiorganisationer och en mängd andra föreningar i bygderna bildade man oftast nya organisationer för bygdens utveckling. Denna anpassningsfas håller nu på att gå över i en uppbyggnadsfas. Hittills har rörelsen bestått av ett nationellt kontor i Stockholm och ett nätverk av lokala utvecklingsgrupper runt om i landet. I nätverket kring Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva finns i dag mer än 3.700 lokala utvecklingsgrupper och 70 000 aktiva medborgare. Folkrörelserådets uppgift är att stimulera och stödja lokal utveckling och lokal demokrati. Nu konsoliderar man sig och bygger en traditionell organisation, dels för att rörelsen vuxit men också för att kunna möta samhällets organisation på läns- och kommunnivå. Länsbygderåd finns nu i alla län och kommunvisa bygderåd finns i ett 100-tal kommuner.

De som nu har makt över bygden har ingen identitet i bygden. De som har identitet i bygden har ingen makt där. Bygderörelsen är en rörelse som återskapar sambandet identitet och makt samtidigt som värdebaser förändras från partipolitisk ideologi till platsideologi.

Makt och identitet

Makt och identitet har genom kommunreformerna alltmer fjärmats från varandra. Invånarna i en bygd har ingen makt över bygden. Den legala kommunala makten utövas vart fjärde år i val till kommunfullmäktige. Kartbilderna över den politiska maktens geografiska spridning i Falköping visar att många områden inte har någon "röst" i fullmäktigeförsamlingen. Det betyder omvänt att de som har den politiska makten inte har förankring i bygden. Den lägsta legala

nivån är kommunen och där är förvisso makt och identitet i korrelation. Det är på bygdenivå det inte stämmer, i de områden där bygderörelsen växt fram. För att komma vidare måste man ta upp en diskussion om vilka politikområden och vilken förvaltning som bygdenivån kan ansvara för. Alla kommunala frågor kan inte rakt av lyftas till bygdenivå.

Historiskt har makt och identitet följts åt i den gamla byn, de medeltida socknarna och kommunerna fram till 1952. Det har alltså funnits system som fungerat. Före kommunreformen 1952 hade t.ex. en fjärdedel av kommunerna ännu direktdemokrati, de hade alltså inte valt en representerande fullmäktigeförsamling. Först på 1920-talet blev det obligatoriskt för kommuner med mer än 1.500 invånare. Vad gäller framtiden och hur demokrati på bygdenivå skall utformas är det inspirerande att göra dessa historiska tillbakablickar. En av landsbygdsriksdagarna fattade beslut om att kräva en fjärde besluts- och planeringsnivå, en subkommunal nivå. Folkrörelserådet hävdar nu också att medborgarna lokalt skall ha förslagsrätt. Med det menas att om den lokala utvecklingsgruppen föreslår och vill ta ett demokratiskt ansvar så skall kommunen ställa upp. Man säger inte hur, utan överlåter till parterna att finna en lämplig form. På flera håll i landet pågår sådana demokratiexperiment som bygger på förskjutningen från partipolitisk ideologi till platsideologi som värdebas i det nya lokala arbetet.

Från partipolitisk ideologi till platsideologi

Dessa resonemang om makt och identitet samt parti och plats är en forskares tolkning av ett skeende. De enskilda lokala utvecklingsgrupperna har i de flesta fall inte tänkt i dessa banor. Man gör det som behöver göras och tänker inte på att det samtidigt är en pusselbit i utvecklandet av en ny form av demokrati. I Broddetorp startades intresseföreningen för att rädda butiken, men jobbar nu också med många andra frågor för bygdens utveckling. Det var inget medvetet mål att utveckla den lokala demokratin, det bara blev så. I Floby däremot var det ett motiv för initiativtagarna. Under tio års tid hade Falköpings kommun inte lyckats besluta om att inrätta kommundelsnämnd i f.d. Vilske kommun. En samhällsförening var ett sätt att bevaka bygdens intressen i storkommunen och att kunna jobba med bygdens utveckling. Det är tydligt i båda fallen att det är plats och inte parti som fokuseras. Däremot är det intressant att notera det faktum att valdeltagandet i kommunalvalet 1998 i

Falköpings kommun är tre procentenheter högre på landsbygden än i staden. Medborgarna i dessa områden är mer röstbenägna än i andra områden. Kan det vara så att ett aktivt lokalt utvecklingsarbete också stimulerar det politiska engagemanget?

I Broddetorp deltar politiskt aktiva också i intresseföreningen, men i egenskap av boende i Broddetorp. Givetvis utnyttjar de sina politiska kanaler för att trycka på uppåt när det behövs. Likaså i Floby. Man arbetar tillsammans för bygdens bästa. Åsarps politiska samrådsgrupp visar också mycket tydligt att det är plats och inte parti som gäller. De fem politiska lokalavdelningarna samarbetar för Åsarps bästa. De är i första hand Åsarpsbor när de möts i gruppen. Sedan går de var och en till sitt parti i kommunen och talar om hur det ska vara i Åsarp. Det finns många olika sätt att bedriva lokal utveckling på, men gemensamt är att tankegångar och handlingar värderas utifrån en platsideologi, vad som är bra för bygden. Partipolitik har valts bort när man på nytt organiserat sig lokalt. Partipolitiska kontakter använder man sig av när det gäller att påverka kommunala beslut i rätt riktning för bygden. Många lokala utvecklingsgrupper gör översikts-, framtids- eller bygdeplaner och även där finns platsideologin i botten. För vidare forskning skulle detta vara ett intressant område. Hur ser platsideologin ut? Finns det gemensamma drag i dessa planer som kan sägas utgöra en övergripande platsideologi? Och hur förhåller de sig till olika partipolitiska ideologier?

Att värdebasen förändras till platsideologi är något som ligger i tiden. Vi kan se det även inom andra områden där partibaserad demokrati tonas ner till fördel för beslut i partnerskap. Detta beslutsmonter används inom EU:s strukturfondsarbete där partnerskap bildas för att hantera utvecklingsprogram och beslut om medelstildelning. Partnerskapsmodellen tillämpas numer också för regionala utvecklingsplaner i samtliga län och regioner i arbetet med de så kallade tillväxtavtalen. Man värnar om det speciella geografiska målområdets eller regionens utveckling. Partnerskapen bygger mer på platsideologi än på partipolitisk ideologi. En lokal utvecklingsgrupp skulle kunna liknas vid ett lokalt partnerskap för bygdens bästa. Man har funnit ett sätt att återta initiativet, att återskapa relationen makt och identitet på lokal nivå, ett lokalt territorium.

Bygderörelsens roll och betydelse i samhället måste jämföras med existerande alternativ, inte med ouppnåeliga idealmodeller

I diskussioner om bygderörelsens roll och betydelse i samhället kan man ibland höra ifrågasättande. Utifrån mina kunskaper och erfarenheter skall jag göra ett inlägg i demokratidebatten i dessa frågor, delvis i polemik med den mycket läsvärda och intressanta Demokratiutredningens skrift nr 9 "Lokala demokrati experiment – exempel och analyser". Först några allmänna synpunkter och sist ett tillägg till Montins tre utvecklingslinjer för relationen mellan medborgarorganisationer och kommuner.

Anyå vill jag poängtera att Bygderörelsen inte skall ses som ett av flera demokratiexperiment. Experiment är just experiment, alltså försök. Under en tidsbegränsad period bedriver man verksamhet under vissa givna betingelser. I bästa fall utvärderas sedan försöken och resultaten läggs till grund för beslut om eventuella åtgärder. Bygderörelsen är en idébunden spontan rörelse som har sitt ursprung i konkreta behov. På samma sätt som Konsum en gång var en idéburen rörelse. Behovet då var en anständig handel, nu gäller det bygdens bästa. Ingen överordnad instans har gett de lokala utvecklingsgrupperna tillstånd till deras existens och inte heller satt upp ramar för verksamheten. Bygderörelsen är en demokratiform, de lokala utvecklingsgrupperna gör demokrati inte experiment.

Lokala demokratiexperiment har uppmärksammats mycket under den senaste tidens demokratidebatt. Vanligt är att man med rätta kritiskt granskar dessa nya lokala demokratiexperiment ur olika synvinklar. Vad som däremot sällan framkommer är alternativen. Jag efterlyser en jämförelse framför allt med alternativet, det alternativ som står till buds om medborgarna inte gjort något. Först då kan man med säkerhet uttala sig om det nya. Om det är bättre eller sämre än det existerande alternativet. Montin skriver till exempel att "Makt, ansvar och representativitet är viktiga aspekter att ta fasta på. Samtidigt bör betonas att flertalet medborgare inte är aktiva i dessa demokratiexperiment." Här relaterar han indirekt till en idealbild där alla medborgare är aktiva. Är det rimligt? Är det inte mer intressant att relatera till hur många som är aktiva i den legala form som finns. Också Bygderörelsens roll och betydelse måste mätas i förhållande till det den ersätter och inte till en avlägsen idealbild!

Varför är det kontroversiellt med demokrati i ideell föreningsform i stället för partibaserad demokrati på lokal nivå? Detta är också en i sammanhanget intressant frågeställning. Om man utgår från den enskilde medborgaren kan man punkt för punkt gå igenom

områden som makt, ansvar, representativitet, delaktighet, insyn, öppenhet osv. utifrån de olika demokratiformerna och väga fördelar och nackdelar. Som forskare måste man kunna ställa sig vid sidan om och fråga; Har partipolitiken spelat ut sin roll på det lokala planet?

Att de lokala utvecklingsgrupperna är många och att de utgör en hel del är obestridligt. Deras roll i den lokala politiken är problematisk såtillvida att de både kan uppfattas som "kravmaskiner" och som "medarbetare". De ställer krav som kostar kommunen pengar, pengar som kommunen annars inte skulle ha lagt ut. Då blir de en akut belastning. Det andra sättet att uppfatta rollen är som medarbetare och medfinansier. Fivleredsborna som ideellt ställde upp i vägprojektet bidrog till att vägen iordningställdes både snabbare, enklare och billigare än annars. De var en tillgång. Hur man uppfattar gruppernas roll och betydelse skiljer sig åt. Det beror på vem "man" är och vilken inställning "man" har till icke partipolitiska rörelser och deras existensberättigande när det gäller engagemang i samhällsfrågor. Många ser Bygderörelsen som positivt komplement medan andra ser konkurrens om makt.

De olika synsätten känns delvis igen i Montins tre utvecklingslinjer i relationen mellan medborgarorganisationer och kommunen, nämligen *vitalisering* där båda parter har nytta av varandra, *autonomisering* där byn bara bryr sig om sig själv och *kolonisering* där medborgarinitiativet tas över av kommunen. Jag vill lägga till en fjärde naturlig utvecklingslinje vad gäller bygdens organisering, *lokalperspektivet*, där gruppen i stället koloniserar kommunen. Synsättet utgår från principen att delarna utgör helheten, inte att helheten bryts ner i delar. Vi kan utgå från Floby Samhällsförening vars verksamheter genom åren visar på ett stort engagemang och kunnande kring lokala utvecklingsfrågor. Samhällsföreningen arbetar i ett brett lokalt partnerskap bestående av invånare, politiker och företagare. De skulle själva kunna överta beslutande- och genomföranderätt i en rad frågor. I andra skulle de ha förslagsrätt, medan de kommunövergripande frågorna kunde ligga kvar hos kommunen med det lokala organet som remissinstans. I ett sådant perspektiv får kommunen en annan roll. Politiker och tjänstemän ställer inte längre förslagen utan får rollen av specialister i de lokala gruppernas tjänst. Det arbete med Landsbygdsprogram 1999 som Falköpings kommun nu genomför förväntas resultera i många lokala handlingsplaner, helt enkelt väldigt konkreta åtgärdsplaner. Nästa steg skulle kunna vara *lokalperspektivet*.

Noter

¹ Begreppet lokal nivå används här för att beskriva nivån under den kommunala nivån.

² Vad man gör och hur, är frågor som besvarats av närmare 1.700 lokala utvecklingsgrupper. Resultatet finns presenterat i rapporten ”Bygderörelsen i Sverige”, Ulla Herlitz, Working Paper 11, Institutet för Regionalforskning (SIR), Östersund 1998.

³ Kommunstudien har utförts speciellt för denna antologi och har inte publicerats tidigare.

⁴ Mer information om Bygderörelsen finns på Internet under adressen www.bygde.net.

⁵ Avsnittet bygger på analys av befolknings- och valstatistik, administrativa indelningar samt 16 telefonintervjuer med företrädare för lokala utvecklingsgrupper, föreningar och politiska partier i Falköpings kommun.

⁶ Nio grupper finns i nätverket kring Folkrörelserådet Hela Sverige ska leva.

Referenser

- Bunte, Rune m.fl. (1982) *Vindelns – En norrländsk kommuns ekonomiska utveckling 1800-1980*. Lund: Vindelns kommun
- Danbratt, Folke m.fl. (1966) *Styrsö socken. Ur dess historia från forntid till nutid*. Göteborg: Styrsö Kommun
- Demokratiutvecklingskommittén (1996) *På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur*. Stockholm: Inrikesdepartementet SOU 1996:162
- Erixon, Sigurd (1978) *Byalag och byaliv*. Kristianstad: Nordiska Museet
- Falköpings kommun (1998) *Föreningsregister 1998-12-15*. Falköping: Falköpings kommun
- Falköpings kommun (1998) *Sikte mot framtiden. Inspirations- och studiematerial för Falköpings kommuns Landsbygdsprogram 1999*. Falköping: Falköpings kommun
- Gidlund, Janerik (1983) *Kommunal självstyrelse i förvandling. Sammanfattning av forskningsresultat om kommunindelningsreformen*. Helsingborg: Publica
- Hagerman, Maja ((1996) *Spåren av kungens män. Om när Sverige blev ett kristet rike i skiftet mellan vikingatid och medeltid*. Italien: Rabén Prisma
- Harrison, Dick (1998) *Skapelsens geografi. Föreställningar om rymd och rum i medeltidens Europa*. Stockholm: Ordfront Förlag
- Hellström, Sven (1987) "Folkrörelser och politik". I Linköpingsbygden, Örebro: Linköpings kommun
- Herlitz, Ulla (1998) *Bygderörelsen i Sverige*. Östersund: Institutet för regionalforskning, Working Paper no 11
- Ivarsson, Tore (1992) *Kommunernas släkträd. Sveriges kommuner 1986-1992*. Falköping: Kommentus Förlag AB
- Lindström, Fritz m.fl. (1953) *Från sockenstämma till storkommun*. Stockholm: Litteras Förlag AB
- Ljungkvist, Birgitta (1987) "Den politiska apparaten". I Linköpingsbygden, Örebro: Linköpings kommun
- Länsstyrelsen i Skaraborgs län (1988) *Sevärdheter Skaraborg*. Skövde: Karlstedts

- Montin, Stig (1998) *Lokala demokratiexperiment – exempel och analyser*. Stockholm: Demokratiutredningen SOU 1998:155
- Nordmark, Ulla (red) (1990) *Falköping genom tiderna 1965-1990*. Falköping: Falköpings kommun
- Olsson, Jan (1997) *Byapolitiken*. Örebro: Novemus
- Riksantikvarieämbetet Byggnadsregistret (löpande) *Kyrkor i Falköpings kommun*. Internet: www.raa.se
- Swahn Jan-Öjvind (1994) *Maypoles, Crayfish and Lucia. Swedish Holidays and Traditions*. Värnamo: Svenska Institutet
- Thorner, Mats (1997) 792/870 – *Dokumentation av en vägombyggnad i samarbete mellan boende, kommuner och Vägverket*. Falköping: Vägverket

Befolkningsstatistik:

Falköpings kommun
SCB-publikationer
Svensk statistisk årsbok 1913

Valstatistik:

Falköpings kommun
SCB/preliminära siffror 1998

Nya sociala rörelser och politikens globalisering

Demokrati utanför parlamentet?

Håkan Thörn

Prolog

1950-tal: Den brittiska fredsrörelsen initierar 1952 "Operation Gandhi", där man samlar in 136 000 underskrifter för en fredsklaration och genomför "sittaktioner" utanför det brittiska försvarsministeriet.

1960-tal: I England når anti-atomvapenrörelsen i början av 1960-talet en höjdpunkt, då en serie civila olydnadsaktioner genomförs utanför regeringsbyggnader i London. Till de som deltog i dessa aktioner hörde den då 89-årige filosofen Bertrand Russell. Debatten kring rättegången mot Russell, som kablades ut i medier i hela världen, kom inte bara att handla om kärnvapen, utan också om yttrandefriheten och dess gränser i de parlamentariska demokratierna. I Sverige stoppar demonstranter 1967 en tennismatch mellan Sverige och Rhodesia i en protest mot apartheid. I slutet av decenniet kulminerar student- och Vietnamrörelsen 1968, dels i Paris, då de demonstrerande studenterna understöds av 10 miljoner strejkande arbetare, dels i Chicago i USA, där det inför TV-kamerorna sker våldsamma sammandrabbningar mellan polis och demonstranter utanför demokraternas partikonvent.

1970-tal: Vid Mardöla, norra Europas högsta vattenfall, genomförs en civil olydnadsaktion mot ett planerat dammbygge. Demonstranterna är studenter, fiskare, bönder och urbana intellektuella – till dem som fördes bort av den ca 600 man starka polisstyrkan hörde den kände filosofen Arne Naess. I Sverige klättrar demonstranter upp i Kungsträdgårdens almar för att hindra att de röjs undan i sam-

band med ett planerat tunnelbanebygge. I städer runt om i Europa genomförs husockupationer i utrymda och rivningshotade gamla arbetarstadsdelar, som blir centra för en ny alternativkultur.

1980-tal: I protest mot beslutet att utplacera kryssningsrobotar på militärbasen i Greenham, England, kedjar några kvinnor fast sig vid grinden till basen. Snart har 30 000 kvinnor infunnit sig och aktionen förvandlas till ett permanent feministiskt fredsläger ("Greenham Common"). Greenpeace gör en serie mediariktade civila olydnadsaktioner mot bl.a. säljakt och miljöfarliga industriutsläpp och rekryterar miljontals medlemmar över hela världen. I Sverige genomförs den största civila olydnadsaktionen under efterkrigstiden, då de s.k. "trädkramarna" i en serie aktioner försöker stoppa ett motorvägsbygge i Bohuslän. Ett hundratal poliser möter demonstranterna och ca 400 personer åtalas. I Bohuslän blockerar också lokalbefolkningen försök att undersöka möjligheterna för förvaring av kärnavfall. En ny våg av husockupationer drar igenom Europas storstäder i protest mot rivningarna av de gamla arbetarstadsdelarna.

1990-tal: Under ett och samma år, 1995, genomförs globala protester av miljö- och fredsorganisationer, regeringar, demonstranter (vid ett tillfälle inkluderande en svensk minister) och konsumenter mot Shells dumpning av en oljeplattform i Atlanten och Frankrikes kärnvapenprov i Stilla Havet. I Sverige gör pensionärer direkta aktioner mot nedskärningar. Djurrättsaktivister genomför blockader mot djurtransporter inom EU. Militanta veganer gör nattliga sabotageaktioner mot minkfarmar, korvkiosker och kötttransporter, feminister attackerar porrbutiker och våldsamma sammanstötningar äger rum mellan anti-rasister och ny-nazister.

På ett ofta spektakulärt och utomparlamentariskt sätt har en rad nya rörelser manifesterat sig i offentligheten under efterkrigstiden: det gäller bl.a. den nya freds- och kvinnorörelsen, solidaritetsrörelsen och miljörörelsen, men också en rad "lokalautonoma" rörelser (t.ex. aktionsgrupper i städer och på landsbygd). Dessa rörelser har dels bidragit till att föra upp *nya politiska teman* på den politiska dagordningen, dels på olika sätt utmanat etablerade *former för politisk handling och organisation*. De har ibland också givits beteckningen "nya demokratiska rörelser", eftersom deras aktiviteter har inbegripit strategier för att vidga den samhälleliga demokratin.¹

Framväxten av nya sociala rörelser och nya politiska former ställer därmed frågor om innebörden av begrepp som ”politik” och ”demokrati” i vår samtid – om de gränsdragningar, institutioner och organisationer och andra typer av sociala praktiker som dessa begrepp är knutna till. Många nya politiska aktiviteter kan i någon mening definieras som ”utom-parlamentariska”. Men är de också anti-parlamentariska?

Framväxten av dessa nya politiska fenomen har inom sociologin diskuterats i relation till mer genomgripande samhällsförändringar som ägt rum under de senaste decennierna – det gäller framväxten av ett ”post-industriellt”, ”post-modernt” eller ”informations-samhälle” – begrepp som inte bara betecknar ekonomiska, politiska och kulturella förändringar, utan också förändringar i relationerna *mellan* ekonomiska, politiska och kulturella institutioner. Den mest genomgripande dimensionen av dessa förändringsprocesser kan också sammanfattas med ett begrepp som under de senaste åren har börjat användas allt oftare i såväl medierna som inom samhällsvetenskapen: *globalisering*.

I denna artikel kommer jag att diskutera möjliga innebörder av ”politik” och ”demokrati” i vår samtid med utgångspunkt i framväxten av nya sociala rörelser och politiska handlingsformer under de senaste decennierna.² Vilken syn på politik och demokrati inbegrips i de nya politiska handlings- och organisationsformerna? – och hur förhåller de sig till den etablerade politikens och demokratins former? Dessa teman kommer att relateras till en diskussion om de politiska konsekvenserna av samtida samhälleliga förändringsprocesser som på ett direkt eller indirekt sätt kan knytas till globaliseringsprocessen.

Som en utgångspunkt för detta resonemang skall jag i artikelns första del diskutera några aspekter av globaliseringsprocessens innebörder och relatera detta till ett begrepp som har haft en central ställning i moderna debatter om demokratins och politikens former: ”det civila samhället”. I de följande tre delarna undersöks framväxten av ett antal nya politiska handlingsformer under efterkrigstiden och i ett avslutande avsnitt diskuteras dessa i korthet i relation till några aspekter av millennieskiftets politiska situation i Sverige.

Finns det ett civilt samhälle i globaliseringens tidsålder?

Om man slår upp ordet "samhälle" i den nya svenska Nationalencyklopedin kan man läsa att detta är en "benämning på en grupp individer", vilka har "en gemensam kultur och tradition". Ett samhälle är också enligt uppslagsboken "territoriellt avgränsat". Ett sådant sätt att förstå vad ett samhälle är har länge haft ett betydande inflytande på vårt sätt att uppfatta världen. Samhällsbegreppet har också en stark koppling till nationalstaten. Inte minst inom samhällsvetenskap och politik tänks samhälle, stat, kultur och nation ofta som en relativt homogen och oupplöslig enhet. Precis som nationalstaten ofta har varit en given förutsättning för politisk tanke och handling, har den utgjort en "naturlig" avgränsning för forskningen om "samhället" och dess historia. Den tyske sociologen Ulrich Beck menar i boken *Vad innebär globaliseringen: Missuppfattningar och möjliga politiska svar*, att detta synsätt utgör en "containerteori om samhället" som snarast måste överges.³ Vi har med globaliseringen trätt in i en andra modernitet och för att kunna möta de utmaningar och problem som den ställer oss inför måste vi på ett grundläggande sätt tänka om våra föreställningar om samhälle och politik.

I de perspektiv som dominerar dagens debatter likställs globalisering ofta med en tilltagande transnationalisering av ekonomin. När politik diskuteras i anslutning till detta perspektiv talas det uteslutande om en försvagad ställning för nationalstaten och dess politiska institutioner som en följd av ekonomins globalisering. Olika debattörer har till och med hävdats att vi står inför "politikens död" – eller åtminstone inför en fundamental kris för politiskt handlande. I linje med detta föreslås – från skilda ideologiska utgångspunkter – strategier för att återupprätta eller stärka nationalstaten som ett politiskt rum. Inte sällan förbises då att många av de sena 1900-talets mest angelägna problem och sociala konflikter oåterkalleligt befinner sig bortom den nationalstatliga politikens räckvidd – de kan inte förstås på något annat sätt än som globala. När globalisering likställs med "försvagning av politiken" förbises också att globaliseringsprocessen inte enbart har inneburit en försvagning av den nationalstatliga politiken, utan att den också inbegriper framväxten av nya former för politisk handling, som sträcker sig över de nationalstatliga gränserna. Framväxten av transnationella politiska nätverk av icke-statliga organisationer (NGO:s) världen över under de senaste decennierna kan förstås i termer av en

politisk globalisering. Begreppet civilt samhälle har också aktualiserats i relation till dessa politiska fenomen: de hävdas då lägga grunden för ett framväxande *globalt civilt samhälle*.⁴

Detta perspektiv skiljer sig i en viktig aspekt från de sinsemellan olika moderna politiska teorierna om det civila samhället.⁵ Alltsedan den franska revolutionen, fram till 1980- och 90-talets ”återupptäckter” av ”det civila samhället i Sverige (och i andra delar av världen), har detta begrepp *förutsatt nationalstaten som politiskt rum*. När ”det civila samhället” kopplas till politikens globalisering handlar det alltså om begreppsliggörandet av ett *globalt politiskt rum*. Ulrich Beck har med sin bok lämnat ett viktigt bidrag till en sådan begreppsbyggnad och jag skall därför redogöra för några av dess huvudargument.

Exkurs: Ulrich Beck och globaliseringens ”andra modernitet”

Liksom många andra författare i den växande floran av litteratur om globaliseringen tar Beck avstamp i en diskussion om de politiska konsekvenserna av det transnationella kapitalets rörelser. Han pekar ut en ny ekonomisk elit, ”de virtuella skattebetalarna”. De nyttjar gärna vad de europeiska välfärdsstaternas institutioner har att erbjuda – de njuter av teater och vårdad natur och skickar sina barn till offentligt finansierade elituniversitet. Samtidigt utövar de en företagspolicy som, genom att undandra välfärdsstaterna skattemedel, undergräver välfärdens och demokratins livsformer.

Beck är emellertid kritisk till tesen om att möjligheterna för kraftfull politisk handling därmed har underminerats på ett grundläggande sätt.

Beck är också djupt oense med alla dem som betraktar globaliseringen ensidigt som ”fälla” eller rent av avfärdar den som en myt. Många myter omger förvisso globaliseringsbegreppet, men den mest problematiska av dem är föreställningen om att själva globaliseringen skulle vara en myt. Detta är ett tankefel som har sin grund i att globaliseringens kritiker – liksom dess högröstade profeter – betraktar globaliseringen uteslutande i ekonomiska termer. I kontrast till detta hävdar Beck att globaliseringen har en *mångdimensionell* karaktär. Han ger en rad exempel på kulturens, informationens och ekologins globalisering och menar att den på dessa områden rent av är mer långtgående än vad som är fallet med ekonomin.

Beck menar att *globaliteten* – och med detta avser han det faktum att vi i dag lever i ett världssamhälle – är ”en ofrånkomlig betingelse för mänskligt handlande mot detta århundrades slut”.⁶ Han understryker också gång på gång att även om detta världssamhälle i dag i första hand styrs av det transnationella kapitalets rörelser, som ständigt lämnar nya sociala misärer i sina spår, behöver detta ändå inte leda till pessimism för dem som fortfarande vill verka för social rättvisa och förjupad demokrati. I globaliseringens mångdimensionella och mångtydiga karaktär ligger också det löftesrika, det vill säga öppningarna för att på radikalt nya sätt agera på samtidens problem och konflikter. Det är nu möjligt att på nytt ”uppfinna det politiska”.⁷

Den kanske mest centrala figuren i Becks försök att tänka den nya världen är distinktionen mellan ett exklusivt och ett inklusivt gränsbegrepp. Det förra hör till den första moderniteten och dess nationalstatliga värld med sina fasta och entydiga gränser – här styrs tanke och handling av ett antingen/eller. Den första modernitetens samhällsteorier inbegrep en rad gränsdragningar som i någon mening återspeglade samhälleliga organisationsprinciper. Det gällde inte bara det nationalstatliga rummets yttre gräns gentemot andra stater, utan också inre gränserna mellan stat/samhälle/ekonomi. Urskiljandet av sådana sfärer kunde i sin tur inbegripa gränsdragningar mellan det offentliga och det privata, mellan institutioner, organisationer och familj. De senaste decenniernas sociologi har pekat på samhällsförändringar som inneburit en upplösning av sådana gränser.

I kontrast till den första modernitetens exklusiva gränsbegrepp sätter Beck alltså ett inklusivt gränsbegrepp, som inbegrips i globaliseringen och den andra moderniteten. Detta innebär – i kontrast till antingen/eller – ett både/och: här är gränser rörliga mönster som överlappar varandra, här är gränsöverskridandet och mellanrummet regel snarare än undantag. När Beck försöker tänka politiken på ett nytt sätt, i linje med det inklusiva gränsbegreppet, myntar han begreppet ”transnationalstat”. Om nationalstaten är döende behöver detta inte med nödvändighet betyda slutet för staten. Han tänker sig dock inte en övergripande världsstat á la FN. Det handlar snarare om transformerade stater, som likt de multinationella företagen inte känner några nationella gränser för sina handlingar, utan snarare opererar i skärningspunkten mellan det globala och lokala. I denna ”glokala” politik är emellertid stater bara en av många aktörer – Beck tänker sig tillfälliga allianser mellan stater, icke-statliga organisationer och rörelser. Han ger också exempel på två sådana

”oheliga allianser”: aktionen mot Shells försök att dumpa en oljeplattform i Atlanten 1995 och protesterna mot Frankrikes kärnvapensprängningar i Stilla havet samma år.

Världssamhällets nya politiska former får alltså hos Beck gestaltas av två aktioner knutna till politiska teman som under efterkrigstiden burits fram av nya sociala rörelser. Miljö- och fredsrörelser utgjorde också drivande krafter i dessa aktioner.

Ett globalt civilt samhälle?

Begreppet ”civilt samhälle” har alltså sedan 200 år tillbaka varit intimt förknippat med nationalstatens historiskt specifika förhållanden. Är det då verkligen fruktbart att använda för analyser av en *global* politisk situation? Med tanke på att själva samhällsbegreppet refererar till en relativt sammanhållen och homogen social storhet, är det verkligen möjligt att tala om ett världssamhälle (som Beck gör) eller om ett ”globalt civilt samhälle”? Måste inte ett globalt rum begreppsloggöras på ett sätt som bättre förmår fånga dess sociala komplexitet, kulturella heterogenitet och mångtydighet?

Mot denna bakgrund kanske de senaste decenniernas försök att återuppväcka olika teorier om det civila samhället i själva verket måste ses som svar på långtgående sociala förändringar, vilka *spränger* de begreppsramar som konstruerades för det moderna genombrottets västerländska samhällen. De genomgripande strukturella förändringar som under de senaste decennierna ägt rum i samhällen världen över (och som är förknippade med begrepp som ”informationsamhälle” och ”globalisering”), innebär en ökande grad av rörlighet, ständiga gränsöverskridanden och en mångtydighet hos sociala relationer och fenomen. Dessa tendenser kan också sammanfattas i termer av en *tilltagande samhällelig komplexitet*.

De senaste decenniernas framväxt av nya sociala rörelser är exempel på detta. De verkar delvis inom ramarna för nationalstaten, samtidigt som de på olika sätt överskrider dess gränser och bär fram politiska teman som ifrågasätter nationalstatens status som politikens grundenheter. Nya rörelser kan delvis bestå av ”icke-statliga” organisationer som ingår i transnationella nätverk, vilka verkar för solidaritet mellan människor som befinner sig på långa avstånd. Samtidigt utvecklar de ofta samarbetsformer – och uppbär ekonomiskt stöd – från statliga organisationer (och även en överstatlig organisation som FN). Deras politiska handlande utformas ofta på ett sätt som också överskrider det nationalstatliga politiska rummets

”inre gränser” – mellan det privata och det politiska, mellan det parlamentariska och det utomparlamentariska. De nya sociala rörelsernas politik kännetecknas alltså av ständiga gränsöverskridanden, de befinner sig både innanför och utanför etablerade politiska system och institutioner. I den mån dessa rörelser har påbörjat konstituerandet av ett ”globalt civilt samhälle”, så saknas en ”global stat” som motpart. Snarare är dessa rörelser, som i Becks exempel, verksamma både i opposition till stater och med stater som medparter.

Begreppet ”civilt samhälle” måste givetvis förstås som en analytisk konstruktion, men om syftet med skapandet av sådana kategorier är att synliggöra och analysera samhällsförhållanden, kanske detta begrepp mer skymmer än synliggör politikens nya villkor i globaliseringsens och komplexitetens sociala sammanhang. När jag fortsättningsvis skall undersöka några aspekter av politikens globalisering, nya sociala rörelser och nya former av politiskt handlande, kommer jag därför att använda mig av begreppet ”politisk kultur”, snarare än ”civilt samhälle”.⁸

Det finns alltså ingen global politisk kultur i bestämd form, utan snarare *interagerande politiska kulturer* som delar av ett (framväxande) globalt politiskt rum. Grunden för detta rum utgörs av en serie institutioner, i vilka olika typer av kommunikationsteknologier utgör viktiga byggstenar. Samtidigt präglas det globala politiska rummet lika mycket av kulturella skillnader och gränsdragningar som av gränsöverskridanden.

Jag vill också introducera ”rörelsekultur” som ett mer specifikt begrepp, särskilt relevant för att analysera och diskutera sociala rörelser – det gäller inte minst förhållandet mellan ”gamla” och ”nya” rörelser. En rörelsekultur kan ses som en form av politisk kultur, knuten till den historiska framväxten av en eller flera sociala rörelser. En social rörelse är per definition en politisk utmaning mot den etablerade samhällsordningen. Detta innebär inte att etablerandet av en ny rörelsekultur alltid mynnar ut i en dominerande ställning för denna kultur.

Historiska exempel på rörelsekulturer i Europa som har haft ett betydande inflytande är den franska revolutionens politiska kultur, liksom framväxten av arbetarrörelsens kultur kring förra sekelskiftet. Även i anslutning till 1920- och 30-talens nationalsocialistiska rörelse etablerades en rörelsekultur, bestående av bl.a. klubbar och publikationer. Från 1960-talet etablerades s.k. ”alternativkulturer” med anknytning till student-, freds-, miljö- och kvinno-

rörelsen, vilka samlats under beteckningen ”nya sociala rörelser”. Det är till detta sammanhang vi nu skall vända oss.

Från ”nya sociala rörelser” till ”ny politik”

De nya sociala rörelserna

Sett från 1990-talets horisont kan det sena 1960-talet och det tidiga 1970-talet i många avseenden betraktas som en brytningstid i efterkrigstidens västerländska samhällen. Vi kan då skönja början till en rad förändringstendenser som i dag har slagit igenom med full kraft: vi ser början på IT-samhällets kommunikationsrevolution, genomslaget för TV-mediet och därmed för det nya och visualiserade mediasamhället. Under 1960- och det tidiga 70-talet inleds också den fas av ekonomins globalisering som vi nu befinner oss i.⁹ Vid denna tidpunkt etableras också ekologin som ett betydelsefullt politiskt tema. Till de viktiga kulturella förändringarna hör genombrottet för ungdomskulturen och dess nya livsstilar, som formas med utgångspunkt i den nya konsumtionskulturens symbolvärld. Under 1960-talet sker också en kraftig urbaniseringsvåg, som resulterar i att det urbana livet för första gången dominerar i Europa.¹⁰

Samtidigt sker en kraftig omstrukturering av innerstäderna, vilket bl.a. innebär att många av de gamla arbetarstadsdelar som utgjort basen för industrisamhällets arbetarkultur försvinner. Dessa kulturella förändringar bidrar till att bryta upp och fragmentera de relativt homogena klasskulturer som uppstått – och dominerat – under industrikapitalismen, och till en fördjupad individualisering av det sociala livet. Dessutom ser vi en början till de senaste decenniernas genomgripande förändringar av könsrollsmönster och av kärnfamiljens form.

Mot denna bakgrund skönjer vi också framväxten – eller genombrottet – för en rad nya sociala rörelser, framför allt i USA och Europa. Dessa hade en stark koppling till den nya ungdomskulturen: 1960-talets politiska manifestationer har ofta med viss giltighet sammanfattats under begrepp som ”ungdomsrevolten” eller ”studentrevolten”. Om studentrörelsen delvis gav uttryck för motsättningar och konflikter gällande kunskapens sociala användning i ett nytt kunskaps- eller informationssamhälle, så inkluderade den också en rad andra politiska teman som berörde själva grunderna för samhällets organisering. Studentrörelsen kan ur en synvinkel ses som ett av många politiska ”svar” på de samtida sociala förändringsprocesserna – av vilka många hade en global räckvidd. En rad försök

att skapa nya politiska handlingsformer och artikulera nya politiska teman manifesterades inom denna komplexa och motsättningsfyllda sociala rörelse.

Efter dess kulmen med de stora manifestationerna 1967–1968 fragmenterades studentrörelsen. Samtidigt formades i dess efterdyningar heterogena europeiska *rörelsekulturer* (som ofta kallats "alternativkulturer"). Dessa hade 1960-talets nya ungdomskultur som en av sina förutsättningar och utformades delvis i opposition mot de parlamentariska demokratiernas dominerande politiska kulturer. Det gällde i första hand de former som i dag är starkt knutna till den rörelse som historiskt sett föregick den nya rörelsekulturen, arbetarrörelsen, eller i Sverige till ett bredare sammanhang – folkrörelserna.

I ett europeiskt sammanhang är det i början av 1970-talet möjligt att urskilja *två tendenser* inom de nya rörelsekulturerna. Å *ena sidan* ett "återvändande" till arbetarrörelsens organisationsformer och teoretiska källor. Här skulle man kunna säga att "det nya" fogades in i "gamla" ramar, det vill säga ett nytt globalt konfliktkomplex tvingades in i politiska kläder ur det moderna genombrottets garderob. De olika gränslinjerna inom den nya rörelsekulturens socialistiska subkultur avspeglade också i hög grad 1900-talets socialistiska historia med dess teoretiska konfliktlinjer och fraktionsstrider.

Å *andra sidan* utvecklades också en rad nya organisations- och handlingsformer samt nya politiska teman som "global solidaritet", "feminism" och "miljö". Här fanns inte bara kopplingar till 1960-talets studentrörelse, utan också till medborgarrättsrörelsen i USA och till 1950-talets anti-atomvapenrörelse. Den senare utgör inte bara en början på efterkrigstidens nya freds- och miljörörelse, utan bidrog också till att föra upp frågor om global miljö på den politiska dagordningen.

Om den klassiska arbetarrörelsens politiska teman och organisationsformer hade en stark ställning inom de nya rörelsekulturerna i Europa under 1970-talet, så kom dessa med 80-talets inbrott att träda tillbaka till förmån för det stora genombrottet för freds- och miljörörelsen i det offentliga politiska rummet i början på detta decennium. Det var också vid denna tidpunkt som det inom den internationella sociologin etablerades en ny forskningsinriktning, där "nya sociala rörelser" utgjorde det centrala forskningsobjektet.¹¹ Inom denna forskning kontrasterades de nya rörelserna mot "de gamla", dvs. industrisamhällets tongivande politiska aktörer.

Den sociologiska forskningens polarisering mellan "nya" och "gamla" rörelser innebar emellertid en alltför stark förenkling. Trots

sin opposition mot politikens etablerade former är de nya rörelserna inte enbart ”nya” – de anknyter också till etablerade politiska teman och handlingsstrategier. I miljörörelsens fall är parlamentarismen ett uppenbart exempel. En renodlad kontrastering mellan nytt och gammalt blir också problematisk mot bakgrund av att dominerande politiska aktörer relativt snabbt införlivade (och förvisso också omformade) teman och handlingsformer som de nya rörelserna fört in i den politiska offentligheten. Det gäller exempelvis miljöfrågan och feminismen som politiska teman.

Detta gäller i särskilt hög grad för Sverige, där den nya rörelsekulturen – i jämförelse med en rad andra europeiska länder – haft en större ”närhet” till statsmakten. De svenska folkrörelsernas och Saltsjöbadsandans politiska kultur har som bekant varit starkt präglad av en strävan mot samförstånd. Detta har medfört att nya politiska frågor och konflikter relativt snabbt upptagits och integreras inom ramarna för det etablerade partisystemet, eller att statsmakten har visat en viss öppenhet för att lyssna på representanter för nya rörelseorganisationer. Miljöorganisationer har fungerat som remissinstanser och nyckelpersoner inom nya rörelseorganisationer har tagit steget in som experter i statliga organisationer eller rent av i regeringssammanhang (i vissa fall har också dessa personer haft medlemskap både i en ny rörelseorganisation och i ett etablerat politiskt parti).¹² Denna ”lyhördhet” hos staten gäller emellertid i första hand just de fall då nya rörelser har agerat inom ramarna för folkrörelsekulturens organisations- och handlingsformer och i betydligt mindre grad när man har agerat med mer radikala former – som civil olydnad.

Möjligen är de svenska folkrörelsernas politiska kultur och dess starka anknytning till den svenska välfärdsstaten ett av skälen till att de nya rörelserna i ett jämförande europeiskt perspektiv också förefaller ha haft en svagare förankring än i andra länder. I den svenska Maktutredningen konstaterades det att endast ca en procent av den svenska befolkningen var aktiva i de nya rörelseorganisationerna.¹³ Genom att föra upp nya frågor på den politiska dagordningen, påverka opinionen och de politiska besluten har de nya rörelserna haft stort inflytande, men däremot mycket få aktiva, menade utredarna. Samtidigt är det betecknande att de nya rörelserna i Maktutredningen kallas ”de nya folkrörelserna” *när de nya rörelsekulturerna i själva verket utmärks just av att de på en rad punkter skiljer sig från folkrörelsernas politiska kultur*. Det gäller inte minst en minskad betydelse för ”organisationsbyggandets strategi” det vill säga att långsiktigt bygga och institutionalisera formella organisationer med

en så stor medlemsbas som möjligt. Bortsett från ett fåtal tillfällen, som under slutet av 1960-talet, eller när hundratusentals människor deltog i fredsdemonstrationer runt om i Västeuropa i början av 1980-talet, framträder de nya sociala rörelserna, till skillnad från industrisamhällets mest inflytelserika sociala rörelser, inte som ”massrörelser”.

Mot denna bakgrund är det relevant att ställa frågan om huruvida den marginella ställning som de nya rörelserna tillskrivits, delvis är en konsekvens av att de framträder i andra former än de gamla rörelserna – och att de därmed blir ”osynliga” då man försöker betrakta, eller ”mäta”, dem med analysverktyg som utformats med utgångspunkt i de gamla rörelsernas framträdelseformer. Maktutredningens värdering av aktiviteten i nya rörelser var baserad just på medlemskap i organisationer. De specifikt svenska relationerna mellan nya och gamla rörelser måste också sättas in i ett globalt perspektiv – det gäller inte minst i en tid då folkhemmets politiska kultur förefaller att vara i upplösning – delvis under globaliseringsprocessens tryck.

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att gränserna mellan nya och gamla rörelser, mellan etablerade och icke-etablerade politiska teman och handlingsformer, i många avseenden i dag inte är så tydliga som de var då de nya rörelserna först trädde fram. Den nya politiska situation som infunnit sig under 1990-talet, i efterdyningarna av Berlinmurens fall och den vittomfattande nedskärningspolitiken, har förstärkt denna tendens. Detta skall emellertid inte förstås som att det nya har ”uppslukats och smälts” av det gamla, som därmed skulle ha lämnats i stora drag intakt. Tvärtom är det relevant att tala om framväxten och etablerandet av en ”ny politik”, som kan skönjas både innanför och utanför de etablerade politiska institutionernas och organisationernas gränser.

De rörelser som växte fram under sent 1960- och tidigt 70-tal, och som under 1980-talet konceptualiserades som ”de nya rörelserna”, är alltså inte längre så nya. Men de har spelat en viktig roll för introduktionen av nya politiska teman och handlingsformer – och fortsätter att göra det. Det gäller inte minst för etablerandet av globala perspektiv och handlingsstrategier. Det senare gäller särskilt miljö- och kvinnorörelsen, som i dag har etablerat sig som demokratiska krafter i en rad politiska kulturer världen över. En växande betydelse har också olika typer av lokalautonoma och regionala rörelser världen över. Dessa rörelser agerar och organiseras ofta i den nya politikens former, samtidigt som de kan inbegripa en rad olika politiska teman, knutna till lokala förhållanden. Hur inflytelserika eller betydelsefulla de nya politiska formerna är i jämförelse

med de äldre och mer etablerade, är inget som jag kommer att ta ställning till här. Syftet är snarare att peka på att nya former faktiskt har etablerats, samt att undersöka vilken innebörd de har, inte minst genom att diskutera hur de förhåller sig till de gamla formerna.

Jag kommer i det följande att diskutera vad ”ny politik” och framväxten av ”en ny politisk kultur” kan innebära och kommer då *i första hand* att göra detta med miljörörelsen och den nya kvinnorörelsen som exempel. (I Ulla Herlitz bidrag i denna bok analyseras en lokalautonom rörelse i Sverige.) Diskussionen kommer att struktureras med utgångspunkt i en åtskillnad mellan tre dimensioner av politisk kultur:

- 1) *Den politiska offentlighetens diskursiva dimension.* I fokus för analysen står här det politiska handlandets begrepp och identiteter och de grundläggande sätt att se på världen som dessa inbegriper. Genom att använda ”diskurs” snarare än det mer gängse begreppet ”ideologi” vill jag betona att politikens kollektiva identiteter skapas genom konfliktfyllda, språkliga interaktionsprocesser, genom en kamp om att göra anspråk på och definiera centrala och omstridda begrepp. En politisk diskurs rymmer en *ideologisk aspekt*, dvs. artikuleringen av ett kollektivt intresse i formen av ett ”allmänintresse”, men den kan inte reduceras till detta.
- 2) *Institutioner, mobiliserings- och organisationsformer.* Här inkluderar jag både de etablerade demokratiska institutionerna, medierna och olika typer av politiska organisationer, samt de institutioner och organisationer som kan upprättas utanför dessa.
- 3) *Livsformernas och livsstilarnas politiska dimension,* vilken traditionellt sett har ansetts ligga bortom ”det politiska”, men som under de senaste decennierna i tilltagande grad har politiserats.

Vi skall börja med en diskussion om framväxten av nya politiska diskurser och identiteter.

Nya politiska diskurser och kollektiva identiteter

Vänster-högerskalans upplösning?

Med det moderna genombrottet etablerades ett fält av politiska diskurser som med utgångspunkt i den franska revolutionen ordnades enligt en *vänster-högerskala*. Denna skala var inte bara ett prag-

matiskt sätt att ordna de mest inflytelserika diskurserna, konservatism, liberalism, socialism, kommunism och fascism. Den utvecklades i själva verket till ett slags ”de politiska ideologiernas paradigm”, det vill säga ett specifikt sätt att betrakta de politiska diskursernas universum, som innebär att *alla* politiska ståndpunkter i princip kan inordnas på denna skala. Under de senaste decennierna har det emellertid börjat föras en diskussion om huruvida vänster-höger-skalan håller på att förlora sin betydelse som en meningsfull princip för att analysera skillnader mellan betydelsefulla politiska aktörer. Två delvis sammanhängande argument för detta har framförts:

1) *De ideologiska skillnaderna mellan de mest inflytelserika företrädarna för ”vänster” och ”höger”, dvs. socialdemokraterna och de borgerliga partierna, har under de senaste decennierna minskat* på ett sätt som gör att det inte i samma mening som tidigare går att tala om grundläggande ideologiska skillnader. Det viktigaste stödet för detta argument är att frågan om statlig reglering av marknadsekonomin inte längre utgör någon fundamental skiljelinje i den etablerade politiken, utan snarare handlar om en gradfråga.

2) *Uppkomsten av nya politiska diskurser som svårigen låter sig inordnas på en vänster-höger-skala.* Enligt detta argument skär miljö- och könsfrågor tvärs igenom både de etablerade ideologiska gränslinjerna och de sociala klassgränserna. Där framväxten av ”nya rörelser” har kopplats till teorier om framväxten av ett ”post-modernt” samhälle har det hävdats att en ny grundläggande politisk skiljelinje gäller framstegsbegreppet, eller snarare det framstegsbegrepp som är synonymt med tillväxt som ekonomisk expansion. De etablerade politiska diskurserna – från vänster till höger – företräder ur detta perspektiv ett slags ”produktivitetsparadigm” som är knutet till industrisamhället (både det kapitalistiska och det socialistiska) – och som innebär att *tillväxt och framsteg* är överordnade begrepp för det politiska handlandet.

Mot det modernistiska framstegsbegreppets föreställning om oändlig mänsklig expansion, ställer den ekologiska tillväxtkritiken begrepp som (global) *överlevnad och reproduktion*. Om både naturen, de sociala relationerna och hela människans fysiologiska existens i industrisamhället har underordnats industriproduktionens logik, så måste det omvända förhållandet nu gälla. Inom miljörelsen innebär detta i första hand att den mänskliga produktionen måste underordnas de begränsningar som planetens ekologiska system sätter.

Inom delar av kvinnorörelsen har denna kritik knutits till ett könsperspektiv, så att det moderna förtrycket av kvinnor är en del av samma logik som exploateringen av naturen. Det moderna samhället har organiserats med utgångspunkt i en åtskillnad mellan produktion och reproduktion, där den förra har överordnats den senare. Till reproduktionens sfär hör främst de sociala aktiviteter som företrädesvis varit kvinnornas – och de har ofta också definierats som ”essentiellt kvinnliga”: omhändertagande av barn, vård av sjuka och äldre. Oavsett om dessa aktiviteter utförts i hemarbetets eller lönearbetets form har de utifrån ”produktivtetsparadigmet” kunnat definierats som ”improduktiva”. Detta synliggjordes på ett mycket tydligt sätt i den svenska 90-talsdebatt, där termerna ”närande” och ”tärande” sektor lanserades. Feminismen har inte bara inbegripit en kritik av kvinnornas förvisning till ”reproduktionens sfär”, utan också av själva gränsdragningen mellan produktion och reproduktion som en samhällelig organisationsprincip.

Om det bland annat var miljörelsens genombrott kring 1970 som aktualiserade frågan om vänster-högerskalans eventuella upplösning, så har miljöpolitikens etablerande under de följande decennierna visat att ett miljöperspektiv kan knytas både till vänster- och högerståndpunkter. I samband med bildandet av De Gröna som ett politiskt parti har det även visat sig nödvändigt för den politiska ekologins företrädare att positionera sig i fördelningsfrågor – och därmed på vänster-högerskalan. I både pionjärlandet Tyskland och i Sverige har detta i slutet av 1990-talet utmynnat i koalitioner med traditionella vänsterpartier (vilket naturligtvis inte betyder att miljörelsen eller miljöpartierna nu per definition kan förstås i traditionella vänstertermer).

De nya kvinnorörelsen kan i viss mån sägas ha rört sig i motsatt riktning. Vid genombrottet kring 1970 artikulades den nya feminismen som en tydlig vänsterideologi. Därefter skedde en differentering, så att begreppet feminism kunde inbegripa en rad olika (och ibland överlappande) ståndpunkter: förutom olika typer av socialistisk feminism – radikalfeminism, ekologisk feminism, särartsfeminism, liberalfeminism, anarkfeminism och postmodernistisk feminism. Parallellt med ett misslyckat försök att bilda ett kvinno parti har vi under 1990-talet i Sverige sett framväxten av en mängd ”kvinnliga nätverk”, som bildats med syftet att på olika sätt stärka kvinnors positioner i samhället. I många fall har det varit en medveten strategi att inte knyta dessa nätverk till etablerade politiska diskurser (vilket också ibland inbegriper att begreppet ”feminism” undviks).

Av detta följer att medan vissa varianter av ekologi och feminism på ett radikalt sätt bryter med höger-vänsterskalan, innebär varken en feministisk eller en ekologisk ståndpunkt *per definition* ett sådant brott. Lika lite förefaller det vara möjligt att hävda att feminism eller ekologi per definition kan knytas till någon *specifik* ståndpunkt på höger-vänsterskalan (och att alla andra kopplingar därmed skulle innebära förvanskningar av "ideologins sanna innebörd"). Ett frukbart sätt att karakterisera de ekologiska och feministiska diskurserna, är att se dem som nya, självständiga politiska kategorier med sina egna historiska tillblivelseprocesser, med specifika politiska teman och med sina höger- och vänsterflyglar.

Detta synsätt skulle också innebära att vänster-högerskalan varken upplöses eller lämnas intakt. Miljörörelsens och den nya kvinnorörelsens diskurser har delvis inordnats på vänster-högerskalan, men detta har också framtvingat en förskjutning – eller åtminstone en modifiering – av de traditionella positionerna på denna skala. *Det politiska fältet har med feminism och ekologi tillförts nya koordinater, och politikens diskursiva fält framstår i dag som både mer mångdimensionellt och instabilt än tidigare.*

Det finns ytterligare en dimension av de nya rörelsernas politiska diskurser, som är betydelsfull för analysen av vad som utgör "det nya" hos dessa rörelser. Det gäller betoningen av politikens globala dimension – *skapandet av globala identiteter och politiska frågor inom nya rörelser.*

Globala gemenskaper

Ett globalt politiskt rum uppstår inte av sig självt – eller som en reflex av globala ekonomiska och teknologiska processer. Benedict Anderson har i den uppmärksammade boken *Den föreställda gemenskapen* visat att uppkomsten av den moderna nationalstaten som ett politiskt rum inte bara förutsatte skapandet av olika typer av nationella institutioner utan också av föreställda nationella gemenskaper.¹⁴ På motsvarande sätt måste ett globalt politiskt rum inbegripa en – eller snarare flera – *föreställda globala gemenskaper.*

Ett av de sammanhang där en föreställning om en global gemenskap tidigt utformades var 1950-talets mobiliseringar mot provsprängningarna av kärnvapen. Dessa protester var inte bara en startpunkt för efterkrigstidens fredsrörelse, utan också för miljörörelsen. Ett av det första provstoppsavtalets syften formulerades i termer av ett stopp för de radioaktiva substansernas nedsmutsning av

människans miljö. Här vävs alltså en föreställning om ett gränslöst, globalt ekologiskt rum in, vilket utgör en grundläggande dimension i skapandet av globala identiteter inom den efterkrigstida miljörörelsen. Till de viktiga förutsättningarna för artikuleringen av sådana identiteter hör dels själva exploateringen av miljön, knuten till industrialismens och kapitalismens globala expansion, dels utvecklandet av nya kommunikationsteknologier. Det handlar alltså om grundläggande beståndsdelar i framväxten av *ett mångdimensionellt globalt rum* (med ekonomiska, kulturella, politiska, teknologiska och ekologiska dimensioner) under efterkrigstiden.

Detta globala rum utgör dock inte enbart en förutsättning för framväxten av nya rörelser under efterkrigstiden – rörelserna bidrar också till att *skapa* politiska dimensioner av detta rum. Det senare sker på två sätt: 1) genom konstruktionen av globala kollektiva identiteter, med hjälp av en ”global”, gränsöverskridande politisk symbolik, 2) genom skapandet av globala nätverk, organisationer och institutioner. Dessa båda dimensioner är exempelvis närvarande i transnationellt organiserade rörelseorganisationer som Jordens vänner och Greenpeace, som genom mediariktade aktioner med ett starkt visualiserat symbolspråk riktar sig till en global publik.

Vad är då egentligen nytt med de globala identiteter som skapats inom efterkrigstidens nya rörelser? Inbegrepp inte både socialismen, liberalismen och även den tidiga kvinnorörelsen redan under 1800- och det tidiga 1900-talet skapandet av universella – och därmed globala – identiteter? Var inte en central dimension av arbetarrörelsen dess internationella perspektiv och organisering? Skillnaden kan formuleras som *en förskjutning från en ”internationell universalism” till en ”global universalism”*. Redan då den internationella arbetarrörelsen formerades hade den nationalstaten som organisatorisk och ideologisk bas. Alltsedan Andra internationals heta debatter om ”den nationella frågan” har den internationella arbetarrörelsen präglats av en spänning mellan artikuleringen av nationella och internationella arbetaridentiteter. Arbetarpartiernas regeringsställning i en rad länder under efterkrigstiden innebar också en förstärkt fokus på nationella aspekter av arbetarrörelsens identitetsskapande. Arbetarrörelsens perspektiv präglades också tidigt av eurocentrism: Europas internationella dominans avspeglade sig i spridningen av de diskurser och kampformer genom vilka kapitalismen skulle bekämpas. Det handlade om en rörelse från centrum till periferi, där arbetarklassen i den norra hemisfärens länder tillskrevs status av att vara ett internationellt avantgarde.

Inom nya rörelser ser vi som en ny tendens att skapandet och förmedlandet av identitetskategorier och handlingsformer inte enbart sker i riktning från Nord till Syd, utan också vice versa. "Operation Gandhi", som nämndes i artikelns inledning, hade en viktig utgångspunkt i den universalistiska icke-våldsdiskurs som utformats i den indiska självständighetsrörelsen. Ledande intellektuella inom den amerikanska Women's Liberation Movement, som utjorde startpunkten för den nya kvinnorörelsen, betraktade "den anti-imperialistiska svarta rörelsen" och dess *globala* perspektiv som den viktigaste influensen.¹⁵ Detta uttrycktes också i rörelsens identitetskategorier och i de metaforer som användes för att karakterisera kvinnoförtrycket: kvinnan karakteriserades som en "nigger", ledare kallades för "den nya Malcolm X" och "den kvinnliga Martin Luther King". För att hämta ytterligare ett exempel från artikelns inledning: den svenska trädkramarörelsen hämtade sitt namn och sin symboliska handlingsform från den indiska chipkorörelsen (ledare för den indiska rörelsen inbjöds och deltog också under aktioner).

Hur skiljer sig då de nya rörelsernas globala universalism från den internationalistiska? För *det första* utvidgas betydelsen av "det universella". Det moderna genombrottets grundläggande universalistiska identitetskategori var "Mänskligheten". Miljörörelsens identitetsskapande problematiserar den moderna humanismens föreställning om "människan i centrum". Genom att lyfta fram identitetskategorier som "Planeten" eller "Jorden" (som i "Jordens vänner") problematiseras gränserna mellan människa och natur.

För *det andra* innebär skapandet av globala identiteter inom nya rörelser ett nytt sätt att definiera förhållandet mellan *universalism* och *partikularism*. De moderna politiska diskursernas universalism innebär inte en frånvaro av partikularism. Snarare är förhållandet mellan det universella och det partikulära (individ/samhället, det nationella samhället/det internationella samhället) ett centralt tema i varje modern politisk diskurs. Gentemot den universalistiska internationalism, där det partikulära (nationen) idealt ses som en del i en större helhet (ett internationellt samhälle av jämlika nationer) hävdas *en gränslös global universalism*, som förutsätter ett över-skridande av nationalstaten som organisationsprincip. Det partikulära i miljörörelsens diskurser är i stället *det lokala*, som anses vara oupplösligt sammanbundet med det globala. Det globala verkar alltid lokalt och det lokala har alltid i det ekologiska perspektivet en global betydelse. Miljörörelsens kanske mest kända slagord "att tänka lokalt och handla globalt" definierar miljörörelsens kollektiva identitet som "glokal": den är på samma gång global och lokal. Här

finns också en kritik av den liberala universalismens abstrakta karaktär, som upplöser alla skillnader: Både det globala rummet och det politiskt handlande kollektivet ses inom miljö rörelsen – analogt med det globala ekologiska systemet – snarare som en *differentierad* helhet, det vill säga, som sammansatt av *en solidarisk mångfald*.

Detta gäller inte bara miljö rörelsen: att *inkludera* ”rätten till skillnad” i den moderna politiska universalismen är en viktig strategi i flera av de nya rörelsernas politiska identitetsskapande. Det gäller för olika typer av lokala rörelser och ”minoritetspolitik” (”etniska” likväl som ”sexuella”), liksom för den nya kvinnorörelsen. Den globala kvinnoidentitet som på 1960-talet artikulerades med utgångspunkt i det faktum att manlig dominans är en världsomspännande företeelse, inbegrep redan från början en problematisering av ”det enhetliga” i denna identitet – inte minst med hänvisning till de radikala skillnaderna mellan kvinnor på den norra och södra hemisfären. I det pågående identitetsskapande som äger rum i dagens transnationella feministiska nätverk utgör spänningen mellan universellt och partikulärt ett centralt tema, som emellertid tar utgångspunkt i *lokala* skillnader snarare än nationella.

Den nya fredsrörelsens politik befinner sig i dag i högre grad än tidigare i *skärningspunkten* mellan globalt och lokalt. Fredsrörelsen var mer än någon annan av de nya rörelserna knuten till de specifika politiska villkor som gavs av det kalla kriget. Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning innebar att det kalla krigets bipolära politiska världsordning har ersatts av nya konfliktmönster, som framför allt präglas av ett ökande antal inomstatliga konflikter och regionala konfliktkomplex.¹⁶ Mot bakgrund av denna nya ”globala ordning” har det inom fredsrörelsen påbörjats en omorientering mot en inriktning som också skulle kunna karakteriseras som *glokal*: å ena sidan verksamheter inriktade mot olika typer av *lokal* konfliktlösning”, där kulturella identiteter och strategier för överskridandet av dessa står i fokus, å andra sidan *globala* mobiliseringsprojekt av den typ som ägde rum i samband med Frankrikes kärnvapensprängningar.¹⁷

I detta avsnitt har vi alltså fokuserat begrepp och kollektiva identiteter som skapas i de diskursiva dimensionerna av den nya politiken. I det följande skall vi närmare betrakta några institutioner, mobiliserings- och organisationsformer samt kollektiva handlingsstrategier som är betydelsefulla för en förståelse av politiskt handlande inom nya rörelser. Detta kommer att diskuteras ur tre aspekter: den civila olydnadens utmaning av parlamentarismen, det

visualiserade mediarummets nya offentlighet och nätverket som mobiliserings- och organisationsform.

Institutionerna och de nya formerna för politisk handling och organisation

Den civila olydnaden som utomparlamentarism

Vi har sett att nya rörelser befinner sig både innanför och utanför den nationalstatliga, parlamentariska demokratis gränslinjer. Deras handlingsformer befinner sig i ett spänningsfält mellan två poler, där den ena innebär att inordna sig inom ramarna för de etablerade demokratiska institutionerna, och den andra att utmana och/eller överskrida dessa ramar. Miljörörelsens parlamentarism är det tydligaste exemplet på en anslutning till den representativa demokratis spelregler inom de nya rörelserna. Vid den motsatta polen utmanas parlamentarismen genom den civila olydnaden, som är en av de nya rörelsernas viktigaste handlingsformer. Hur skall man då förstå den civila olydnadens betydelse i relation till en diskussion om demokratis former och spelregler?

Oavsett om man betraktar de synsätt som utgår från det civila handlandets aktörer, dess motståndare eller den politiska filosofins debatter, finner man en rad olika sätt att definiera innebörden av civil olydnad. Kritiker av den civila olydnadens handlingsform – åtminstone när den sker inom ramen för parlamentariska demokratier – hävdar att civil olydnad är anti-demokratisk därför att den åsidosätter de spelregler som definierar själva demokratin. Utifrån detta perspektiv kan civil olydnad betraktas som legitim endast när den sker i diktaturer eller högst bristfälliga demokratier.

Inom de rörelser som använder den civila olydnaden är det möjligt att urskilja två synsätt. En ståndpunkt definierar den som anti-parlamentarisk i den meningen att den inbegriper en kritik av den representativa demokratis styrelseskick. Den civila olydnaden ses då som ett sätt att praktisera och verka för ett direktdemokratiskt samhälle. En annan ståndpunkt, vilken i dag förfaller vara den vanligast förekommande i offentliga debatter, är att den civila olydnaden i själva verket tar den parlamentariska demokratiska konstitutionen som sin utgångspunkt. Ett av argumenten för denna ståndpunkt är att våra nuvarande demokratiska rättigheter möjliggjordes genom de civila olydnadsaktioner som genomfördes av bl.a. arbetarrörelsen och suffragetrörelsen i början av detta sekel, och att

dagens civila olydnad kan ses som en fortsättning av denna tradition i syfte att ytterligare vitalisera och vidga den samhällsliga demokratin. Motargumentet, som i 1990-talets svenska mediadebatter om civil olydnad ofta har formulerats av företrädare för de etablerade politiska partierna, är att detta skedde vid en tidpunkt då vi ”ännu inte” hade fullständig demokrati. Detta argument implicerar att demokratin i den nuvarande historiska situationen är ”fullbordad”.

Mot detta synsätt står en rad olika teorier. De har formulerats inom den politiskt-filosofiska debatt som förts inom samhällsvetenskapen med anledning av att den civila olydnaden, alltsedan freds- och medborgarrättsrörelsens aktioner på 1950-talet, har kommit att bli en relativt vanligt förekommande företeelse i de västerländska demokratierna. En gemensam uppfattning hos de olika synsätt som förts fram av inflytelserika politiska filosofer som John Rawls, Ronald Dworkin och Jürgen Habermas är att *den civila olydnadens innebörd i detta historiska sammanhang måste ses i relation till den parlamentariska demokratin institutionalisering*. Enligt Habermas formulering betraktar ”varje rättmätig demokrati /.../ den civila olydnaden som något normalt, som en nödvändig beståndsdel i sin politiska kultur”.¹⁸ ”Civil olydnad” definieras i detta sammanhang som en utominstitutionell, olaglig, principstyrd och *symbolisk* handling, som åberopar och därmed förutsätter institutionaliserade demokratiska rättigheter. Den förstås också som en öppen handling, baserad på icke-våldets princip.¹⁹

Inom ramen för detta synsätt finns det emellertid också skillnader i sätt att förstå den civila olydnadens *demokratiska* innebörd. Det handlar då om olika sätt att definiera var gränserna går för en ”rättmätig” civil olydnad. För att få perspektiv på de dagsaktuella mediadebatterna om den civila olydnadens demokratiska och historiska innebörder kan det vara värt att titta närmare på de analyser som utvecklats inom den politiska filosofin och sociologin.²⁰

Enligt Rawls är civil olydnad rättmätig som ett sätt att pröva tillämpningen av de konstitutionella rättigheterna hos en liberal demokratisk stat. Inom denna ram utgör civil olydnad ett legitimt sätt att åstadkomma förändringar i lagstiftning eller myndighetsåtgärder. I detta perspektiv blir den civila olydnaden alltså ett möjligt sätt korrigera ”en nästan rättvis” konstitutionell demokratisk stat. Rawls utgår (liksom Dworkin) ifrån den liberala politiska teori som ställer det civila samhället i motsatsställning till staten. Civil olydnad ses då som en form för att *försvara* individuella rättigheter mot otillbörlig politisk (dvs. statlig) maktutövning.

Dworkin har emellertid i förhållande till Rawls en vidare förståelse av den civila olydnadens demokratiska betydelse. Detta är relaterat till att Dworkin betonar att de demokratiska rättigheter som finns nedlagda i en författning som inte bara oupphörligen måste försvaras, utan också *tolkas*. Dworkin uppmärksammar alltså det faktum att de demokratiska rättigheternas institutionalisering *inte innebär att de får en fastlagd betydelse*. Deras betydelse måste ständigt prövas – och därmed tolkas – i relation till de komplexa och föränderliga sociala processer som är kännetecknande för moderna demokratiska samhällen. Dworkin pekar också på att de processer genom vilka de demokratiska rättigheterna tillskrivs sina faktiska betydelser i sig måste vara demokratiska. Domstolar och myndigheter kan inte tillskrivas ett tolkningsmonopol, snarare bör de utgöra parter i en demokratisk process där medborgarna spelar huvudrollen. Ur ett sådant perspektiv får den civila olydnaden sin demokratiska betydelse som en olaglig handling vilken syftar till att initiera en offentlig tolkningsprocess, där den demokratiska giltigheten hos instiftade lagar kan prövas eller omprövas. Här framstår den civila olydnaden som en viktig del i det demokratiska samhällets reflexivitet, som innebär att lagar, politiska beslut och institutionella regelverk kan prövas och omprövas i ljuset av sociala förändringsprocesser.

I Jean L Cohens och Andrew Aratos *Det civila samhället och den politiska teorin* utvidgas den civila olydnadens demokratiska innebörd ytterligare i förhållande till Rawls och Dworkin. Detta sker med utgångspunkt i en analys av de demokratiska implikationerna av nya rörelsers civila olydnadsaktioner i efterkrigstidens västerländska demokratier. Utifrån detta synsätt är varken Rawls eller Dworkins analys av den civila olydnaden tillräcklig för att förstå det demokratibegrepp som impliceras i många av dessa aktioner. Den civila olydnadens demokratiska innebörd kan varken begränsas till ett försvar för redan uppnådda rättigheter, eller till ”testfall” för deras faktiska tolkning och tillämpning. Civil olydnad måste framför allt ses som en form för att utvidga den samhälleliga demokratin. För det första kan den nya rörelsekulturens civila olydnadsaktioner enligt Cohen och Arato ses som en politisering av det civila samhället. Det handlar då om olika typer av *försök att bredda existerande demokratiska kanaler och skapa nya*. För det andra har civila olydnadsaktioner initierat *offentliga diskussioner om övergripande samhälleliga mål*, som exempelvis USA:s krigföring i Vietnam, eller miljö- och könsmässiga aspekter av dominerande samhälleliga strukturer.

I grunden för denna analys ligger den ”radikaldemokratiska” demokratisynen, som bland annat har utvecklats i anslutning till teorier om framväxten av nya sociala rörelser.²¹ Här ses varje utvidgande av de demokratiska rättigheterna som ett resultat av historiska strider mellan sociala grupper, som utspelats inom det civila samhället. Det hävdas också att på samma sätt som utgången av dessa strider alltid har varit oviss, kan dess resultat – vunna rättigheter – aldrig förstås som något irreversibelt. Detta synsätt inbegriper ett utvidgat demokratibegrepp i förhållande till det klassiskt liberala. Här ges demokrati inte någon slutgiltig definition – snarare betraktas den som en fortlöpande och oavslutad process. Demokrati kan och bör ur detta perspektiv aldrig helt och hållet institutionaliseras. Med denna utgångspunkt kan civil olydnad förstås som en *kollektiv handling* och som en viktig del i ett samhälles kollektiva och politiska identitetsskapande. Det innebär att civil olydnad kan utgöra ett betydelsefullt element i sociala processer där *både demokratins former och det demokratiska samhällets övergripande målsättningar* definieras.

Sammanfattningsvis kan vi, både med utgångspunkt i de nya rörelsernas praktiker under efterkrigstiden och i debatterna om förhållandet mellan civil olydnad och demokrati, konstatera att civil olydnad kan tillskrivas en rad demokratiska innebörder. I efterföljden av efterkrigstidens tidigaste aktioner i de västerländska demokratierna, som ägde rum inom freds- och medborgarrättsrörelsen, har civil olydnad använts för att

- försvara demokratiska rättigheter och procedurer (t.ex. uppmärksamma att de försumrats eller negligerats av myndigheter),
- peka på motsägelser i förhållandet mellan en demokratisk konstitution och faktisk diskriminering av vissa befolkningsgrupper (vilket har inkluderat att ”testa” lagar i relation till konstitutionen),
- påverka politiska beslutsprocesser, att blockera och väcka debatt kring redan fattade beslut (ofta genom att ställa frågor kring hur de förhåller sig till övergripande samhälleliga politiska mål),
- synliggöra dolda maktförhållanden eller gestalta tänkta samhälleliga alternativ (”medvetandegörande” aktioner),
- initiera skapandet av nya former för demokratiskt inflytande (t.ex. försök att upprätta institutioner för lokaldemokrati eller för ekonomisk demokrati).

Ur detta perspektiv är den civila olydnaden en utomparlamentarisk, men inte anti-parlamentarisk handlingsform – den förutsätter demokratiska institutioner och vänder sig delvis till dessa, ibland för att uppmärksamma att de inte fungerar, ibland i syftet att överskrida

och utvidga dominerande definitioner av demokrati. Att civil olydnad förstås som en form för att skapa debatt eller synliggöra maktförhållanden innebär också *att den i första hand skall förstås som en symbolisk politisk handling*.

Den civila olydnadshandlingens symboliska karaktär innebär också att en och samma aktion på samma gång kan tillskrivas flera olika betydelser – och därmed också fler olika typer av demokratiska anspråk. I en svensk kontext har exempelvis aktioner mot dumpning av kärnavfall varit förenat både med krav på ett direkt, lokaldemokratiskt inflytande över den mest omedelbara livsmiljön och på en demokratisk omprövning av den nationella energipolitiken. Ett annat exempel på detta är den s.k. trädkramaraktionen, där kritiken mot beslutet att bygga en ny motorväg inte bara skedde med hänvisning till de miljömässiga konsekvenserna av en fortsatt utbyggd bilism, utan också mot själva formerna för beslutet. Det hade enligt aktivisterna inte tagits i enlighet med regelrätta demokratiska procedurer, utan i form av en informell uppgörelse mellan stat och näringsliv.

På motsvarande sätt har många av efterkrigstidens civila olydnadsaktioner, *samtidigt* som de har adresserat nationalstatliga politiska beslut eller institutioner, också syftat till ett överskridande av de nationalstatliga politiska ramarna. Många av freds- och miljörörelsens aktioner har just varit avsedda att peka på att vissa politiska beslut som definierats som nationella angelägenheter i själva verket måste förstås som globala problem. De amerikanska demonstrationerna mot Vietnamkriget, Greenpeace miljöaktioner eller de olika protesterna mot kärnvapensprängningar är bara några exempel på politiska mobiliseringsprocesser, där civila olydnadsaktioner har riktats mot nationella regeringar och samtidigt adresserat en global publik. Till de politiska teman som ställts i centrum i samband med nya rörelsers aktioner hör också ”mänskliga rättigheter”, som med hänvisning till FN:s deklaration implicerar en föreställning om ett globalt snarare än ett nationellt medborgarskapsbegrepp.²²

Detta pekar på det faktum att en av de grundläggande förutsättningarna för de nya rörelsernas symboliska handlande är etablerandet av ett nytt visuellt och globalt mediarum.

Offentlighetens omstrukturering: det nya mediarummet

1968, året då Vietnamrörelsen stod vid sin höjdpunkt, skanderade deltagarna i de tumultartade demonstrationerna utanför demokraternas konvent i Chicago: "The whole world is watching".²³ Att i tal-kör ropa dessa ord i samband med civila olydnadsaktioner har alltsedan dess varit en av den nya rörelsekulturens traditioner i USA.

De nya rörelsernas framväxt i USA och Europa har skett parallellt med efterkrigstidens informationsteknologiska revolution och etablerandet av nya, expanderande mediarum. Den nya mediasituationen, som inledningsvis innebar en kraftigt ökande betydelse inte bara för TV-mediet utan också för tabloiderna, innebar en kraftig omstrukturering av det offentliga rummet, *som gav nya villkor för offentligt politiskt handlande och opinionsbildning.*

TV-mediets genomslag kan sägas ha inneburit en *visualisering av politiken* och har bidragit till *en ökad betydelse för symboliskt handlande.* TV-mediets spridning är också en av de viktiga förutsättningarna för framväxten av ett globalt politiskt rum. Det kanske mest framträdande exemplet på detta är de visuellt-dramatiska aktioner som genomfördes av Greenpeace under 1980-talet och som starkt bidrog till att organisationen kunde rekrytera miljontals medlemmar över hela världen.

Visualiseringen av den politiska kommunikationen kan också förstås i termer av *politikens estetisering.* I en rad analyser har det hävdats att detta har inneburit ett minskat utrymme för den rationella argumentationens offentliga politiska samtal. Den politiska kommunikationen stöps i en förenklad dramaturgi, som premierar förenklade, komprimerade och starkt retoriska budskap.

Å *andra sidan* är det också möjligt att hävda att den nya mediasituationen har bidragit till en samhälls-demokratisering av det offentliga rummet. I den nya rörelsekulturen fanns tidigt insikter om att det nya mediarummet också innebar nya möjligheter för mindre resursstarka grupper att kunna göra sig sedda och hörda genom spektakulära symbolhandlingar som tilldrar sig mediernas uppmärksamhet. Detta medförde att utformandet av mediastrategier tidigt kom att bli ett viktigt element i utvecklandet av rörelsernas handlingsrepertoarer.

Medierna kan sägas ha en tvetydig funktion i offentliga politiska kommunikationsprocesser: *dels* utgör det nya mediarummet ett *fält* för politisk kamp, en scen där politiska aktörer söker utrymme för att presentera sig och där konflikter gestaltas, *dels* måste medierna själva förstås som *aktörer*, vilka med utgångspunkt i specifika

intressen deltar i kampen om att gestalta politiska dagordningar och konflikter. De två mediala huvudstrategier som tidigt utvecklades inom nya rörelser (och som ofta används komplementärt) tar också utgångspunkt i mediernas tvetydiga roll:

- 1) Forbundet av en medveten mediastrategi i förhållande till dominerande etablerade medier, till exempel genomförandet av dramatiska mediaaktioner, inrättandet av speciella informationsgrupper eller -sekreterare inom rörelserna, som aktivt arbetar mot dessa medier, vilket kan innebära att producera mediainriktat material och etablera ”rörelsevänliga” journalistkontakter.
- 2) Upprättandet av egna, ”alternativa rörelsemedier”. Detta sker med utgångspunkt i en kritik av de etablerade mediernas förmenta objektivitet, dess hårt regisserade dramaturgi och inte minst i det faktum att rörelsernas opponenter är betydligt mer resursstarka, vilket kan innebära att de antingen har ägar- eller ideologiskt inflytande över etablerade medier – eller har möjlighet till att köpa mediautrymme genom betald information eller reklam. *Under det senaste decenniet har också genomslaget för internet förstärkt möjligheterna för upprättandet av rörelsekontrollerade mediarum.* Forskning som gjorts på detta område visar att rörelseaktiviteten på nätet är betydande. Organisationer och grupper upprättar forum för både offentlig och exklusivt intern (som kräver kod för inträde) kommunikation. I samband med protesterna mot Frankrikes kärnvapensprängningar försiggick också en betydande och världsomspännande kommunikation och mobilisering på nätet, vilket pekar på att detta medium skapat ytterligare förstärkta förutsättningar för ett globalt politiskt rum.²⁴

Den förändrade mediasituation som tagits upp i detta avsnitt kan också ses som en del i *en bredare kommunikationsteknologisk revolution*, som har bidragit till att lösgöra politisk kommunikation, identitetsskapande, mobilisering och organisation från specifika geografiska platser. Redan i *Det kommunistiska partiets manifest* skrev Karl Marx och Friedrich Engels att arbetarklassens politiska enande skulle ske snabbare än någon tidigare rörelsemobilisering i historien p.g.a. *järnvägen*.²⁵ På motsvarande sätt som järnvägen via resande agitatorer bidrog till att på relativt kort tid skapa identifikation och band mellan arbetare på olika platser i Europa (en process som senare under 1800-talet förstärktes med telegrafan och den expanderande dagspressen), har nya kommunikationsmedel som telefon, telefax, flygplan, massmedier och datorer *möjliggjort*

identitetsskapande och sammanslutning över stora avstånd på allt kortare tid. De nya kommunikationsmedierna har också bidragit till att förstärka och ge nya betydelser åt nätverket som politisk organisationsform.

Från organisationens till nätverkets demokrati?

De ca 400 individer som deltog i den s.k. trädkramarrörelsens första aktion mobiliserades på ett dygn genom telefonkedjor. Aktivisterna deltog som individer, men många hade ett eller flera medlemskap i en rad olika organisationer: kyrkor, miljöorganisationer, fackföreningar och politiska ungdomsförbund. Ett hundratal organisationer ställde sig också bakom aktionens krav (inkluderande samtliga politiska ungdomsförbund utom moderaterna).

Detta är bara ett exempel på den ökade betydelsen för nätverket som form för politisk mobilisering och organisering. Informella kontaktnät mellan individer, grupper och organisationer byggs upp och aktiveras vid olika former av mobiliseringar. Det gäller ofta tillfälliga koalitioner för specifika politiska mål mellan organisationer eller grupperingar med en betydande politisk spännvidd. Denna form av kollektivt handlande skulle kunna karakteriseras som "regnbågs-koalitionens politiska minimalism": det handlar om koalitioner mellan aktörer som agerar samfällt men samtidigt bevarar existerande ideologiska skillnader. Några av de mer framträdande exemplen på sådana koalitioner i 1990-talets Sverige har varit kampanjen mot svenskt medlemskap i EU och den anti-rasistiska rörelsen.

Ur en synvinkel kan dessa fenomen ses som uttryck för *en minskad betydelse för den formella medlemsorganisationen som en dominerande politisk organisationsform*. I vissa fall är användandet av nätverkets strategi inom nya rörelser förenat med en kritik av den formella medlemsorganisationen och dess representativa demokrati-begrepp. Den formella organisationens demokrati har enligt denna kritik en inbyggd tendens till institutionalisering och professionalisering, vilket skapar och permanentar hierarkier. I motsats till dessa anses nätverket vara "platt", dvs. icke-hierarkiskt och genom sin informella struktur underlätta aktivt deltagande och spontana initiativ. Nätverkets flexibla karaktär står också enligt sina förespråkare i motsats till den formella organisationens tröghet, vilken gör den dåligt anpassad till ett alltmer rörligt och föränderligt samhälle. Å andra sidan har det visat sig att också nätverket i varierande grad kan

inbegripa ojämn maktfördelning, som till skillnad från den formella organisationens hierarki är strukturerad i formen centrum/periferi.²⁶

Samtidigt har vi sett att forandet av politiska nätverk inte utesluter formella organisationer, snarare tvärtom: organisationer utgör ofta en bas för nätverkens mobilisering. Ur denna synvinkel förefaller det som nätverket, snarare än att ersätta organisationen, förändrar dess funktion i den politiska kulturen. Kritiken mot enfrågerörelsernas "avideologisering" av politiken bortser också från att nätverksmobiliseringens politiska minimalism förutsätter medlemsorganisationernas mer långsiktiga och kontinuerliga politiska perspektiv och aktiviteter. *Sett ur denna synvinkel synliggör samspelet mellan formell organisation och nätverk också förhållandet mellan nationalstatlig och globaliserad politik: nya former har inte bara de gamla som en historisk, utan som en högst aktuell förutsättning. Gamla former fortsätter alltså att existera, men modifieras eller förändras.*

I ett vidare perspektiv står det klart att den ökade betydelsen för nätverket som organisationsform måste förstås mot bakgrund av genomgripande strukturella förändringar, inte minst den sammandragning av sociala aktiviteter på långa avstånd som är kännetecknande för globaliseringen. I Manuel Castells *The Information Age* – som av ledande forskare har karakteriserats som den mest genomgripande undersökningen och analysen av globaliseringens informationssamhälle – kallas den nya, framväxande samhällsformationen för *nätverkssamhället*.²⁷

Förskjutningen från formell organisation till nätverk, från institutionalisering till tillfällighet, från ideologisk homogenitet till heterogenitet, måste också relateras till *det förändrade förhållandet mellan å ena sidan kollektiva identiteter och organisationer och å andra sidan individuella livsvillkor och individuellt identitetsskapande*. En omfattande sociologisk litteratur har beskrivit och analyserat de senaste decenniernas tilltagande individualiseringsprocess, dvs. det faktum att människor i dag i de västerländska samhällena (och även andra delar av världen) i högre grad än tidigare under 1900-talet befinner sig i rörelse mellan en rad olika sociala (och geografiska) sammanhang – både i vardagslivet och under sin livscykel. Ett exempel på att individualiseringen har haft en betydelse för politiken är den minskade betydelsen för klassröstandet i Sverige under de senaste decennierna.²⁸ Men individualiseringen har också medfört genomgripande förändringar för de mer aktiva politiska handlingsformerna.

Till den gamla rörelseorganisationens historiska epok hörde långvariga, ibland livslånga individuella politiska engagemang, där med-

lemskapet i en organisation, eller tillhörigheten i en rörelse, till väsentliga delar definierade den individuella identiteten. Idealtypen för detta är den arbetaridentitet som erhölls genom arbetarens livslånga engagemang i arbetarrörelsens organisationer. I kontrast till detta står en ny typ av rörelseengagemang, med en tilltagande betydelse för nätverket, där individer i högre grad rör sig mellan en rad skilda organisationer eller grupper. Här är engagemanget ofta mer kortvarigt och ingen enskild organisation utgör den huvudsakliga källan för individens identitet. Vi kan alltså sammanfattningsvis tala om en *individualisering av det politiska handlandet*. Detta är en viktig dimension av framväxten av vad som kan karakteriseras som *livspolitik*.

Identiteternas politisering: livspolitik

”Det privata är politiskt”

”Politik är hur man lever sitt liv, inte vem man röstar på”, hävdade en av de ledande figurerna i den amerikanska Vietnamrörelsen 1970.²⁹ Vid ungefär samma tidpunkt myntades den nya feminismens numera välkända slogan ”det privata är politiskt”. Detta innebar en början på utvecklandet av en serie politiska strategier som kan samlas under beteckningen ”livspolitik”.

Enligt ett synsätt som etablerades med det moderna genombrottet är individens privatsfär skild från politiken. Hur vi bor, älskar, bildar familj, hur vi äter och klär oss är något som ligger utanför de offentliga angelägenheter som utgör politikens domän. Enligt ett annat synsätt bör staten med utgångspunkt i vissa övergripande politiska mål styra människors privata liv genom familje-, social- och hälsopolitik. Dessa två ståndpunkter står alltså i motsättning till varandra, och är kopplade till två olika sätt att se på förhållandet mellan stat och civilt samhälle, *vilka emellertid delar antagandet att politik i första hand är lokaliserat till statens domän*.

Nya sociala rörelsers ”politisering av det privata” utgår från ett annat sätt att se på politik. Enligt detta synsätt definierar och formar ekonomiska, statliga och kulturella institutioner på olika sätt våra liv, och därmed våra individuella och kollektiva identiteter. Saker som vi tar för givet i vårt ”privata” vardagsliv, som framstår som ”naturliga” inslag i det mänskliga livet, att bo, äta, älska och föda barn, är därmed genomsyrat av de samhälleliga maktrelationer som definierar ett samhälles struktur. Enligt detta synsätt osynliggörs vardagslivets politiska karaktär genom gränsdragningen mellan

”privat” och ”politiskt”, vilket innebär att vi förblir objekt för samhällets styrande krafter. Att synliggöra dessa förhållanden – och därmed på olika sätt ifrågasätta distinktionen mellan politiskt och privat – har därför varit en grundläggande komponent i utvecklandet av ”livspolitiska” strategier inom nya rörelser.³⁰

De nya rörelsernas livspolitik inbegriper strategier för en politisering och *demokratisering av vardagslivet*, som artikuleras och formas *underifrån*, det vill säga av medborgarna själva, med utgångspunkt i deras individuella och kollektiva vardagserfarenheter. Ett exempel på detta är en av de viktigaste politiska formerna inom 1970-talets nya kvinnorörelse, ”den medvetandehöjande gruppen”, där kvinnor i små grupper diskuterade sina mest privata erfarenheter av relationerna mellan könen. Denna diskussionsform betraktades ur rörelsens perspektiv som en strategi för att synliggöra vardagslivets osynliggjorda könsmaktförhållanden och därmed också lägga en grund för en genomgripande samhällelig demokratisering av könsförhållandena.³¹ Många av de teman som kom upp i dessa sammanhang hör också till dem som förts upp på den politiska dagordningen av den nya kvinnorörelsen: hemarbete, vård av barn, sexuella relationer, preventivmedelsanvändning, våld mot kvinnor inom hemmets väggar, abort.

Att på ett långtgående sätt tematisera ”det personligas” politiska karaktär är vad som definierade ”det nya” i den nya kvinnorörelsen. En av utgångspunkterna för denna rörelse var att erhållandet av de formella politiska rättigheter som det tidiga 1900-talets kvinnorörelse i första hand kämpat för, inte på något genomgripande sätt hade stärkt kvinnors ställning i samhället. Utifrån detta utformades analyser som pekade på hur kvinnors underordnade position ytterst måste förstås med utgångspunkt i *könsidentiteternas sociala konstruktion*. Detta innebär att maktförhållandena mellan könen grundläggs genom de samhälleliga definitioner av manligt och kvinnligt som skapar könens sociala betydelser genom att tillskriva dem specifika egenskaper, platser och uppgifter. Sådana klassifikationer utgör strukturerande principer för alla de samhälleliga institutioner och praktiker som lägger grunden för kvinnors och mäns personliga identiteter och vardagsliv. Det är i denna mening som identiteter, personliga och kollektiva, har en politisk karaktär. I nära anslutning till den nya kvinnorörelsen började också homosexuella grupper driva politiska frågor, som inte bara handlade om krav på den egna gruppens samhälleliga erkännande, utan ofta på ett mer generellt sätt tematiserade kön och sexuell identitet i livspolitiska termer.

Identitetspolitik och individualisering

Nya rörelsers fokusering på identitetsskapande har ibland kallats identitetspolitik, ett begrepp som ofta används av författare som är kritiska till denna form av politik. Det hävdas då att identitetspolitiken, genom att reducera politik till en fråga om identitet, skulle vara en del av en postmodern samhällelig fragmentering och avpolitisering (det vill säga minskat intresse för "övergripande" eller "allmänna" politiska frågor). Då bortser man emellertid från att skapandet av identiteter är ett betydelsefullt element i allt politiskt handlande. Identitetskategorier som "folket", "nationen" och "klassen" har varit centrala i moderna nationalstatliga politiska projekt. Dessa präglades av universalistiska anspråk. Ändå inbegrep de olika typer av avgränsningar, osynliggöranden, undertryckanden och uteslutningar som inte bara gällde kvinnor, utan också en rad andra befolkningsgrupper, som definierades i termer av minoriteter eller avvikare. Identitetspolitik refererar ofta i själva verket till exkluderade grupperns krav på erkännande och samhälleligt likaberättigande.

Nya rörelsers syn på identitetsskapande som en politisk fråga, innebär alltså att identitet inte i första hand skall förstås enbart i termer av "självbild", utan som ett sätt att leva. Därmed handlar identiteternas politik ytterst om individers och grupperns anspråk på makt och resurser att definiera och skapa sitt eget liv.

Etablerandet av "livspolitik" är inte bara relaterat till de nya sätt att se på politik och samhälleliga maktförhållanden som vuxit fram i nya sociala rörelsers praktiker, utan kan också ses som framprungna ur den omstrukturering av vardagslivet som ägt rum i komplexa samhällen under de senaste decennierna. Den brittiske sociologen Anthony Giddens kopplar i första hand uppkomsten av "livspolitik" till den fördjupade individualiseringsprocessen i dessa samhällen (som han kallar "senmoderna"). Den accelererande av-traditionalisering som ägt rum de senaste decennierna, medför att det i betydligt mindre grad än tidigare existerar någon given utgångspunkt – eller absolut grund – för den enskilda individens identitetsskapande. Hon ställs i dag inför en mångfald av normer, värderingar och symboliska koder. I informationssamhällena har media- och kommunikationsteknologierna introducerat en ny värld av möjligheter för den enskilde, så att vi i dag kan tala om *en globalisering av den individuella möjlighetshorisonten i delar av världen*. Giddens understryker just sambandet mellan individualisering och globalisering – de utgör två dynamiska aspekter av en och samma process: Å ena sidan griper abstrakta, globala system i allt högre

grad in i den enskildes liv – exempelvis i form av reklam- och informationsflöden som översvämmar vardagslivet med budskap om hur vi bör leva. Å andra sidan är den tilltagande betydelsen för individualistiska livsstrategier en av många pådrivande krafter i globaliseringsprocessen.

Det är också i skärningspunkten mellan det individuella och det globala som livspolitikerna har några av sina utgångspunkter: *För det första* kan livspolitiska strategier utformas som ett svar på de abstrakta systemens tilltagande styrning av vardagslivet. *För det andra* är en vidgad individuell möjlighetshorisont inte liktydig med *faktiska* möjligheter för den enskilda individen att skapa sin livsstil genom en serie fria val. Tvärtom kännetecknas det sena 1900-talets globaliserade samhällen av att det inom stora befolkningsgrupper existerar *en tilltagande klyfta* mellan informationsflödernas nya sköna värld av löften och möjligheter, (som ju genom mediernas utbredning blivit fullt synlig för större delen av jordens befolkning), och å andra sidan de p.g.a. bristande resurser alltmer begränsade möjligheterna för individer att självständigt utforma sina liv. Denna klyfta är en potentiell källa både för individuell frustration och politisk mobilisering av skilda slag.

Livspolitik handlar emellertid inte enbart om individers och grupperns anspråk på samhälleligt erkännande och på att få utökade möjligheter att definiera och utforma sina egna livsvillkor i de alltmer heterogena och individualiserade välfärdssamhällena. Inom miljö- och solidaritetsrörelsen är vårt sätt att leva, vad vi äter, hur vi bor, arbetar och organiserar våra transporter, i första hand en fråga om global överlevnad och rättvisa. Med hänvisning till naturresursernas begränsning och det faktum att jordens befolkning har fördubblats under efterkrigstiden lyfter dessa rörelser fram "livsstil" som en fundamental politisk fråga, som framför allt berör de välbeställda delarna av jordens befolkning. Här handlar livspolitikerna alltså inte i första hand om krav på utvidgade möjligheter att skapa en egen livsstil, utan om att utifrån den globala solidaritetens och överlevnadens perspektiv *definiera gränser* för vårt sätt att leva.

Livspolitiska handlingsformer

Livspolitikerna inbegriper nya politiska *handlingsformer*. I det följande urskiljer jag tre typer "livspolitiska strategier" som har etablerats under efterkrigstiden – och som synliggör några av de genomgripande samhällsförändringar som ägt rum under denna tidsperiod:

1) Den ökade betydelsen för *konsumentbojkotten* som politisk handling återspeglar en förskjutning från den produktionsorienterade nationella ekonomin till en konsumtionsinriktad och globaliserad ekonomi. På motsvarande sätt som strejken var en av arbetarrörelsens mest centrala – och oftast nationalstatligt orienterade – handlingsformer, har konsumentaktionen etablerats som en av de nya rörelsernas viktigaste handlingsstrategier, som oftast används som en form av transnationell mobilisering. Liksom strejken kunde användas både som ett medel för att uppnå tillfälliga politiska mål (lönestrejken) som för att åstadkomma mer genomgripande nationella samhällsförändringar (generalstrejken), används konsumentbojkotter för tillfälliga aktioner (typ Frankrikes kärnvapensprängningar) såväl som för mer långsiktiga politiska mål, som att bringa företag och regeringar (som den sydafrikanska) på fall.

2) *Livsstilspolitik* betecknar också en konsumtionsorienterad politisk handlingsform. Även här handlar det i första hand om konsumtion som politisk handling, men det gäller en mer systematisk konsumtion, som utgör ett led i utformandet av en politiserad livsstil – det gäller t.ex. den gröne och/eller eller globalt solidariske konsumenten.

3) *Livsformspolitik*. Här handlar det om rörelsekulturernas byggande av alternativ till etablerade samhällsliga institutioner – t.ex. alternativa boendeformer, decentraliserade kooperativa ekonomiska former och solidaritetsrörelsens globala handelsförbindelser. Den s.k. ”sociala ekonomin”, som på senare tid har fått mycket uppmärksamhet, kan ses som en delvis ny typ av livsformspolitik. Livsformspolitiken inbegriper också byggandet av alternativa institutioner för forskning och kunskapsutveckling, som tar utgångspunkt i en kritik av de dominerande forskningsinstitutionernas målsättningar och former. Inom nya rörelser har livsformspolitiken utformats som en *utopisk* strategi, som skiljer sig från industrisamhällets dominerande utopiska projekt: här förutsätts nya samhällsformer byggas ”underifrån” snarare än via ett övertagande av den statliga politiska makten.

Ovanstående handlingsstrategier *innebär ett förändrat förhållande mellan individ och kollektiv*. De två första uttrycker i högre grad än den tredje en individualisering av det politiska handlandet i det avseendet att de utförs av den enskilde individen, och inte med nödvändighet inbegriper ett formellt medlemskap eller direkt kommunikation med andra. Samtidigt förutsätter den konsumtionsorienterade politiken initiativ från formellt eller informellt organiserade

politiska kollektiv, som mobiliserar aktionerna via medierna. En kanske ännu viktigare kollektiv dimension av de konsumtionsorienterade handlingsformerna är att de kan skänka individen en känsla av att tillhöra en föreställd gemenskap.³² Den enskilde individens konsumtion kan ur detta perspektiv förstås som en rituell och identitetsskapande handling, som både kan ge upphov till och bekräfta en känsla av att ingå i ett större – och politiskt meningsfullt – kollektivt sammanhang. På motsvarande sätt som etablerandet av nationella nyhetsmedier och spridningen av tidningsläsandet i breda sociala grupper utgjorde en viktig förutsättning för uppkomsten av det moderna genombrottets nationella identiteter kan således det konsumtionsorienterade politiska handlandet bidra till skapandet av globala kollektiva identiteter.

Den tredje av de ovanstående livspolitiska handlingsformerna, livsformspolitiken, har en större tyngdpunkt på kollektivitet, eftersom den är inriktad på byggandet av institutioner – och i förlängningen – av en alternativ kultur. Så länge individerna inte förutsätts leva hela sitt liv inom – och därmed fullständigt regleras av – denna kultur är det emellertid även här en fråga om en individualiserad kollektivitet. Samtidigt kan livsformspolitik också resultera i skapandet av slutna sammanhang, som kapslar in individerna och sluter gruppen mot det omgivande samhället. Detta kan även hända grupper som initialt inte haft målsättningen att skapa en sådan exklusiv kollektivitet. Tendenser till en sådan ”politisk sekterism” har fått en ökad betydelse under 1990-talet, vilket vi strax skall återkomma till.

De nya politiska former som har uppmärksammats i denna artikel – den civila olydnaden som symbolisk handlingsform, de mediainriktade handlingsstrategierna, den tilltagande betydelsen för nätverkens organisationsform, identiteternas politisering och de livspolitiska handlingsstrategierna – innebär att det politiska handlandets tyngdpunkt förläggs utanför de etablerade politiska institutionerna, till sådana områden som i en vid bemärkelse brukar definieras som kulturella.

Denna kulturella orientering hos de nya sociala rörelserna pekar på en betydelsefull förändring som brukar lyftas fram i teorierna om framväxten av en ny samhällstyp (oavsett om den karakteriseras som post-industriell, post-modern, komplex, globaliserad eller dominerad av informations- och kunskapsproduktion): den tilltagande samhälleliga betydelsen för kultur. Denna innebär att *produktionen av* –

och kontrollen över – kunskap, information och symboler i dag på ett helt annat sätt än tidigare utgör en källa för samhällelig makt, vilket skall förstås mot bakgrund av att forskning, informationsteknik, (och inte minst kopplingen mellan informationsteknologier och biomedicinsk vetenskap) kunskapsutveckling, management, reklam, massmedier och masskultur utgör centrala komponenter i den nya samhällstypens struktur. Inte bara politiska, utan också ekonomiska, system och aktörer har därmed blivit beroende av produktionen av – och kontrollen över – kunskap, information och symboler: själva produktionens koordinering har blivit alltmer knuten till kommunikationsteknologin och de informationsflöden som den koordinerar.

I *The Information Age* skriver Manuel Castells att detta innebär en grundläggande utmaning av våra grundläggande föreställningar och teorier om det moderna samhället. När kultur- och symbolproduktion på ett betydligt mer fundamentalt sätt än tidigare blir samhällliga produktionskrafter blir det svårt att upprätthålla distinktioner mellan produktion och reproduktion (eller ”kultur”). I förlängningen innebär detta att de samhällsvetenskapliga distinktionerna mellan ekonomi och kultur, som beteckningar för relativt åtskilda samhällsfärer, blir problematiska. Liksom Ulrich Beck menar också Castells att innebörderna av begreppet ”politik” måste omdefinieras med utgångspunkt i dessa nya förhållanden.

Sådana definitioner – dvs. de som dominerar ett samhälle under en epok, som är materialiserade i grundläggande institutioner och styr tankar och handlingar i en viss riktning – etableras inte som ett resultat av filosofers eller vetenskapsmäns verksamhet. Det moderna genombrottets politiska begrepp och deras betydelser definierades med utgångspunkt i de erfarenheter och konflikter som var knutna till det industrikapitalistiska samhällets genombrott. På motsvarande sätt ser vi i dag nya politiska praktiker och begrepp växa fram ur globaliseringens erfarenhetshorisonter och sociala strider.

Epilog

Det rekordlåga deltagandet i 1998 års riksdagsval har utlöst en intensiv debatt kring demokratins tillstånd i Sverige, där det har uttryckts farhågor om en växande medborgerlig likgiltighet för politiska frågor. Detta avspeglas inte minst i den utbredda användningen av metaforen *soffliggare*, som ger associationer just till en likgiltig medborgare, eller snarare icke-medborgare, som saknar intresse för att utöva inflytande över de komplexa och konfliktfyllda skeden

som styr våra livsvillkor vid millennieskiftet. På sin höjd betraktar han/hon dem på TV-rutan i vilande och lojt tillstånd.

Jag har i denna artikel uppmärksammat några tendenser som pekar i en annan riktning. Det gäller etablerandet av aktiviteter som kan samlas under beteckningen ”ny politik”. Jag har också diskuterat vilket, eller vilka, demokratibegrepp som uttrycks i dessa aktiviteter. Ulrich Beck kallar den nya politiken för ”subpolitik”, vilket i sin vidaste bemärkelse innebär en politik som bedrivs ”underifrån”, dvs. ett politiskt handlande som till väsentliga delar äger rum utanför de etablerade politiska institutionerna. I Sverige konstaterade Maktutredningen redan för tio år sedan att den politiska aktiviteten hos medborgarna ökade, samtidigt som de etablerade politiska partierna tappade medlemmar och deltagandet i riksdagsvalen minskade. 1990-talets intresse för det civila samhället och de livliga diskussioner som föranletts av Putnams uppmärksammade bok *Den fungerande demokratin* avspeglar också ett utbrett intresse för att diskutera och analysera medborgerliga aktiviteter som äger rum utanför etablerade politiska institutioner, men som inte desto mindre kan definieras som politiska, eller åtminstone som bidragande till att lägga grunden för ett demokratiskt samhälle. Ett pågående forskningsprojekt som undersöker den verklighet som döljs bakom metaforen soffliggare visar att det i sociala sammanhang där valdeltagandet är som lägst, det vill säga bland invandrarungdomar i förorter, kan förekomma en relativt hög grad av politisk medvetenhet och aktivitet.³³

Jag har också försökt att visa på att ”nya sociala rörelser” har spelat en viktig roll för att etablera nya politiska teman, handlings- och organisationsformer – dock utan att påstå att de utgör den nya politikens enda källa. Liksom en rad internationella forskare drar jag av min egen forskning på området slutsatsen att det inom de nya rörelsekulturerna har utprovats former för att utvidga den samhällsliga demokratin, det vill säga för medborgerligt inflytande som går utöver röstsedelns och det etablerade politiska partisystemets demokratiska former.

Samtidigt har vi under 1990-talet sett framväxten av nya, militanta strömningar inom den unga politiska aktivismen. Det gäller inte bara den renodlat anti-demokratiska ny-nazistiska rörelsen, utan också grupper med anknytning till miljö-, och kvinno- och den anti-rasistiska rörelsen, vilka bekänner sig till demokratiska mål men delvis använder medel som kan karakteriseras som icke-demokratiska (dvs. våld och/eller ”hemliga” sabotageaktioner).

Regnbågspolitik versus Sekterism

1970- och 80-talens diskussioner och analyser av vilka politiska förändringar som skulle följa med det nya (post-industriella) samhällets genombrott kretsade kring polariteten gamla/nya rörelser. 1990-talets försök att analysera det nya samhället i termer av globalisering, social komplexitet och tilltagande ekonomisk och kulturell segregation, lyfter i stället fram en politisk polarisering mellan å ena sidan öppenhet och tolerans (som t.ex. i regnbågspolitiken) och å andra sidan slutenhet och fundamentalism (som i nationalismen och ny-nazismen). Den nya politikens polariteter under 1990-talet är i Sverige kanske som allra tydligast i den anti-rasistiska rörelsen: å ena sidan extremt heterogena regnbågskoalitioner, med en avsevärd ideologisk och kulturell spännvidd, å andra sidan en militant ytterkant som med dolda ansikten besvarar våld med våld.³⁴ Den anti-rasistiska rörelsen inbegriper överhuvudtaget många av de möjligheter, motsättningar och utmaningar som förefaller vara kännetecknande för millennieskiftets nya politiska situation.

I boken *Att uppfinna det politiska* menar Ulrich Beck att just den samhälleliga komplexitet och reflexivitet som öppnar möjligheten för att överskrida och skapa nya och utvidgade samhälleliga demokratiska former också ger upphov till en renässans för en politik som kännetecknas av en längtan efter fasthet och ordning, efter identiteter med skarpa och tydliga gränser.³⁵ Den främlingsfientlighet och nationalism som manifesterat sig i Europa under 1990-talet kan delvis förstås mot denna bakgrund. Det gäller också för den nya politiska sekterism som fått stor uppmärksamhet under detta decennium, inte minst i Sverige.³⁶

Den nya politiska sekterismen

Den nya tendensen till politisk sekterism är kanske som mest framträdande inom den framväxande ny-nazistiska rörelsen. Helen Lööws aktuella studie av dessa grupper tyder på att det är relevant att tala om en ny högerextremistisk rörelsekultur med förgreningar i en rad europeiska länder.³⁷ Om denna rörelse anknyter till "gamla" ideologiska teman, så har dess handlings- och organisationsformer drag av ny politik – det gäller t.ex. nätverket som organisationsform och användandet av internet som kommunikations- och mobiliseringsform.

Också grupper med anknytning till efterkrigstidens nya rörelser organiserar sig i i dag i den politiska sektens form. Under 1990-talet

har såväl miljörörelsen som kvinnorörelsen fått en militant ytterkant, där sabotaget utgör en central handlingsstrategi: vägmaskiner, köttransporter, minkfarmar och porrbutiker har utsatts för nattliga aktioner, något som väckt en debatt om förhållandet mellan demokrati och utomparlamentarism – både inom rörelserna och i den offentliga debatten.

Till de samhällliga förutsättningar som gynnar politisk sekterism i dag hör det minskade förtroendet för etablerade politiska organisationer och strukturer bland unga människor, vilket bl.a. avspeglas i att vi alltsedan början av 1980-talet sett ett kraftigt minskande medlemsantal i de politiska ungdomsförbunden och ett sjunkande valdeltagande bland ungdomar.³⁸ Under 1980-talet var den svenska miljörörelsens mest radikala aktionsform civil olydnad – en öppen icke-våldshandling som syftade till demokratisk dialog. Den bemöttes emellertid sällan med samma sorts öppenhet och på 1990-talet har de mest radikala gröna aktivisterna flyttat in i en hemlig, anonym tillvaro.

Ytterligare en förutsättning som understödjer den politiska sektens typiska form för utåtriktad manifestation är den estetisering och visualisering av politiken som är en del av det nya mediasamhället: det mediala skådespelets sökljus riktas mot det entydiga och spektakulära uttrycket. Marknadsprincipens alltmer vittomfattande expansion, den ökade segregeringen med tilltagande ekonomiska klyftor, arbetslöshet och kulturell osäkerhet gynnar också sekterismen. Inom internationell sociologi talas det i dag mycket om framväxten och utbredningen av ”de nya stammarna” som ett svar både på den tilltagande kulturella osäkerheten och marknadssamhällets kyla.³⁹ Det handlar om små, täta grupper, präglade av varm gemenskap och skarpa gränser för den kollektiva identiteten. Här ställs slutenhet mot öppenhet, fasthet mot rörlighet, visshet mot kulturell osäkerhet, hängivenhet gentemot likgiltighet, emotionell intensitet mot samhälllig kyla och otrygghet. Den samtida politiska sekten kan ses som ett element av detta nya stamsamhälle.

Många drar paralleller mellan 90-talets sociala situation och mellankrigstidens, då totalitära rörelser hastigt växte fram som svar på en ekonomisk kris, hög arbetslöshet samt politisk och kulturell instabilitet. På grund av att vi i dag lever i ett mer heterogent och komplext samhälle är det mindre sannolikt att de totalitära synsätt som nu återigen manifesteras i offentligheten kommer att få massuppslutning i Europa.

Dagens komplexa samhällen är emellertid också extremt sårbara, vilket ökar möjligheterna för mycket små grupper att sprida en vitt-

omfattande rädsla i samhället. Detta kan i sin tur leda till att vi får ett mindre öppet samhälle, med allt fler inskränkningar i demokratin. Polismyndigheterna har på senare år hänvisat till den nya politiska militansen för att få ökade befogenheter för övervakning av medborgarna och anslag till specialutbildade kommandon. Men erfarenheterna från 1960- och 70-talen, då terroristiska sekter växte fram ur studentrörelsen, visar att bemötandet av en gryende politisk militans med hårdhet och ökade maktbefogenheter för polisen snarare understött än förhindrat att den utvecklats till terrorism. Vad som i första hand måste till stånd är en diskussion och analys av de samhällsförhållanden som skapar inte bara politisk sekterism och terrorism, utan anti-demokratiska tendenser överhuvudtaget.

Noter

¹ Se t.ex. Mouffe (1988), Laclau/Mouffe (1985) eller Cohen & Arato (1993).

² Denna artikel är baserad på min tidigare forskning om sociala rörelser och modernitet och skall ses som ett försök att vidareutveckla några av de tankegångar som jag redovisat där. Se Thörn (1991), (1996), (1997a), (1997b), Peterson & Thörn (1994) och Ewald & Thörn (1994).

³ Beck (1998).

⁴ Se t.ex. Walzer (ed) (1994), Held (1995) eller Ekins (1992).

⁵ Det finns en stor mängd litteratur om det civila samhället. För en omfattande begreppshistorisk genomgång på svenska se t.ex. Cohen & Arato (1993). För en mer kortfattad översiktlig historisk genomgång av olika definitioner av begreppet, se t.ex. Lidskog (1995).

⁶ Beck (1998), s. 33.

⁷ ”Att uppfinna det politiska” är titeln på en annan av Becks böcker (se Beck 1996).

⁸ Begreppet ”politisk kultur” har en historia inom efterkrigstidens samhällsvetenskap, där det fr.a. har en utgångspunkt hos Talcott Parsons. Det betecknade då en tredje och förmedlande sfär mellan stat och ekonomi. Problemet med denna teori var emellertid att den politiska kulturen i första hand betraktades som en funktion av ekonomiska förhållanden, en kritik som också kan riktas mot mer marxistiskt orienterade teorier om politisk kultur (t.ex. Jürgen Habermas' (1984) uppmärksammade bok om den borgerliga offentligheten). Jag anknyter här snarare till de teorier om politisk kultur som utvecklats inom de senaste decenniernas kulturteori och kultursociologi och inom de forskningstraditioner som går under beteckningarna ”the new cultural history” och ”cultural studies”. Detta innebär att jag vill betona att den politiska kulturens dynamik i första hand måste förstås i termer av antagonism och konflikt,

snarare än konsensus. För en översiktlig genomgång av olika sätt att använda begreppet politisk kultur, se Somers (1995).

⁹ Se Hobsbawm (1994), s. 362.

¹⁰ Therborn (1995), s. 184ff.

¹¹ Uttrycket ”nya sociala rörelser” lanserades av Alberto Melucci, som också är en av de centrala forskarna på området. Se Melucci (1991).

¹² Se Brand (hrsg) (1985) och Thörn (1996).

¹³ Petterson, Westholm & Blomberg (1989), s. 133ff. och 384.

¹⁴ Anderson (1993).

¹⁵ Se Thörn (1997b), kap. 6.

¹⁶ Åren efter 1989 ökade antalet väpnade konflikter i världen kraftigt och av de 90 väpnade konflikter som pågick mellan 1989 och 1993 var bara fyra mellanstatliga. Se Wallensteen & Axell (1994).

¹⁷ För utvecklandet av lokalt inriktad konfliktlösningspolitik inom fredsrörelsen, se t.ex. Thörn (1996).

¹⁸ Citerat ur Cohen & Arato (1993), s. 475.

¹⁹ Civil olydnad skiljs i detta sammanhang från ”samvetsöm vägran”, som är en reaktion på en specifik kränkning av individuella rättigheter. Samvetsöm vägran är därmed en individuell handling som innebär en moralisk invändning mot vissa lagar – och som söker individuella undantag. Samvetsöm vägran har därmed inte på samma sätt som den civila olydnaden en kollektiv, offentlig och symbolisk politisk innebörd. Se t ex Cohen & Arato (1993), s. 487 och 496.

²⁰ Följande framställning är baserad på Cohen & Arato (1993), kap. 11. Se också Habermas (1985), Rawls (1971) och Dworkin (1978).

²¹ Detta synsätt företräds, förutom av Cohen & Arato, också från en något annorlunda teoretisk utgångspunkt av t ex Ernesto Laclau och Chantal Mouffe. Se t.ex. Laclau & Mouffe (1985) och Mouffe (1988).

²² Om förhållandet mellan mänskliga rättigheter och nationell suveränitet, relaterat till globaliseringsprocessen, se Sassen (1996).

²³ Se Gitlin (1980), som är en analys av mediernas betydelse för den amerikanska student- och Vietnamrörelsen.

²⁴ Se Peterson (1999). För fler exempel på mobilisering på nätet, se också Castells (band 2) och Appadurai (1997), kap. 9.

²⁵ Marx & Engels (1848/1982).

²⁶ Se Thörn (1996).

²⁷ Castells (1996-7).

²⁸ Om det minskade klassröstandet, se t.ex. Oskarson (1994).

²⁹ Rubin (1971), s. 249.

³⁰ Jag har hämtat begreppet ”livspolitik” från Anthony Giddens (1991), kap. 7, samtidigt som han så gott som uteslutande låter begreppet representera en individualiserad form av politik, medan jag här använder det som en beteckning

bl.a. för politiska handlingsformer som markerar *ett nytt förhållande mellan individ och kollektiv*.

³¹ Se Thörn (1997b).

³² Analyser av konsumtion som en identitetsskapande kollektiv ritual har genomförts både inom kultursociologin och inom rörelseforskningen. För en analys av konsumtion som miljöpolitisk handling, se t.ex. Gundelach (1995).

³³ Jag syftar här mer specifikt på Ove Sernhedes forskning i en invandratät förort i Göteborg. Han presenterar en analys i en nyligen publicerad artikel (Sernhede 1998).

³⁴ För en analys av den svenska anti-rasistiska rörelsen som lyfter fram denna polaritet, se Peterson (1997).

³⁵ Beck (1996).

³⁶ Vid sociologiska institutionen i Göteborg pågår för närvarande ett forskningsprojekt om den nya politiska sekterismen i Sverige, vilket genomförs av Lillemor Thyberg och Abby Peterson.

³⁷ Lööw (1998).

³⁸ Se t.ex. Carle & Sjöstrand (1991).

³⁹ Se t.ex. Maffesoli (1996) och Bauman (1991).

Referenser

- Anderson, B. (1993) *Den föreställda gemenskapen: Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg: Daidalos
- Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minnesota: University of Minnesota Press
- Bauman, Z. (1991) *Modernity and Ambivalence*, Oxford: Polity Press
- Beck, U. (1996) *Att uppfinna det politiska: Bidrag till en teori om reflexiv modernisering*, Göteborg: Daidalos
- Beck, U. (1998) *Vad innebär globaliseringen? Missuppfattningar och möjliga politiska svar*, Göteborg: Daidalos
- Brand, K. W. (1985) *Neue Soziale Bewegungen in Westeuropa und USA*, Frankfurt: Campus
- Carle, J. & Sjöstrand, P. (1991) *Ungdom, politik, inflytande*, Stockholm: Statens ungdomsråd
- Castells, M. (1996-7) *The Information Age: Economy, Society and Culture*, Vol 1-3, London: Blackwell
- Cohen, J. L. & Arato, A. (1993) *Det civila samhället och den politiska teorin*, Göteborg: Daidalos
- Dworkin, R. (1978) *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Mass.: Harvard U.P
- Ekins, Peter (1992) *A New World Order: Grassroots Movements for Global Change*, London: Routledge
- Ewald, J. & Thörn, H. (1994) *Fredsövervakning i Sydafrika*, Stockholm: Svenska FN-förbundet
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*, Cambridge: Polity Press
- Gitlin, T. (1980) *The Whole World is Watching*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Gundelach, P. (1995) "The Decline in Protest Activity Among the Young", i *YOUNG*, Vol. 3, nr. 4
- Habermas, J. (1984) *Borgerlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund: Arkiv
- Habermas J. (1985) "Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State", *Berkeley Journal of Sociology*, nr 30

- Held, David (1995) *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*, London: Polity Press
- Hobsbawm, E. (1994) *Age of the Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, London: Michael Joseph
- Laclau, E. / Mouffe, C. (1985) *Hegemony and Socialist Strategy*, London/New York: Verso
- Lidskog, R. (1995) "Sociologins objekt eller politikens begrepp? Reflektioner kring begreppet 'civilt samhälle'", *Sociologisk Forskning*, nr 1
- Löow, H. (1998) *Nazismen i Sverige 1980-1994*, Stockholm: Ordfront
- Maffesoli, m. (1996) *The Time of the Tribes: The Decline of the Individual in Mass Society*, London: Sage
- Marx, K. & Engels F. (1848/1982) "Det kommunistiska partiets manifest", i *Programfrågor*, Göteborg: Proletärkultur
- Melucci, A. (1989/1991) *Nomader i nuet*, Göteborg: Daidalos
- Mouffe, C. (1988) "Hegemony and New Political Subjects: Toward a New Concept of Democracy", i Grossberg, L. & Nelson, C. (eds.) (1988): *Marxism and the Interpretation of Cultures*, Houndmills: MacMillan
- Oskarson, M. (1994) *Klassröstning i Sverige: Rationalitet, lojalitet eller bara slentrian*, Stockholm: Nerenius & Santerus
- Peterson, A. & Thörn, H. (1994) "Social Movements as Communicative Praxis. A Case Study of the Plowshares Movement", *YOUNG*, Vol. 2, nr 2
- Peterson, A. (1997) *Neo-Sectarianism and Rainbow Coalitions: The Drama of Youth and Immigration in Contemporary Sweden*, Aldershot: Ashgate
- Peterson, A. (1999) "Globalization and Political Communication: Media, Transnational Movements and the Nation State", *Constellations*, nr 1
- Petterson, O, Westholm, A. & Blomberg, G. (1989) *Medborgarnas makt*, Stockholm: Carlssons
- Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*, Cambridge, Mass.: Harvard U.P
- Rubin, J. (1971) *Snacka inte bara*, Stockholm: Pan

- Sassen, S. (1996) *Losing Control: Sovereignty in an Age of Globalization*, New York: Columbia U.P
- Sernhede, O. (1998) "Waiting for Mandela: Social Exclusion and Resistance in the "New" Sweden", *Soundings*, nr 9
- Somers, M. (1995) "What's Political about Political Culture and the Public Sphere? Toward a Historical Sociology of Concept Formation", *Sociological Theory*, vol. 13, nr 2
- Therborn, G. (1995) *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies*, London: Sage
- Thörn, H. (1991) "Rörelser i det senmoderna", i Carle, J. & Hermansson, H-E (red) (1991) *Ungdom i rörelse*, Göteborg: Daidalos
- Thörn, H. (1996) "Globalisering och sociala rörelser: Folkrörelse-sverige i Sydafrika", *Sociologisk Forskning* nr 1
- Thörn, H. (1997a) *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*, Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet
- Thörn, H. (1997b) *Rörelser i det moderna: Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*, Stockholm: Rabén & Prisma
- Wallensteen, P. & Axell, K. (1994) "Conflict Resolution and the End of the Cold War 1989-93", *Journal of Peace Research*, nr 3, vol. 31
- Walzer, M. (ed.) (1994) *Toward a Global Civil Society*, Providence: Berghahn books

Författarpresentationer

LI BENNICH-BJÖRKMAN

Li Bennich-Björkman är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Hon har publicerat böckerna *Statsstödda samhällskritiker*, en analys av den svenska kulturpolitikens framväxt och uppbyggnad under 1900-talet, och *Organising Innovative Research* vilken är en studie i forskningsorganisationens betydelse för vetenskaplig kreativitet. Därutöver har hon medverkat i en rad sammanhang med uppsatser och artiklar kring politisk kultur, socialisation och vardagslivets betydelse för demokrati och politik. För närvarande arbetar hon med ett forskningsprojekt som rör framväxten av en demokratisk politisk kultur i Estland.

AXEL HADENIUS

Axel Hadenius är fil. dr och professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet. Han är för närvarande gästprofessor vid Center for European and Russian studies, Michigan State University.

ULLA HERLITZ

Ulla Herlitz är kulturgeograf och doktorand på Handelshögskolan i Göteborg och skriver om Bygderörelsens utveckling i Sverige. Ulla Herlitz har ett 10-årigt förflutet på f.d. ERU, Expertgruppen för forskning om regional utveckling. Hon är numera anställd vid Folk-
rörelserådet Hela Sverige ska leva och är huvudsekreterare i en utredning om bygderörelsens landsbygdspolitiska program, som skall behandlas på landsbygdsriksdagen år 2000 i Östersund.

EVA JEPSSON GRASSMAN

Eva Jeppsson Grassman är docent i socialt arbete och verksam vid Socialhögskolan vid Stockholms universitet. Hon har under senare år medverkat i flera forskningsprojekt som fokuserats på den frivilliga sektorn. Utöver publikationer inom detta område har hon i tidigare skrifter berört frågor om handikapp och arbetsliv, kronisk sjukdom och rehabilitering.

STAFFAN LARSSON

Staffan Larsson, Professor vid Linköpings universitet är ordförande för MIMER, det nationella programmet för folkbildningsforskning och ledamot av Folkbildningsrådets styrelse. Han har gästföreläst vid Stanford, USA, University of Western Cape, Sydafrika och publicerat drygt 80 skrifter och därutöver 25 konferensbidrag, huvudsakligen inom områdena vuxenpedagogik, folkbildning och kvalitativ forskningsmetod. Bland hans skrifter kan nämnas antologierna *Om folkbildningens innebörder* och *Livslångt lärande*. Staffan Larsson är vetenskapligt ansvarig för studien *Cirkelsamhället*, en del av statens utvärdering av folkbildningen.

LENA LINDGREN

Lena Lindgren är forskare och lärare vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hon blev fil. dr i statsvetenskap 1991 med avhandlingen *Local Government Goes South* som rör kunskapsutveckling i ett interkulturellt perspektiv. Lena Lindgren har också medverkat i flera utvärderingar inom utbildnings- och folkbildningsområdet, vilket bl.a. resulterat i boken *Kan en filthatt stärka demokratin?* Hon är för närvarande engagerad i ett forskningsprojekt om förhållandet mellan stat, kommun och den ideella sektorn.

KLAS SANDELL

Klas Sandell är fil. dr (Tema-V, Linköpings universitet 1988), universitetslektor i kulturgeografi och docent. Han arbetar med miljöhistoriskt och humanekologiskt inriktad forskning och undervisning, särskilt om friluftsliv och är för närvarande verksam vid Institutionen för Idrott och Hälsa vid Örebro universitet och är även knuten till Miljöhistoria vid Institutionen för historiska studier, Umeå universitet; ETOUR (European Tourism Research Institute, Mitthögskolan, Östersund); samt Kjesäters folkhögskola.

YLVA STUBBERGAARD

Ylva Stubbergaard är verksam vid högskolan i Kristianstad som högskolelektor i statsvetenskap. 1996 disputerade hon vid statsvetenskapliga institutionen i Lund på en avhandling om demokratikriser och statsmaktens hanterande av antidemokratiska rörelser, illustrerad med en diskussion om Lapporörelsen i Finland under 1930-talet. Efter disputationen har hon framför allt intresserat sig för idéer om medborgarskap och civilsamhälle.

GUNNAR SUNDGREN

Gunnar Sundgren, ursprungligen folkhögskollärare, doktorerade 1986 på avhandlingen *Folkhögskolepedagogik mellan myndighet och medborgare* och är en av forskarna bakom SOU 1996:47 *Cirkelsamhället: Studiecirkels betydelse för individ och lokalsamhälle*. Författare till boken *Kunskap och demokrati*. Docent vid Stockholms universitet och professor i pedagogik vid Lärarhögskolan i Stockholm.

LARS SVEDBERG

Lars Svedberg är socionom och fil. dr i socialt arbete. Han är föreståndare vid forskningsavdelningen på Sköndalsinstitutet, Ersta Sköndal högskola, där man bland annat bedriver forskning om frivilligsektorn. För närvarande medverkar han i ett par studier om frivilligt arbete och marginella positioner. Utöver publikationer inom dessa områden har Lars Svedberg i tidigare skrifter behandlat utsatta gruppers villkor, sociala metoder och mötet mellan fält och forskning.

HÅKAN THÖRN

Håkan Thörn är verksam som forskarassistent vid sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Han disputerade 1997 på en avhandling i två delar: *Modernitet, sociologi och sociala rörelser och Rörelser i det moderna: Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789-1989*. I boken *Fredsövervakning i Sydafrika* (1994) skrev han tillsammans med freds- och utvecklingsforskaren Jonas Ewald om ett samarbete mellan svenska och sydafrikanska folk-rörelser i anslutning till valet i Sydafrika.

LARS TRÄGÅRDH

Lars Trägårdh är Assistant Professor i Europeisk historia vid Barnard College, Columbia University i New York.

EMIL UDDHAMMAR

Emil Uddhammar är fil. dr i statsvetenskap och forskningschef vid City-universitetet. Han skrev sin avhandling om statsteorier och de svenska partiernas inställning till statsmakten under 1900-talet, och har därefter publicerat en antologi med de moderna komunitära tänkarna samt en studie av hur välfärden kan studeras i dynamiskt perspektiv. Hans senaste bok är *Dygder för framtiden – om etik i praktiken* (City University Press 1999) som han redigerat tillsammans med Patrik Aspens. Den ingår i ett pågående forskningsprojekt

om Etik, dygder och socialt kapital i Sverige (EDSOK) som leds av Emil Uddhammar.

Demokratiutredningens forskarvolym

Redaktör Erik Amnå

- I **Maktdelning** (SOU 1999:76)
- II **Demokratiteori och medborgarskap** (SOU 1999:77)
- III **Politikens medialisering**
- IV **Demokratins estetik**
- V **Medborgarnas erfarenheter**
- VI **Det unga folkstyret**
- VII **IT i demokratins tjänst**
- VIII **Civilsamhället** (SOU 1999:84)
- IX **Globalisering** (SOU 1999:83)
- X **Demokratins trotjänare – lokalt partiarbete förr och nu**
- XI **Marknaden som politisk aktör – svenska hjärtan eller skilda världar**
- XII **Valdeltagande i förändring**
- XIII **Avkorporatisering och lobbyism**

SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie kan köpas från Fakta Info Direkt.

Beställningsadress: Fakta Info Direkt, Kundservice
Box 6430, 113 82 Stockholm
Tel: 08-587 671 00, Fax: 08-587 671 71
E-post: order@faktainfo.se

Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1999

ISBN 91-7610-883-X
ISSN 0375-250X

